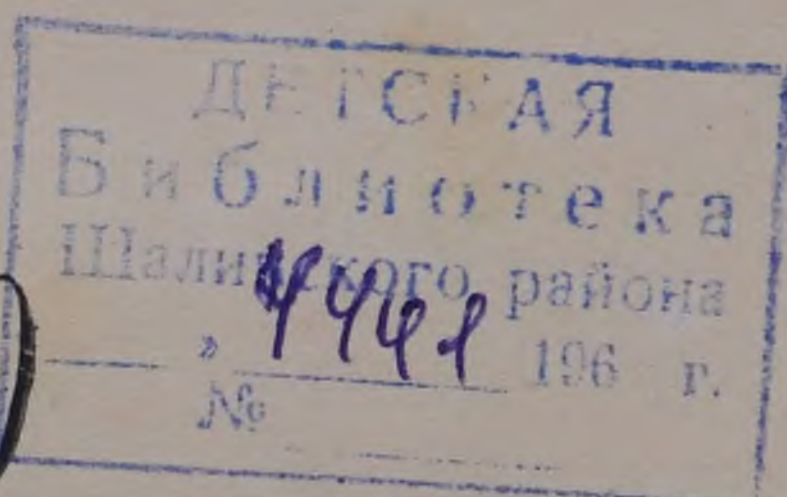

Запад.
Мамакан

Гарби Мамакаев

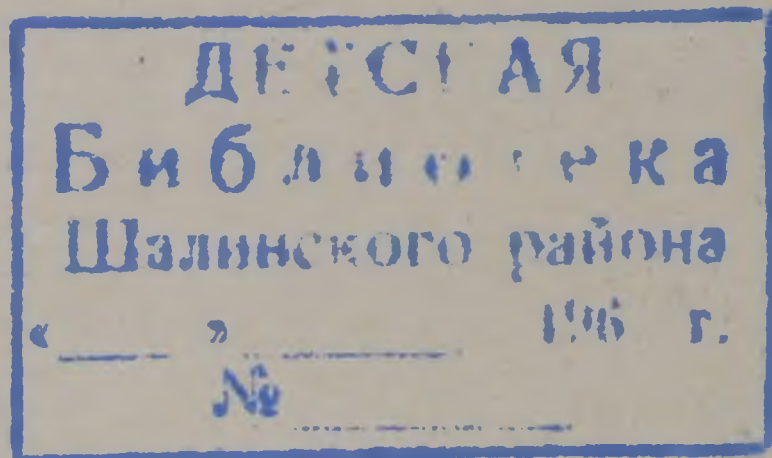

Сочинения

ХІОТТИЙНАРГ
ЭДУАРД МАМАКАЕВ

Д. р. С. А. Я.
Библиотека
Шалинского района
« _____ » 1966 г.
№ _____

МАМАКАЕВ ІАРБИ¹

Іарби Шамсудинович Мамакаев 1917-чу шарахь вина Нохч-ГІалгІайн республикан Надтеречни районан Лаха-Неврехь, ахархо-чун доьзалехь. Іарбин дена оьрсийн мотт хаар а, Грознехь оьрсий доттагІий хилар а — оьрсийн литература йовзарехь чІогІа пайде хиллера хинволчу поэтана. Цо дукха йоьшура, шен доьзалехь йий-ца а юьйцура ша ешнарг. 1919—1920-чуй шерашкахь Нохчичохь Советан Іедал дІахІотторехьа беш тІемаш бара. Оццу шерашкахь Іарбин дас, партизански отрядехь куьйгалла а деш, Теркїистехь Советан Іедал дІахІотторехьа, революцина дуьхьалболчаьрца луьра кьийсам латтабо.

ХІетахь жима хилла волчу Іарбин даг чохь, гергарчара шена дийцарца, шен ден бІаьхаллин сурт дисна хиллера. Дас кест-кеста олуш долу «халкьан маршонехьа кьийсам латтабе» дешнаш а, халкьехь безам хиларан хьокьехь дина долу весет а диц ца дел-лера Іарбина. Воккха хиллачул тІаьхьа — 1939-чу шарахь язйин-чу, «Ден коша тІехь» стихотворенехь Іарбис дагалоцу дас дина ве-сет:

... Ма войла де доьхча воха кІант,
Ма ваха шен некъах лестах верг,
Ма войла мостагІ ца кагва кІант,
Ма ваха халкьана ямарт верг!

1940-чу шарахь арайолу цуьнан стихийн хьалхара сборник — «Теркан тулгІе». Оцу сборника тІехь кьаьсттина билгалйовлуш ю произведенеш: поэма «АслагІий, Селехьаттий», стихотворенеш «Вайн некъ», «ДоттагІ гІаролехь», «Кавказан кІант», «БІаьстенан юьххьехь», «ДоттагІчуьнга», кхиерш а.

Оццу хенахь арайолу цуьнан «Винчу юьртахь» цІе йолу по-весть а, дешархошна чІогІа хазахеташ йолу.

Іарби Мамакаевн цхьацца йолу произведенеш оьрсийн матте-яхьна а, московский, меттигерчуй изданешкахь зорба тоьхна а ю.

¹ «Нохчийн советски литературан историн очеркаш», 164—188 агІонаш, 1961.

Оьрсийн маттахь цуьнан стихаш зорба туьйхира (Москвехь) «Халкьийн доттагIалла», «ЦIен седа» журналашкахь, меттигерчу зорбанехь оьрсийн маттахь арахийцира сборникашкахь: «Нохч-ГIалгIайн поэташ» (1939-гIа шо), «Нохч-ГIалгIайн лирика» (1941-гIа шо), «Органан тулгIенаш» (1957-гIа шо). 1941-чу шарера 1942-гIа шо чекхдаллалц Нохч-ГIалгIайн пачхьалкхан драматически театро хIиттийра цуьнан пьесаш «ОьгIазалла» а, «Разведка» а. 1940-чу шарера 1942-гIа шо чекхдаллалц Iарби Мамакаев Нохч-ГIалгIайн яздархойн союзан правленехь ответсекретаран болх беш вара.

Iарби Мамакаев 1957-чу шарахь Грозный гIала схьаварца юха творчески болх бан а волало, стихийн керла сборник арахеца кеч а йо. 1957-чу шарахь Нохч-ГIалгIайн АССР-н яздархойн союзехь консультант вара иза. Оцу муьрехь цо доккха гIо до кьоначу, яз-да буьйлалуш болчу поэташна а, яздархошна а. Х. Эдилов, З. Муталибов, А. Айдамиров, В. Гойтемиров, Окуев, уьш санна болу дуккха а кхиболу кьона поэташ, цхьадолчунна Iарби Мамакаевн литературни гIоьнца кхиьна.

Iарби Мамакаевн дахар а, цуьнан литературни болх а уггаре а цуьнан творчески ницкъаш алсамбовлучу хенахь сецира: 1958-чу шеран 26-чу августехь иза хеназа кхелхира, шу марша.

Поэт кхелхинчул тIаьхьа, 1958-чу шарахь араелира цуьнан стихотворенийн, поэмийн «Теркан тогIи» цIе йолу йоккха сборник. Цу юкъя яхана авторан цхьаццайолу шира, цо тIаьххьарчу хенахь юхатоеш кечийна йолу произведенеш.

Советски эпохой, социалистически дIахIоттамой кхиййна поэт ву Iарби Мамакаев. Сийлахьчу Октябро шена ирс а, паргIато а яларна шен дахар чекхдаллалц баркалла аларца кхайкхабо цо социалистически Даймахке болу безам.

Денош вайн сирла ду,
Къинхьегам кхехкаш,
Иштта ю буьйсанахь,
Беркатца техкаш,
Езарна паргIато
ЦIиэн байракх уьйуш,
Вайн дайша даьккхина
Ирс ду совдуйлуш.

Исбаьхьаллин агIонгахьара цу хенара цхьайолу стихотворенеш ледара хиллехь а, амма церан идея нийса хуьлура.

Поэтан ерриге а литературни кхолларалла шина муьре екъя тар-ло. Хьалхара мур — 1936—1946 шо; шолгIа мур — 1947—1958 шо. Ала дезаш ду поэтан хьалхарчу муьрехь цуьнан литературни кхолларалла цхьа кIеззиг ледаро хилар. Иза хIетахь хилла валаза поэт вара — цуьнан оцу хенахь шен кхочушхилла яьлла йолу стиль а, кхиьна-дIахIоьйтина говзалла а яцара.

Амма, тIаьхь-тIаьхьа поэт, халкьан иллийн форманаший, ца-рах тардаршший дIа а тосий, С. Бадиевххий, М. Мамакаевххий, Н. Музаевххий Iама волало.

Цунна къаьсттана дукхаезара А. С. Пушкинан, М. Ю. Лермонтовн, Л. Н. Толстойн, Н. В. Гоголан, И. С. Тургеневн произведе-

неш. Иза сихонца Іама волало оърсийн советски яздархойн литературни говзаллех.

«Вайн некъ» аьлла, поэте Яндиевга язйинчу стихотворени тІехъ Іарбис боху:

Ахъ, ас а язйийр ю
 вайн некъан стихаш,
Лермонтов я Пушкин
 вац вайша, хъаша.
Делахъ а, Даймехкан
 тахналлех яз деш
Ирс, серло кхолларехъ
 тІаьхъешна вешан,
Нах — хІумма а цахилларш —
 дергенга кхачош
Еанчу заманан
 ши теш ву вайша.

Поэта ша шена критика ярца боху: «Лермонтов я Пушкин вац вайша, хъаша». Классикийн произведенеш Іаморехъ иза дукхазза юхавоързу царна тІе, лаккхарчу исбаьхъаллин говзаллин ницкъ цаьргара эца гІерташ. Цунна къаьсттина, хазахетара классикаша Кавказан халкъийн дахар а, хъал-де а гайтар.

Мамакаев Іарбис дукхэ-дукха дика дакъалоцура нохчийн художественни прозехъ а. Цуьнан «Винчу юьрта» цІе йолу повесть Терски областехъ оърсийн, нохчийн халкъаша Деникинан кІайчу эскарийн отрядашна дуьхъал латтийна партизански къийсам буйцуш ю.

Повестан коьрта чулацам — иза Айдамиран, Ларкин доттагІаллехула оърсийн, нохчийн къинхъегаман халкъийн вовшашца болу безам, доттагІалла гайтар, цара кІайчу гІалгІазкхашна дуьхъал латтийна къийсам гайтар ду. Автора гойту и ши турпалхо шайн халкъашна кІорггера муьтІахъ а, тешаме а хилар, Даймахке болу патриотически безам.

І. Мамакаевн мотт а, исбаьхъаллин гІирсаш а лаккхарчу тІегІан тІехъ бу. Цуьнан произведенеш еша атта а, къаьсташ а ю, кхеташ а, къеггина а хиларна, церан чулацам заманан боларах хъаьрчина хиларна, автор социалистически реализман новкъахула схъавеъна.

Авторан произведенешкахъ васташ, сурташ поэтически ду. Уьш ешархочунна хъалха цІеххъана гучудовлу: «Аренашкахъ ялтийн хІорд, тулгІешца техка», «Теркан куьзгана чохъ маьлхан сурт лепа», «ТогІи чохъ сийна бай, ховха мотт санна», «ЦІий ловзу бІаьстенан малх санна».

І. Мамакаевс керла поэтически приемаш яьхна. Иза юкъаволу нохчийн поэзин говзанча хуьлий. Цо пайдаоьцу керлачу рифмех:

Валар а ма хуьлда
Беш дагахъбаллам.
Ас язъе стих хуьлда
Беш ирсан тІалам,
Шуьца бакъ барт бу сан,
Сан кхоллам,
Іалам

(„Кавказан латта“).

Шеко йоцуш ду — I. Мамакаев поэтически исбаъхъаллехъ, халкъан маттаца уйр хиларехъ, къинхъегаман адамийн даг чохъ хъанал дерг серладоккхуш, вайн советски Даймехкан ирсе некъ говзачу дашца халкъана бовзуйтуш, вайн къоман тоьлашхачу поэтех хилла хилар а, цуьнан исбаъхъчу кхоллараллин сий халкъан даг чуьра дужург ца хилар а.

ТЕРК

Баш лекхачу цу лаьмнех хьо охьадолу,
Лаха мел дели хьан дилха совдолу,
Лам тлера тлулгашца хьо хьерчаш дуссу,
Цу тлулгех детталуш, хьо барзах угу.

Ламанан басешкахь хьо чехка догу,
Аренга мел дели хьан болар гелло,
Аренна харш тосуш хьо кхерсташ догу,
Цу курчу боларахь хьо сетташ лела.

Лакхахь лам бешча, хьо дестий ма догу,
Лам тлера хлорда тле кхаччалц харш дузу,
Аренан чам оьций, хьо хлордах дулу.
Каспийски хлордо хьо дезаш тлеоьцу.

Айхьа гола тухучохь ир буруш хьийзош,
Хьайн хоршан цу бердах тулгленаш етташ,
Хьайн турпал ницкъаца и бердаш херцош,
Хьайн блабра хьаьжча, ахь благор бу хьийзош.

Масийтта бле шо ду хьо иштта оьхуш,
Цхьа хан яра хьалхоша хьо мерза муьйлуш,
Кьинхьегаман шуьйра халкъ цара кьиза хьийзош,
Кьинхьегаман тобанна хьо кьаьхьа мийлош.

Нохч-гIалгIайн дика кIентий хьуна тле буьссуш,
Шайн салам хьобга лой, хьол дехьа буьйлуш.

Къехошна хІонц лѡхуш, инарлех леташ,
Цхъа зама дІаихира цара Іазап хьѡьгуш.

Компартис куьйгал деш, нийса некъ гойтуш,
Белхалой, ахархой щхъабарт беш гІовттуш,
Октябран цІе кхарстош, мостагІий багош,
Халкъѡ толам баьккхир, кхоллам шайга лоцуш.

ХІинца хьѡ паргІатехъ ду мерза муьйлуш,
Советан халкъана хьѡ хаза ду догІуш,
Колхозийн ялташна хьѡналла латтош,
Шуьйра Терк хьѡ догІу сан махкахъ доьлуш.

Хьайн дато тулгІенаш бердеха етташ,
Къахьѡьгучу халкъана мерза кад мийлош,
Хьѡ охъа мел догІу, хІар дуьне дозуш
МостагІчо къурд бийр бац, хьѡх кийра Іабош!

БІАЪСТЕНАН ІУЪЙРЕ

Буъйсанан набарха йолий,
Сирла біаърг дуьнен чу боьллий,
Сахуьлий тїекхочу гїоттий,
Эсалчу біаъстенан Іуъйре.
Стиглахь малхбалехъа серло
Морхийн бос дашо беш кхерста,
Баххъашца кьегачу малхо
Зїаьнаршца бода дїатотту.
Цїен зезаг гарманан арахь
Бай кхолуш тїамарца гїотту,
Тхи кьегаш баьццарчу бай тїехь,
Кегийра седарчий хїуьтту.
Олхазарш бошмашкахь ловзуш
Дуткьачу гаьннаш тїехь дека,
Юткьачу шакаршца эшарш
Цар, дилхан дог хьобстуш, лобкху.
Хазчу кху дахаро хьостий,
Вайг їмерза маршалла хоттий,
— Ду шуьга сан маршал, — олий,
Вайна йоблуш йогїу Іуъйрий.
Кху бешахь кийра ас буззалц
Дайн хїаваь чуузу Іаббалц,
Лаамна вайн Іалам тоьалц
Там беш ду, «хїай ирс яІ-кх», аллалц.
Сецна ахь ладоьгїча кхузахь
Бїаъстенан аз хеза исбаьхь,
Хьайбанаш баца тїехь Іобхуш,
Хершнаш чохь Іовраш ю екаш.

БІАЬСТЕ, БІАЬСТЕ

(Кегийчу берийн илли)

БІаьсте, бІаьсте
Еъна кхечи,
Вайна бІаьсте
Хаза къеги.
Дешархой, гуллол
Баьццарчу бай тІе,
Вай юкъахъ хьуллол
Заза хазчу бай тІе.

БІаьсте, бІаьсте,
Декъала хьо,
Мерза бІаьсте,
Марша я хьо.
БІаьстенца хьеши —
Олхазарш кхечи,
Баннаш деш, вешан
ГІулкх гойтур деци.

Деша дахчи
Довший догІуш,
Бай тІе девлчи
Бацлахъ ловзуш,
Юткъачу гІожца
Горга гал лобллуш,
Вай бІаьсте хьобсту
Цо вай а хьобстуш.

ДОТТАГІЧУЪНГА

(И. Ведзижевга)

Вайн дайша буйсанаш
Деношца хыйцина,
Емалчу заман чохъ
Хийла Іазап хьегна,
Дин—доттагі, топ-ваша
Ларалуш кліенташна
Зоьрталчу алоно
Вайн бакъо лехна.
Ижонна акхарой
Санна тІегІиртина,
Жандармаш багорца
Ирсан малх кхетта
Езарца вайн идей
ЙогІучу тІаьхьешна
Вайн хеначулла а
Алсам ирс лехна.
Иттаннаш миллион
Халкъашца хІоьттина,
Доттагі, хьой, сой а ву
Ши буйртиг санна,
Россия Компартис
Дукъ кІелхъара яьккхина
Ирс хилла де даздеш,
Ткъе шиъ шо кхаьчна!
Сой, хьой а дегІан цІий
Ца кхоош партина,
Езарца и, дерриг
Вахарца цунна,

Гой, декхарийлахъ ву
Ваьшкарчу ирсана
Аларца баркалла,
Цуьн некъ бан денна!

1936

ЦІІЭН СЕДА

Хьобга хьобжуш самукъдолуш,
Хьох даккхийдеш тхо ду дехаш,
Хьан дашо нур исбаьхьа догуш,
Сирла бIаьргаш тхан ду доьлуш.

Стиглар седа генна кьегаш,
Хьайчух серло яц цо йоккхуш,
Амма сийлахь ало кхерсташ,
ЦІиэн седа хьо-м бу нур лепош.

Маьлхан санна, зIаьнарш,
Iаьржа Iаннаш кьего кхийдош,
Дерриг дуьне хьайга хьежош,
ЦІиэн седа, хьо кура бу гуш.

Хьол сов сирла седа кхин бац,
Къинхьегамхойн хьо аьтто бу,
Хьол хьомсара халкъан цхьа дац.
ЦІий муьйлуш хьан мостагІий бу.

Ахь кхиййна, ахь кхетийна,
Хьо кьегабан хьан доьзал бу,
Нагахь гIортахь, хьан цIе яйа,
Хьан мостагІий хIаллакьхир бу.

Халкъо сий дар хьох хедар дац,
Кхуьуш хьо бу ирсе хилла,
Хьан йоккха цIе СССР ец,
Долахой хьан декъал хуьлда!

РУСТАМАН ИЛЛИ

(„Хъаж-Мурд, пьеси тIе)

Ас деган сайн илли
Ду декор хиланне
Сан аз, хьо дека,
Ала илли,
Малхе хьо кхайкха.

Сох кхаьрдар куранаш,
Бац кхаьрдар къахьогурш!
Ас иллеш доху,
Вац нах бацош,
Сайн сан а некъ бу.

Кху дерриг дуьнен чохь
Бу къегар маьрша малх!
Ирс тIаккха хир ду
Хьерчаш халкъах,
Iазап дIадер ду.

1939

ХЪАЪЖА-НАСЕРДИНАН ИЛИ

(Пьеси тIе)

Со ницкъ кхочуш велхъара
Іазап дIадаккха,
Ма воккха виэр вара со
Халкъера ирс гуш.
Делара, хьо ва дуьне,
Цхъабосса массарна, —
Ирс, безам, хелхаршший
Малхехъ луш халкъана.

Къахъегарций бен ирс хилац,
Дагер безам бен мерза бац.
Халкъе безам боккха бу, —
Цунна везарг ирсе ву.

Цхъа зама йогIур ю
Дерриг а халкъаш
Ирс долчу довзалехъ
Дехаш, ткъа хIинца
Къахъоьгуш мел волчун
Маршонехъ къуьйсуш, —
И сийлахъ некъ бийриг
Ву уггар ирс долуш.

1939

ЦХЪАНА ЙОІЕ

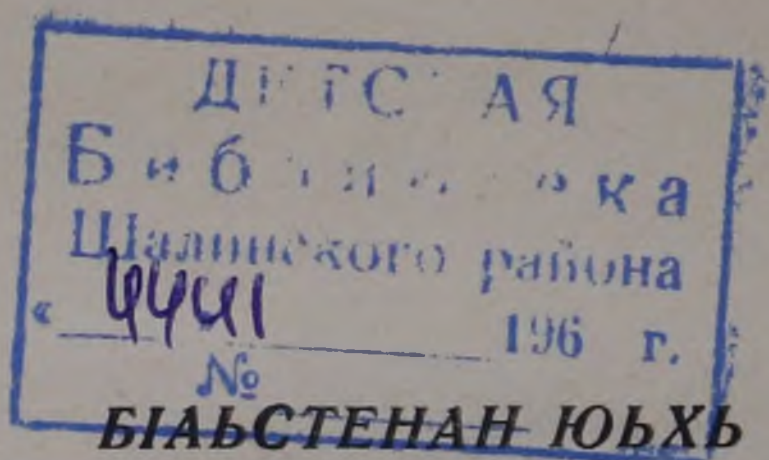
Дайн дегочу гІашна юккѣх
Цкѣацкѣа стиглара седа го,
Нах ма Іарра вайша Іашшехъ,
Хьо цхѣа экам кѣийлало.

Иэхъ ма хета, хазчу бешахъ
Іийча хІун ду вайша цхѣа?
Иштта оьзда хиѣна Іечохъ
Даго дерриг дуйцу схѣа.

Ахъ, са санна, веза боху,
Суна доггах еза хьо.
Вайша ирсан новкѣа догІу,
Воккхаве кху бешах со.

Кѣона хан, хѣан бІаѣргаш, зама,
Седарчий, хи, беттаса,
Елар хьо, дог дийлар тІома, —
Безамах чам кхетта сан!

1939

Іаржъелчу басешкахъ наггахъ
КІайдаргаш го геннахъ лаккхахъ,
Малх къега, кху мелчу дийнахъ
Іаь гІуьтту, кІур санна, арахъ.

ХІинца а дерзинчу гаьн тІехъ
Алкханчо шок етта буьххьехъ,
Бер — зезаг баьццарчу ирзехъ
Ловзуш ду, хазлуш ду малхехъ.

ДІо цхьанна-м шен біаьрга яйна
Біаьстено ялийна алкханча,
Вукхо а воккхавеш деъна
Варшарчу ирзера зезаг.

Малх къега кху хазчу дийнахъ,
Дог доьлу, цІий ловза дегІехъ,
Сел мерза эшарийн хенахъ
Мел мерза безам бу-кх даг тІехъ.

Еза йоІ санна, тІееъна,
Марша я, хьо, біаьсте, эсал,
Хьан дийно хьаьстинчу суна
Долчул а марзло-кх вахар.

Безам берш седарчий а хьегош,
Ахъ хьоьсту хьайн цІенчу гІашлахъ,
Беркате хьекъаде ялташ,
Хьо даим лаьттаху махкахъ.

Ахь кийрахь хьабина безам
Хийланнийн вовшашка гIур бу,
Гергарло чIагIдаран тешам
Гурахь цара вовшашна лур бу

1940

ЛАХА-НЕВРЕ

ВорхІ шо, нийсса ворхІ шо кхаьчна
Бер дара-кх со, вай къаьсташ,
Шен хьоме со дІахьажийна,
Нана йоьлхуш тІаьхьа хьоьжуш.

РаьгІнел дехьахь со цхьа витна,
Верас цІехьа вухавоьрзуш,
Моьттур хІетахь гуттаренна
Юьртах, Терках ву къаьсташ.

Езнарг хІетахь жимчохь дуьйна
ГІенах дуьхьал схьахІуьттуш,
Бераш, тогІе, ловзар ханна
Іийр со вехха ца дицлуш.

Бердан йисте дІахІоьттина
ХІинца Терке со хьоьжуш,
ДогІий дага, го бІаьргашна
Мерза бераллин денош.

Вайшиь дукхаз хІетахь дуьйна
Гина, хьо ган со вогІуш,
ХІинца а веъна со кхаьчна —
Қарий сийлахь хийцамаш.

Маршалла, маршалла хьоь, сан Невре!
Қерла духар дуьйхи ахь,
ХІетахь хиллачул а хьоме
ХІинца безам боьду хьох.

АЙЗА

Біаьстенца аренгахь
Сенъелла йогІу,
Вайн стоьмийн бошмашкахь
Заздаьлла догІу,
Зезагашца
Кхелина вайн дуьне
Хазделла догІу.

Юткъечу шакаршца
Олхазарш дека,
Мехкарша тобанца
Хаза эшарш локху,
Суна, Айза,
Эшарийн серлонгахь
Хьан оза девза.

Қалакойн Іаж санна,
Хьан йогу беснеш,
РегІан кока санна,
Хьан Іаьржа біаьргаш
ХьалхахІуьттуш,
Делакъежа хьуна
Сан сирла біаьргаш.

Баьццарчу бай тІехла
КІайн полла хьийза,
Хьоь безам сан дагах
ДІахьерчаш ловзу,
Хаза, Айза,

Вовшашка вайн бахча
Безам бу мерза.

Ирс долчу Даймахкахъ
Вай кхуьуш деца,
Вовшашца яхъ дуьйлуш
Вай болх бийр беца,
Йола, Айза,
Хьан безам ницкъ гулбеш
Сан гюьнча беца.

Вайн партин маьлхан нур лепа,
Вайн махкахъ даим бѣабсте ю,
Балхана куьйгаш каде ду,
Вайн дахар хаза ду,
Вайн халкъ ирс долуш ду,
Ва Айза, вай цхьаьна дехар ду.

1939

ПАРТИЗАНИИН ИЛЛИ

Діахьаьжча вайна го
Хьун лубста ламанаш,
Охьахьаьжча вайна го
Бай шера аренаш
Молханан дохкарлахь —
Ценчу хіоь сатуьйсуш,

Ціарца даш делхарехь,
Цен, довха ціий Іенош, —
Буьрсачу шерашкахь
Летта партизанаш,
ДагабогІуш сийлаллехь
Безамаш бу вайна.

Буьйсанах де дина,
Цу хьаннийн хотешкахь,
Диэнойх буьйса йина
Цу лаьмнийн Іаннашкахь
Дай, дедай бахкийна
Паччахьо гІайгІанехь.

Масаний кІант воьжна
Маршонан кьийсамехь
Вайга некъ кховдийна
Цара шайн толамехь,
Вай церан безамна
Латтор ду сий дагахь!

Іенна ціий, хьегна кьа
Стом боцуш дайна дац,

Сийлахь партизанаш
Хестор а эрна дац.
Къахьобьгу адамаш
Харцонца тарлур дац.

Коммунизман зІаьнарш
Яйъа ницкъ кхочур бац.
Адамийн ирс deboш
Толаза вай Іийр дац,
ТІаьхьенийн ирс лoьхуш
Баьхначийн сий довр дац!

1939

Ма хаза ю-кх и шера тоҭе
Шен бай тҭе цҭен зезаг даьлча,
Ма хаза ю-кх и Теркан гҭайре
Памар тҭе баьццар кѡаж яьлча!

1939

САРАХЬ ТЕРКАН ТОГІЕХЬ

Ма хаза ю-кх хьо, шера тоҭе,
Хьайн бай тҭе цҭен зезаг даьлча,
Ма хаза ю-кх хьо, Теркан гҭайре,
Хьайна тҭе баьццара кѡаж яьлча.

Діо варшахь кѡоркхокха бека,
Малх а бу регҭа тҭе лахлуш.
Мархашлахь кҭайн куьйра техка,
Суьйренца чудерза кечлуш.

Кіудалца йоҭ хи дан йоҭу,
Ша хьегнарҭ веьний а хьоьжуш.
Велкѡежаш кҭант дуьхьал воҭу,
Хьалххе, ша аьндерҭ а кечдеш.

Уьш совцу. Цара безам буьйцу,
Терк доьду иллица іенаш.
Діадевлларш, хиндерш цара дуьйцу,
Даккхийде уьшшиѡ шайн ирс гуш.

Со а іийна цу Теркан тоҭехь,
Виц а лой тулҭеш а хьоьстуш,
Цу тоҭен эсалчу хҭонехь
Мархашца са тҭема дуьйлуш.

Меллаша малх хьулло регҭахь,
Біаьргашна чухьоьжу бодаш.
Доттагҭ! Цу суьйренца тоҭехь
Хьо іийний Терке а хьоьжуш?

1921-ЧУ ШЕРАН 13-ГІА СЕНТЯБРЬ

Хіора шарахь
Октябран де вай даздеш,
Хіинца марахь
долчу ирсан пусар деш,
ДогІий дага,
го сан біаьргашна сурташ,
Даймохк паргіатбаккха
синош мел делларш.

Бешахь мохо
гіаш а легош шен ціенкѣахь,
Куз а дашо
тесна баржош кху дийнахь,
Ткѣа гуьйрено
Хийла хийцам Іаламехь
Шецца баро
хилларш карладоху дагехь.

Тохар цкѣа цхъана
сарахь санна, мархашлахь
Ю гІаргіулеш
могіарехь сенчу шайн новкѣахь
Даим йоьлхуш,
цара хѣаьнга кхойкху техь?
Я яккхийеш
уьш шайн декѣах йоьлу техь?

Масийтта шо
хѣалха, гурахь, тахна дадас
Со шен коьшкал
ваьккхи хьоьжуш тхойша діаса,

ДогІу дага
алар: «Гой, дІа паргІулеш,
Йоьлху стенга,
гуьйре яй и-м ша кхайкхош».

Воьлуш, суна
хьоьстуш гилгаш цо дохура,
«Сан кІант, хІинца
вай дехар ду, — цо олура, —
Дадас шен хьо
лур ву деша. Дац дезар
Даим тІом бан,
лардеш вайн ирс ву и Іийр».

Дошан дарцехь,
таррийн хьаннашкахь лиэттарш,
БІаьстенехьа
кьюьйсусх тІам тІехь охьаэггарш
БогІий дага,
хьегна Іазап шаьш дуьйцуш
Іар и, бІаьрга
хиш а гуллой, ойла еш.

«Къа ду, сан кІант,
бІаьстен юьххьехь беллачийн,
Шаша еьна
яц паргІато хІинцачийн
Деза и еза,
ларъя дийнаххий, бусий.
ХІинцаъ теза, —
олура дас, — бу мостагІий».

ТІом чекхбаьлча,
партис и хе хІоттийна,
ПаргІатонан
бІаьстен юьххьехь дара иза,
Да воккхавеш
дагахь ирсехь вар ваха,
БІаьрг мел бу гуш
халкъан мостагІашца кыйса.

ХІетахь хилларш
хІинца халла дагадогІу,
ХІетахь кхеташ
со ца хилла цхьамогІа

И кѣамелаш
хІинца суна кхеташ ду,
Стенна лелош
хилла герзаш, хууш ду.

Цу сарахъ а
бар уьш шортта тхан кетІахъ,
Уьш — бес-бесар
бедарш юьйхин хилларш тІехъ.
И суьйренаш
бен яцар цер паргІатехъ,
Ткѣа буьйсанаш
дІакхотьхур цар кьийсамехъ.

Бода булуш
да со а эцна чувеар,
Хьобстуш, левеш
цо со набарх волийтира.
Буьйсан юккѣехъ,
вон гІан гин, со самвелир,
Вацар юххехъ
да. «ТІом беш ву», — соь элир.

Ма воддара,
цул хьалха а юьртара
Дада бандаш
леца вахна хиллера.
«Вайна!.. Вийна!!!»
Тхан кертахул даьржира,
Дадига ас мохъ элира,
Кхеравелла.

ДагадогІу, со
кхеравелла вилхина,
Аразккхаш
кех ши барам чубеъна,
«Шамсуд, Юсуп...»
тхайн кертахул даьржина,
Даде кхойкхуш,
со бармаш тІе гІиртина.

МостагІчо цу
къаьхьчу буса кІело йин

Хийла а санна,
соѣ, Дай вовшахваѣккхинер.
Ткъе цхьолгІа
шо — деваший, дай вихьнарг!
КхойттазлагІа
буьйса — сентябрехь лайнарг!

Ломал майра
Дада наха сун вуьйцур:
«Шамсуд дошца
вагорх вуха-м ца волу!...»
И хьахийча
хийланнан а бІаьрг тІунлор:
«Иштта велча
Мух вицло и»... — цар олур.

Бешахь мохо
гІаш а легош, шен цІенкъахь
Куз а дашо
тесна баржош кху дийнахь,
Ткъа гуьйрено
хийла хийцам Іаламехь
Шецца баро
хилларш карладох дагехь.

Дада! Дада, халкъан дуьхьа
Ахь хьайн вахар дІаделла!
Валлалц оццу новкъа ваха
Ас хьан кош тІехь дуй биъна!
Сентябрь, и сентябрь бутт
Суна цкъа а бицлур бац!
Хьистин суьйре, вийна буьйса
Даг тІер цкъа а дІаер яц!

ДЕН КОША ТІЕХЪ

*Мамакаев Шамсудан,
Юсупан безамана*

Цу Терко кѣж туьйсу
Шун кешнаш хьалххяхъ,
Тулгис ша схьадуйцу
Майрачийн коьртехъ
Хьо вийлар буьрсачу
Хил дехъа дин тѣхъ,
Тіом кхехкаш хиллачу
Даханчу шершкахъ.

Хьой, Юсуп шалха чурт
Коьртехъ а доллуш
Бу шераша шарбинчу
Борза кѣл воллуш.
Мох цѣйиза экамчу
Бецан куз техкош,
МостагІчо Іовжийнчу
Хьан кхайкхам бекош.

«...Ма войла де доьхча вуху кІант,
Ма ваха шен новкъахъ лѣсташ верг,
Ма войла мостагІ ца кагвен кІант.
Кху халкъан ирсехъа къуьйсучу
Кху тІамехъ хийла дегІ Іовжийна,
И мостагІ ата вайн иэгначу
Цу наха шайн весет кховдийна!..

«...Хьан дел майрачо
Терк мелла хир дац,
Цкъа вевзаш хиллачо

И вицван тарлац.
Цу дадин, кІант, варлахъ,
Сий а ларделахъ»...
Бохуш дерг сан лерехъ
Хийлазза декна.

Горерчу школера
Юьстах а кхуйсуш,
Хьомечу Неврера
Кхерамца лобллуш,
Вайн махкахъ Іен-веха
Бакъо а йойъуш
Паччахьо хьийзорх, хьо
Кхерра вац, Дада.

Хьайн даго хаьржинчу
Некъах ца къаьсташ,
Лаьттахъ бакъ лехначу
Къийсамца лаьтташ,
Хьо шен воІ хиллачу
Халкъан ирс лобхуш
Хьан вахарх ас, Дада,
Дозалла до тахна.

Вайн партис, Лениний
Нийса некъ гойтуш,
Шун лиэтар, мостагІий
ЦІарцанна морцуш.
Стом боцуш дайна дац,
Дада, шун гІулкхаш,
Халкъ хьалха санна дац,
Ирсе ду адмаш.

Аш майра хьешначу
Цу лаьтто хеназ
Хьой, Усий¹ вихьинчу
Шарахъ цхьа декъаз
Бай хилла тхо дисна
Мотта тарлора,—
Сой, хьобца да вийна
Хьан вешин кІанттий.

¹ Авторан деваша (Юсуп).

Сийлахьчу партис тхо
Кхиййра кхетош,
Къона ницкъ хилийта
Керла заз deboш,
Мутт даккха Iилманах
Кховдийра герзаш,
Болх беш вайн даймахкахь
Даккхийде дегнаш.

Iилла хьо! Дозал до
Оха хъан вахарх,
Колхозо лелайо
Хъан цIе, хьо вацарх,
Хъан кIанта стихаш йо
Маршонах, ницкъах,
Партис тхо кхиадо,
Кхачам бу рицкъах!

Замано лелийна
Некъаш а далхош,
Сиръелчу мажошна
Куьйгаш а хьоькхуш,
Дада, вайн учина
ТIехь Iеш хьо вевзарш,
ЛадобгIу ас цаьрга
Хьох майра Iемаш.

XIара-м стих хир яц сан
Мел ешшарг хьоьстуш,
Дуй бу xIара, кош тIехь хъан
Ас сайца чIагIбеш —
Диссалц сайх xIара дуьне
Нисса чекхвала,
Партина тешаме,
Халкъан кIант хилла!

ЮЖАЛЛА

Хенал хьалха ахь мас вехьна?
Мас безарш ахь къестийн?
Безамах хьайн тIам хьарчийна,
Ахь хийланца йорт кхехьна.

Вар, валаррий хIорангахь ду,
Хан цу юкъяр мерза ю,
Южал, хьовца ас къуьйсус ду,
Ас а и хан юур ю.

Цхьаццаверг, шен некъ дIахаьдча,
Орцах кхойкхий, хьох хьаьрча.
Кхайкхац ас хьовь. Сох а, лиъча,
Яхьар, хьайн гехь ахь ларча.

Цкъа ца вожош ахь вуьтур вац,
Цкъа бен-х ахь садоккхур дац,
Ас цундела хьан пусар дац, —
Дехарх ахь стаг вуьтуш вац.

1939

КІЕНТАШКА

Кіентий! Шерашна тіаьххье шераш!
Даим хьалха уьдуш ду.
Шен бералла генна шершаш,
Массо воккха хуьлуш ву

Къандийр дуй ткъа хено дегнаш
Вайнаш? Цо уьш къандийр дац!
Вайн дегнаш ду дехчаш, кхехкаш,
Хено къанда вайн йиш яц!

Къона мас къанвелла ваьхна
Кіайн кху маьлхан дуьнен тіехь,
Амма, кіентий, вайн тіаьхьешна
Яц къеналла хир даг тіехь!

Даймохк тоьлла, ницкь сабаьлла
Керла шарца бехийла!
Кіентий, шу а гІозадаьлла
Ирсан малхехь дехийла!

1939

ХЬО ЭСКАРЕ ВОЬДУ

Тховса вайн синкъерам бу,
Кхана вай дIаскъаьсташ ду,
Мохк ларба хьо кхойкхуш ву. —
Тхан кедаш хьуна тIер ду.

Тхан доттагI, вайн эскар ду
Ирс лардеш. Хьо хIинца ву
Эскархойх. Тхо хьуйсур ду,
Цигахь хьан мел хьуьнар ду.

Дик кIентий эскарехь бу —
Церан герз тешаме ду,
ГIароллехь хьо лаьттар ву —
Хьан кийрахь майра дог ду.

Оха цIахь болх кхехкор бу —
Теша шу тхох мегар ду,
Толамца хьо воьрзур ву —
Тхо тхаьш а хьох хьоьгуш ду.

Хьан езарг хьоь хьоьжур ю,
Цо шен хьох дозал дийр ду,
Хьо тоьлла рапорт луш ву
Аьлча, и йоккхаер ю.

Вайн халкъан хьох тешам бу,
И бакъба хьан декхар ду,

Кхана хьо дIавовдуш ву,
Тхан безам хьовца хир бу.

Къийсамехъ кхиъна мохк бу,
Хьо мехкан патриот ву,
Къуоналла вайн ирсе ю —
Вайн Даймохк ахь ларбийр бу!

1939

Т. ШЕВЧЕНКО

Ирс доцуш, гІаддайна
волчу ден бенахъ,
Элан — цу экханан —
гІаж санна, долахъ,
Хъайн доцу жа дажош
тхов боцчу генахъ,
Бералла хилла хъан
сов къизчу хъолехъ.

Кобзаран иллешца
гІийла халкъ далхош,
Бакъдерг ахъ гайтарна
хъомечу къоме,
Хъайн сирла ойла, ахъ
кехат тІе ялхош
Хиларна кховссира
хъо Орска-гІопе.

Кховлинчу стиглано
сингаттам балхош,
Камерчохъ волчу хъан
къоналла малъеш,
Генарчу Украине
сатийсар делхош,
Мел гІело лайна ахъ,
дагца ницкъ ларбеш.

Кобзарь, хъо буржалахъ
валлорах кховруш,

Паччахье кърваланц,
дѣаваллац велла.
Хьо хѣаллаквина цо,
амма ахь лобруш,
Кхайкхийнчу маршонан
иллеш ца делла.

Ахь нажжаз кхайкхийнарш,
халкъ дацош хилларш,
Гоголь шайх кхаърдинарш —
кхерам бац гарна, —
Ивасан кѣен нана
ша бухахь йийнарш
Украинехь кхин хир бац
ивасагарна.

Ахь эрна ца хьешна
хьо вина латта:
Хьан вахар халкъана
дѣаделла хилла.
Иллеш тѣхь харцонца
кѣийса дац атта;
Дог цѣенна бакъ деза
ѣамий ахь хийла!

Украинан стигли кѣел
кхиъначийн дада, —
Хьо оха тхайн а да
лоруш ву хьуна,
Даймохк бу бертахьчу
добзалан нана,
Маършачу добзалехь
хьо вицлац тхуна.

Хьан сурт ас сайн баърчехь
кхазадо, Кобзарь!
Хьан иллеш, хьоб безам
сан даг чохь беа.
Советан Нохчийчохь
ирсан дай болчара,
Украинехь санна,
хьан сий дар деха!

ДОТТАГІА ГІАРОЛЛЕХЪ

Стигал ерриг тІейоьлхуш ю,
Буйса Іаьржа, Іаьржа ю,
Стигал иэтІаш, лелхаш гІар ю,
Морхаш тІамца лелхаш ю.

Къора етташ, цІийзаш мохо
Аре ирча, ирча йо,
Буьрса тулге етташ дарцо
Керташ, дитташ кегдеш го.

Иштта буьрса буйса йолуш
Сан доттагІ ву гІаролдеш,
Гонах хьоьжуш, сема ладобгІуш,
Вайн дозанехъ, и лардеш.

Иштта буйса доттагІчунна
Кхераме яц, хиларна
Компартис и Даймахкана
Ха дан майра Іамийна.

1939

ВАЙН НЕКЪ

Дж. Яндиевга

Ярташкахъ кѣеданаш
бац Іадат кхайкхош,
Нах а бац пхьоьханахъ
шайн кѣоьлла ялхош,
Денош вайн сирла ду,
кѣинхѣгам кхехкаш,
Иштта ю буьйсанахъ,
беркатца техкаш.
Езарна паргІато,
цІиэн байракх уьйуш,
Вайн дайша даьккхина
ирс ду совдуьйлуш.

Дуьненахъ хилла бац
вайчулла сийлахъ,
ЖовхІаршца биллинчу
кхул кхин некъ ирсехъ.
Ахъ, поэт, Махкана,
Партина ала
Мацхенгахъ декъазчу
халкъах баркалла!..
Ахъ, ас а язйийр ю
вайн некъан стихаш,
Лермонтов я Пушкин
вац вайша, хьаша,
Делахъ а Даймехкан
таханаллехъ яздеш,
Ирс, серло кхолларехъ
тІаьхьешна вешан,

Нах — хIумма а цахилларш —
дергенга кхачош
Еанчу заманан
ши теш ву вайша!

1939

ШУЬЙТА

... Буьйса ю ниІматах юьзна,
Набарна діатийна лаьмнаш,
Маьлхан жарж тіетесча санна,
Стигла ю беттан нур лепош.

Цхьа Іаьржа, инзаре аьрриг,
Цхьацца ерг тіейогІу буьйса,
Ганза верг, гича, цецверриг,
«Экханаш» лен довлу буьрса.

Мел башха, башха ду-кх Іалам,
Шен марахь хьо кхобург, Шуьйта,
Ткьа муха хьийзар бац ларам
Башломахь йолчу хьан уьйтІа?

ХІай лаьмнийн,
Хьаннийн бен, Шуьйта,
Ас сий до,
Вуссуш хьан уьйтІа.

1939

ЭГОИСТАШ БЕЗАЦ СУНА

Цамгаро талхийнчу
Цхьаннах а кхардац со,
«Кхетаме» Iовдалчу
Писех а кхерац со.
Амма эгоисташ сан
Даге а лалуш бац —
Шина коган экханах
БIаьргашна ган дезац.

Да адам хиллачу
Массарах цхьабосса
Вай адам аьллачу
Ойланах кьахета.
КIиллойх, дог Iаьржачу
Хардангех, дог яьсса
Йолчех — нах лоручу
ГIалатах шу кхета.

Адмашлахь ша тайпа
Шина коган гезгаш ю,
Ишттачийн дIовш детта
Меттанаш — юнаш ю.
Шаьш хестор, нах бехбар,
Хари — цаьрца доттагI ду,
И дерриг цер цIийца
Кхидоцу хьуьнар ду.

ХIун гIулкх ду цер вайца?
Хьашт дацар вай-м царна!
Амм шайн дан йиш хилча,

«Гіулкх» дийр дара цар вайна:
Вайн ціийх шаьш хІоттийнчу
Іам чохь шайх куралл еш
Кеман тІе хевшинчу
Діоьлур дар цер дегнаш.

Вайн мостагІий цара
Чехор бу багаххьа-м,
Мас валарх вайх царна
Бен а дац дагаххьа-м.
Дозуш вайх цер хІун ду,
Вай кхуллуш долчеха?
«Туйьранаш олу цар, —
ТІаьхьешна ирс лехар!»

Церан ціе хІун ю-м со
Хууш вац. Амма уьш
Іе-даха новкъарло
Вайна бу гуттар еш.
Зама! Ахь марцахьа
Деккъа шайн ирс лобхурш,
Ахь гучуьра бахахьа
Іаьржа дог кийрахь дерш!

Сан дог! Хьо дужийла,
Харц дог! Хьо дужийла,
Харц новкъа дІагІертахь,
Хьакъ йоцу сийлалла
Куьйге ахь лехийтахь.
Сан дог! Ахь садовІу,
Децаш хьайн халкъана,
Цунна ахь там лобху,
Кхин некъ бац хьан тахна!

Ле, хила хьаллак шу,
ХІай даьсса дегнаш дерш,
Кхаьрдаш ду сан дог шух,
Яхь шун цахиларна.
Сан дог, хьо деттало,
Къахьобьгуш халкъана,
Баркалла хир хьуна,
Иштта хьо дахарна!

МАЙН ПАРАДЕ

Дуьло, кІентий, кху бІаьстенца,
Майн параде довлий вай,
Мехкаршцанна даккхийдерца
Ирсан иллеш алий вай.

Вайн колоннийн байракхийн нур
Латтий, стиглий лепош ду,
Вайн идейни лаамна буьйр
Коммунизме кхойкхуш ду.

Митингашкахь дерриг халкъаш
Тахна шайн ницкъ гойтуш ду,
Малх а, кхийдош дашо зІаьнарш,
Вайна белакъежаш бу.

Хе хІоьттина вайн Майралла,
Вайн ницкъ, моґларш чІагІдеш бу,
Вайна хьал луш ю Таханалла,
Халкъашца вайн Машар бу.

1940

* * *

Къахъегарх
Стаг кхера эшац,
Цо бен бакъ ирс кховдош дац.
Атто езарг
Халчух кхерац,
Ирхе йоцуш охъне яц.

Мерза хетарх
Дла мел даьлларг,
Мерза хир дац и дерриг.
Ехха хан шен йоккхуш
Халниг
Ганза хир вац ирс хиндерг.

1940

НАКЪОСТАШКА

БІаьстенан деношца
Стоьмийн заза санна,
Лорий аш вайн денош?
Дан а ду уьш иштта.
Ткъа заза а стом хуьлий,
Стом а вай санна,
Шен зама тІехйолий
Охьбужу лаьтта.
Важ зама тІекхочий,
Хьалха заза санна,
Аренгахь хІух стоьмийн
Беш йолу шортта.

Тахне а чекхъер ю,
вай пайда эцна,
Цхьа дешин глаш санна,
уьдур ду денош,
Мацца а дІадевлларш
даг тІе а деъна,
Аш ойла йийрг хир ю,
хІара стих а хьехош.

РагІ вайгахь ю тахна, —
хир яц и кхана,
Еззашехь къона хан
дІагІур ю хьегош.
Арешкахь, аьрцнашкахь
башха беш кхуллуш,

РагІ кхаьчна дохку вай,
тІаьхьешна ирс деш.
Бехк, варий ма белаш,
ледар ю бохуш,
Инзаре къахьоьгуш
ечунна стихаш.

1940

* * *

Сан нохчо, сан гІалгІа,
Дага тоххар лаьцна ас
Шух лаьцна язъя сайн стих.
Хьан делар, шир гІайгІа
Язъя дуй биъна ас,
Халкъ, везаш вешахьар ахь.

Ас тІаьхьа а долийна,
ТІаьхьа чекх а доккхур ду —
Іожал со виганза Іахь,
Хьан дола а виллина
Со хьобга кхевдаш ву,
ВоггІучу вуьллур-кха ахь.

1940

ХЪАЛХА ГІОР ВАЙ

(Илли)

Даглаций, доттагІий, вай
Шераш, вешан дай белла,
Нохчийн, гІалгІайн ширчу яртийн
Тишчу гІишлойх кІур бийлла,
Бакъо къуьйсусх къахьобгучийн,
Махкахь халкъан дарц даьлла.

Вайн дайша бакъ къуьйсусх
И цІиэн цІе кхерстийна,
ТІекхочур бакъ къуьйсусх
Вай коммунизмана!

Дицлур дац цу халчу хенахь
Хийла бо бер дилхина,
МостагІчух халкъ Девкар-Эвлахь
Леташ Терках цІий дийлла,
Льомал майра Чахкар-гІалахь,
ТІом беш, Асланбек хилла.

Сийлахь Ленин хьалхаваьлла
Халкъо вайн ирс даьккхина,
Дерриг дуьненал а тоьлла
Нуьцкъал гІап вай хІоттийна.
Хьалха, хьалха, хьалха гІор вай
Ирс садоккхусх тІаьхьенна!

Вайн дайша бакъ къуьйсусх
И цІиэн цІе кхерстийна,
ТІекхочур бакъ къуьйсусх
Вай коммунизмана!

1940

ХЪЕКЪАЛЛИЙ, НИЦКЪИЙ

(„Майра Кикила“ пьеси тле)

И стигла къекъаеш,
Стелахаьштиг терсарх,
Буърса тулге етташ,
Букар дарц хыйзорх,
Боккха ницкъ
Телеткъаш,
Холча хьо хюттарх,
Хъекъало го лоцуш
Воккху халонах.

Ницкъо а некъ буьту
Хъекъална,
Цу шиммо некъ кьовсу,
Дов доладелча.

Гайта даккхий хьуьнарш,
Ирсехъа кьуьйсуш,
Баха сийлахь кхиамаш,
МостагI хIаллаквеш,
Хиларх безам буьйцуш,
Майралла кьуьйсуш,
Хиларх мел ницкъ болуш
Хъекъал ду тоьлаш.

Латтий, деший долахь
Хьал долуш хиларх,
Паччахьал шен карахь
Ницкъ болуш хиларх,

Хъекъал хилац коьртехъ,
Дарж лакхадаккхарх,
Къен-миска стаг хиларх,
Къахкац и коьртах.

1940

ЙОІЕ

Яло дезчу дийне, хазниг,
Вайн кьоналлек малх-бутт хьобггург,
Хьо а еца мехкан дерриг
Халкъацанна ирсе ерриг.

Дийцац хьуна хилларш дадас,—
Шай, хьан наний кьона долуш,
Вовшийн дезаш, ган йиш йоцуш
Лелар ший а вовших хьобгуш?

Яхарг, айхьа хоьржург веза,
Безам хир бу шун сел мерза,
Малхал, баттал ела хаза,
Шушиъ вовшийн хир дац дегза.

Гийла, дечкан ага техкош,
Зудчун декъан гайгла ялхош,
Пхьуйшца кьорга бьаьргаш хьекхош
Іар ша, дуйций кьеначу нанас?

Дуйцу хир ду туйра санна,
Хьан цу хазчу бьаьрга ганзарш,
Хьуна цкъа а гур а доцурш,
Тоххар хилла, делла инзарш.

Яла йоккхаерца, хазниг,
Шун ирс яІ-кха лавтто аьрриг,
Хьо а еца мехкан дерриг
Халкъацанна хьалха йобдург.

1940

* * *

Ма тайна, тайна ду
Вайн хенан денош,
Шел хазниг кхин йоцчу
Кхунна хьо веза,
Шел дикниг кхин воцчу
Цунна хьо еза,
Вайн нана-махкана,
Шуьший а деза.

Ма тайна, тайна ду
Вайн хенан денош,
Хьан дадин колхозан
Ялташ ду шорта,
Цуьнан дадин заводан
Чархаш ю говза,
Шайна ирс деллачу
Даймахке хьовса!

1940

Ч. М-не

Юкѣал а буѣйса тѣхѣяѣлла,
Сийналлехъ седарчий кѣиѣга,
Аренаш набарха ѣоѣлла,
Морхашлахъ батто до нека.

Гѣнах хѣо дуѣхѣал а яѣлла,
Хѣназа со набарх ѣаѣлла,
Набкхѣтац. Хѣуна гѣан делла,
Далахѣара сахилла даѣлла.

Мерзачу набарха ѣоѣлуш,
Бѣснѣш тѣе кѣаѣгнаш а хѣуѣттѣуш,
Хѣвхачу меттахъ хѣо ѣуѣллуш,
Гѣнах гуш со ѣелар хѣуна.

* * *

Буйса ю башха,
Цхьан лавтта вайша,
Терк лепош беттан
И сурт гой хьуна?

Иштта хьо, хазниг,
Сан даг чу хьаьжча,
Куьзган чохь санна,
Хьуо гур яра хьуна!

1940

Ч. М-не

Мел безам вайн хилла,
Дог довха хьенан ду?
Еха хан ца тилла,
Қъастам бан хьалхе ду!

Делахь а кийрарчу
Сан дагехь алу ю,
Илли тӀехь йийцинчу
Хьобга сан безам бу.

Нагахь сан амалца
Дог шийла хьо хилахь,
Езначу суна хьо
Ца еза а хуур ду!

1940

БАРКАЛЛА ХЬУНА

Лазийнарг, дегІана
Йина чов йоцуш,
Со хилла ахь тахна,
Ас хІун дер хьуна!
Кхул тІаьхьа со лева
Безам а боцуш,
Гергарло ахь хадор
Атта дац суна.

Хьо езар хиллера
Сан тем дІабаьхьнарг.
Со хилла вацара
Хьан даго лехнарг?

Баркалла хьуна, йоІ,
КІеззигчу ханна
Допгах ахь я дегза
Сан дог иэцарна.
Езначо хьаьстича
Там хилац хьанна?
Їундела баркалла
Со Іехаварна.

Баркалла хьуна а со
Хийра ларарна,
Дикка хан яьлла со
Берах тарварна,
Хьох жимма тахна со
Озаваларна,
Кхин сих ца вала со,
Ахь Іамаварна.

Нислуш ду дуьненахь
Ишттаниг наггахь.
Мел члогла йол езарх,
Цунна ца везаш.
Куралла ма елахь,
Ца йицъя дагахь,
Ас хьайга сатийсарх
Даима езаш.

Таьллангийн бошмашкахь
Кемсийн кан санна,
Дог цленчу безамца
Беркат ду хийла.
Кхул тлаьхьа вай хиларх
Вовшашна хийра,
Дог цлена гергарло
Новкъя ду хьанна?

1940

ІА

Кіай полларчий санна,
Лайн чимаш ду оьгуш,
Шело совъяларна
Сирла шаш ду жІуьттуш,
Біаьстенан де санна,
Еха ю буйсанаш.
Шелделла кІеза санна,
Буьрса дарц ду цІийзаш.

Лам бешча хиш десташ,
Ихна хин татолаш,
ТІехь бина шаш болуш
Шайн-шайна ду декаш.
Йовхонан сирла зІаьнарш
Наггахь бен ца гойтуш,
Кхин йоцуш санна, жхоош
Малх а бу кІезга луш.

Сенъелла лаьттина
Аренаш, набарна,
Кіай юргІа тІетесна
Ю тахна йийшина,
Хьаннаша шайн сийна
Куйнаш охьдехкина,
Баьцдарчу шайн цІенкъя
Кіайн гоьнаш ехкина.

Біаьста схьадаьхкина
Бослепа олхазарш

Шелонах кѣаьхкина
Йовхонга дІадахна,
Шелонца гомача
Орцах бен баьккхина,
Йохъяллац жог цІубба
Шен бена дІайижна.

Дашо малх тІехьоьжуш
Шен-шен басахь кѣегош
ГІа-бацо ю кхолуш
Лавттина гІишлош а.
ХІинца-м ю чухебаш,
КІайн куйнаш тІетохкуш,
Тхевнаш тІер туьнкалгаш
КІаррашца билгалъеш.

ДІо, ша тІехь дІасауьдуш
Бераш ду сакъоьруш,
Тайп-тайпана салазаш
Цу тІехула дІахьохкуш.
ДІахьоьцуш хІурпонаш
ДІайоьжна салазаш,
Шайн Іаьнан белхаш беш
Колхозхой бу хьийзаш.

1940

ШИЙЛАЧУ ЦУ БУСА

Майрачех дуьненахь майраниг вожна,
Гений верг генийшлахь ца глатта вижна,
Ленин — вайн дуьненан да валар хезна,
Халкъан дог Ювжийна буйса яра еъна...

Шийлачу цу буса къаьхьа кхаъ хезна,
Дера чов хилла сан лехначу дагна,
Блаьргаш шен кхоьлина, шортта хи деъна,
Воккха стаг вилхина дагадоглу суна.

«Тхан дада, стенга, хьо Ленин тхан, вахна?
Нуьцкъала, турпал дог кхехкачуьр сецна?..»
Бохуш тхайн юрт елхар гуш ву со тахна,
Ткъе цхьолгла январь схьа мосазза кхочу.

Шена и тлехь винчу дуьненнал воккха —
Ленин ву хиндолчу адмийн а зоккха!
Болх барх со глелвелча садохуш доккха,
Ленинан сурт гича, ницкъ гулло соьга.

* * *

Гийр дац вай, вежарий,
даймехкан хам ца беш,
Езачу заманан
къонахой хир ду вай.
Лийр дац вай, халкъана
Мелла а гуллакх ца деш..
Иштта вай къахъегахь,
декъала хир ду вай!
Гергарло, безамаш
хьуьнаршца къестор вай,
Амалехь оьздангал
ларийриг хестор вай!

1940

РЕВОЛЮЦИН СИЙЛАХЬ ПОЭТ

Хиллачех дуьзинчу,
 вайн некъан
 шерийн
АгІонаш
 кІоргачу,
 ойланца керчош,
Кхайкхамийн,
 къийсамийн,
 кхолларийн,
 беранийн
Чолхечу ламица
 сирла
 бІаьрг хьерчош
СхъавогІуш —
Цигахь, цу
 даккхийчу,
 гІуллакхашна юххехь,
Даккхийчу хъекъалшца
 керла дуьне кхуллуш
Стогаллехь богІучийн
 цІерашна юккъехь
Карайо,
 ткъес санна,
 нур детташ, майра —
Поэташ стогаллехь
 Іамаба, хьовса —
Сийлахьчу Революцин
 лийрвоцчу поэтан цІе —

Владимир

Владимирович

Маяковский!

И вогу,

халкъашна

массо а ханна

Маршо, ирс латтада,

кхобллинчу

гIирсан

Ондда тIам

къевллина,

буйна а лаяцна,

Юххе дIахIобттина,

Феликс Дзержинскийна.

И вогу,

иллешца къегаш,

Стелалад санна, ша

воккхий, хазий а,

Цу цIаро,

иэрз санна,

мостагIий багош,

И вогу

халкъашна

Ленин хазийта!

Кхехкаре,

чахчаре,

кхолларе кхойкхуш,

Хьомечу халкъе цо

язйина стихаш,

Вайн сийлахь да —

баьчча

Вайн Ленин вуьйцурш —

Цо язйо

даггара

Компарти юьйцурш!

И денош —

кеманаш,—

мел гена техкарх

Уьш цкъа а,

ширлур дац —

болатан иллеш,

Нуьцкъалчу тIемашца

морхашка юьйлурш,

Болатчу мІарашца,
 шира дуьне охкурш,
 Коммунизм хІотточийн
 турпал лозунгаш!
 Уьш ю — и
 тахна а
 стаг ваха
 Іаморш,
 Кхана а,
 лама а,
 программа хинъерш,
 ТІаьхьенаш Іамош а
 ленйоцу книгаш!
 Мисхал а,
 тІадам а,
 цкъа а цхъа дош а
 Деккъа шен
 сий лехна,
 шена ирс дехна,
 Шен аьтто хилийта
 вай дІа а тесна,
 Дарж лакха
 даккхаре
 кхевдина вац и,
 Шен долахь
 хьал гулдан
 къахьегна дац цо.
 Ишттаниг ца вицво
 историс цкъа а,
 Ишттачо
 Іамаво
 халкъана ваца,
 Цундела ву иза
 поэзехь тхьамда,
 Россия,
 дозалде
 иштта воІ вахарх!
 Ишттачу къонахчун,
 сирлачу
 вахаран
 йоцдачу заманан

Цхьа сахьт
Лур дацара аса —
Бешарчу гІанта тІехь
пондар а локхуш,
Седарчий хьокстучу,
осалчу итт вахарх!

1940

ДАГЕ ДОШ

Хеназа доккха вон лан
Іемина, дог, хьо,
Хенарчу эсаро,
Заз санна, дожош.
Дицдан там беца вай,
Мерза гІиллакх дохош
Шайца сел хиллачо
ГІиллакхе, кІайн хьо.

.
.
.

ХІума дац! Сецча хьо
Дицлунда шена
ХІоранна... детталуш,
Догуш хьо сийца,
Там лобхуш нахана,
Нур санна, лепашший,
Кхехкачу цІийца,
ТулгІешца кхерсташший
Хиллачу хенахь
Дахна хьо, кІентан дог,
Дуккха а нехан
Дегнашкахь диц ца луш,
ДеггІа ла хьобга...
Дагахь дерг дуьйцуш хьобь,
Ахь дуьйцуш шайга
Берш хир бу девзаш хьо,
Маршалла цаьрга!

1940

НАКЪОСТЕ

Шера ю чІишталгаш,
хилла Іаж санна,
Даккхийдеш ду бІаьргаш,
седарчел сирла.
ЦІий кхерста, цІий ловзу,
бІаьста малх санна,
Дог доьлу, кьуоналлек
мерза там хилла.

Дог довха доллушехь,
безамах хьерча,
ДегІ кьона доллушехь,
хьайн хьуьнар гайта,
БІаьрг сирла боллушехь,
хазалле хьежа,
Мотт мерза боллушехь,
нехан дог иэца!

Хьарчале хьайн дегІах
къеналлин бамба,
ХІай накъост! Вайн лаьттахь
ца вала лар яккха.
Маржа яІ! Іожалла —
и жоьрабаба
Янза Іац шен хеннахь...
тІаьхьа хир ду тІаккха!

1941

ОКТЯБРАН ХЕНАРЧИЙН ИЛЛИ

Октябро гIаттийнчу
ТулгIенийн дийнахь,
Молхано хIоттийнчу
Дохк-морхийн меттахь —
Вай дина, даьхначу,
Дайн таррийн хьуьнхахь,
ДогIнаха дилхинчу
ХIоьънашна юккъехь!

Вай кьуьйлуш кохкаршца,
Шаьлтанах лецна,
Наной вайн стогалца
Дакхийнарш беца.
Шо-шаре мел дели
Меженах чIагIъеш,
Кхийинарг вай, кIентий,
Сийлахь мохк беца!

Вай деха, тIейогIу
Заманаш лорлуш,
Адамийн ирс кхуллу
Коммуна хьоьхуш.
Сийлахьчу Ленина
Бакъ бинчу некъа
Вай догIу халкъана
Лепачу малхехь!

Дечунна тIехь каде,
Ваьш дитахь маьрша,

Некъа тІехъ кхетаме
Іар хъехна дайша.
ГІюьртинарг Даймахка
Вай вохор веца,
Льман дог, берзан ка
Вай гойтур еца!

Вай деца дуьнене
Машар дІакхайкхош,
Даймехкан сий лардеш
Кегийрхой беца!
Октябро кхоьллинчу
Маршонан хам беш,
Компартис кхиййна
Вай кІентий деца!

1941

КОМСОМОЛКЕ

Буц схъакъедда,
Хьалхара зезаг
Дарин гIашца хазделла,
Лоруш хьан де
Доккха, деза
Ас до хьан ирс декъала.

Маршал иэцна,
Яхарг, соьгара
Сан стих — хьоза хьошалгIа,
ТIемаш тоьхна,
ЙогIу хьоьга,
Де ду мартан борхIалгIа!

Йигинчунна —
Мерза езарг,
Накъосташна — доттагI, хьан
Де даздина,
Хьо леринарг
Сийлахь мохк бу, хьажал схьа:

Хьох поэто
Стихаш йоху,
Хестош кхетам, хазаллий;
Комсомолка
Хьо схьайогIу
Дезаш ирс, ницкъ, майраллий.

Доъзалерчу
Хѣашто хеназа
Дашо чІаба сирйийр яц;
Далхош зудчун
Дакѣа декѣаза,
Хаза бІаьргаш кѣийлор бац.

Варий, ирсан
Кхоам белыхъ,
Кхоллалахъ ирс айхѣа а.
Кѣинхѣегаман
Пусар делахъ,
Хѣегалахъ кѣа айхѣа а.

Ас кхин яздац,
Марша Іайла,
Сан хѣѣо вешин безам бу.
ХІара язда
Йинарг ойла
Воккхавеш хѣан ирсах ву.

1941

* * *

Хіумма а дац, и цатам
Сан дагна хилла,
Ткѣа суна-м муххале а
Моѣттура и иштта:
Леелларг хьо йолуш
Хийцам ца балла,
Йийзир-кха, еза хьо
Хинца а суна.

1941

ДЕРРИГЕ А ТІАМНА

Европехь фашизмо
Іаържа ун хецна:
Мас гІала, ярташ ю
Белхаршка евла, —
Дийначийн каш хилла
Іазапо лаьцна,
Беллачийн ирс хилла
Цу балех бовла.

Вай динчу лаьтта тІе
Некъ баккха унна,
Гитлера болийна
Вайца тІом тахна.
Болатан ЦІен Эскар
ТІетаьІна цунна —
Дерриг а дІалур вай
Даймехкан тІамна!

ТІом — тІом бу, вер, чов яр
Дац цигахь хийра,
Хьо хьайха кхаьрдийла,
Ма елахь, доттагІ,
Вайн халкъан дика кІентий
Леташ бу майра.
Летачийн гІо делахь
Балхаца гІоддах!

Хьекъаде ховхачу
Арешкахь ялта,

Буъртигах хЮъ хирриг,
МостагІий эго,
Вышканаш, совдаккха
Вайн мехкдаътта,
Уъттазза совдаккха
МостагІий баго!

Нюхчочун, гІалгІачун
Яхь йолу нана,
Хьайн доьзал хазбинчу
Мехкан сий лардан,
Кечвелахь тахна,
Ца юхуш, тІаме воІ
Вай мостагІ вохоре
Кхойкхуш ю парти.

Халкъан бакъ кьийсинчу
Граждански тІам тІехь
Молхано духар тІе
Йис тоьхна дара,
Стогаллин, сийлаллин
Хьехар дай, тІам тІе
ВоІ новкъа ваккхалахь
Мехкан сий лардан!

Дог-майра, дика кІентий,
Дарлолаш тахна,
Дистинчу хин юьхьо,
ГІайрин гІум санна,
Вайн бакъчу дералло
Фашисташ, тоьхна,
Кху лаьттан букъ тІера
ДІабоххург хьаькхна!

МАССО А МАЫЛЕ

Байракхо кхелинчу
Хьалхарчу майца,
Зезаго хазбинчу
Баьццарчу байца
Хазбелла сан Даймэхк
Декъала бе, стих,
Вайн халкъе, партина
Маршалла ло, стих!

Мехкан ницкъ гойтучу
Вайн дезчу дийнахь,
Маьлхан нур лепачу
Ойланийн кийрахь
Кхиъна сан стих, кхарста
Массо а маьле,
Вайн ирсан сурт гайга
Дерриг а лаьтте!

Турпалчу лозунгийн
Байракхаш уьйуш,
Май даздеш мел болчийн
Схьаловцуш куьйгаш,
Сан син аз — стих, хьада,
Маршалла иэций,
Салют деш Чикагехь
Беллачийн кешнийн!

Бакъ кьийса, кьийсаме
Гевттинчу халкъийн

Сурт хилий, тешаме
Байракх тІе язло!
Халкъашлахь барт кхайкхош
Машаран новкъа
ХІиттинчу колоннийн
Иллешца ека!

Тахненца, нохчочун
КІентан стих гІоттуш,—
Майн де ду, — бакъ долчу
Вайга некъ бойтуш.
Компартис дІахьочу
Дахаран ирсан
Серлонгахь мел волчун
Воккхавер гойтуш.

Сан стих, хьо Ленина
Хьехначу новкъа
ХІиттинчу колоннийн
Серлонгахь хьекъа!
Алкханчах ека хьо,
Синошна там луш,
Лозунгах кхайкха хьо,
Дегнашна ницкъ луш!

ТІаьхьенийн ирс дебо! —
Мехкарий, кІентий,
Коммунизм хІотторна
Вайн толам хилда!
Масо а мехкийн халкъ
Хьалхарчу майца
Маршонна дахалда,
Декъала хилда!

* * *

Даймехкан тIом бечохъ
Дог майра летачун
МостагIий кегбечохъ
ТIамна ка йолийла!

Вайн халкъан кIенташлахъ
КIиллолла лечкъачун
Сийсазчу иэхъалахъ
Буйда дегI ма хъелойла!

Вай бийриг Даймехкан
ТIом беца, кIентий!
Даймехкан ирс лардар
Сий деца, кIентий!

ТIамехъ волчу кIентан нана,
ВоIе толам баккхийта,
Эрна хабарш доцуш тахна,
Арахъ белхаш кхехкийта!

Майрачех майранаш —
Вай кIентий деца
Даймахка гIюьртинарг
Вай вохор веца.

Iцен эскар летачохъ
Толам бу даим,
Компартис бакъ лардан
Iамадар дай им!

1941

ДОЗАНХОЧУЫНГА КЕХАТ

Букар, дера тулгіе етташ,
Цийзаш долчу дорцалахь
Тойлла, воьхна біаьрг ца бетташ,
Лайтта бах ахь дозанехь.

Латта кхорзуш, кхехкаш богуш
Аьхка хуьлчу цу малхехь,
ДегІ хьайн кхоо ког ца боккхуш
Лайтта бах ахь дозанехь.

Латта иштта, иштта латта,
Ахь вайн маьрша мохк ларбо,
Хьох дозалдеш ду вайн лайтто,
Хьох хьо винчо дозал до!

Эхь ду дагца осал хилча,
КІант яхь йолуш бакъахь ву!
Тхох муьлххарг а, махко аьлча,
Цига хІотта кийча ву!

Вайн и безам берриг бийца
Мотт бац, дешнаш тоац сан,
Амма верриг — дагца, цийца
Со ву, доттагІ, ваша хьан.

Тахна дорцах, и хІорд санна,
Дуьне карзахдаьлла ду,
Лайттахь адам, эххий санна,
Баккхий, харций леташ ду.

Зама! ДоттагI, вайгара зама
Хийла хуьйцуш кхерсташ ю,
Даймохк чIагIбеш гIулч вайшимма
Йоккхуш ерг а оьшуш ю.

Мехкан маршо ларъеш латта,
Бераш Iамош летта дай,
Вай ду хехой вешан лаьттан, —
Льомаш санна, майра вай!

Вайн яхь йолчу кIенташкара,
Уггар дикчу йолера,
Хьо кхийинчу вайн махкера
Маршал ду хьоь даггара!

1941

СО ЙИЦ МА ЕЛАХЬ

(Мехкарийн йиш)

Баьццарчу арахь
Вовшашца къяуйсуш,
Вай бинчу балхахь
Хьо къяасташ вара.
Балхара яьлча,
Гаре сатуьйсуш,
Со хазчу дахарх
Йоккхаш яра.

Хьийкъяина ялташ
Чудерзо дезна,
Болатчу динца
Хьо орцахваьккхи,
Сайна гуш вацарх
Хинца хьо денна,
Цквачунна сайн дог
Ас паргIатдаьккхи.

Хьомениг, варийлахь:
Генарчу некъашкахь,
Сил дукха хьо везнарг
Ахь йиц ма елахь!
Хьомениг варлахь:
Шаьш бечу белхашкахь
Нийсархойл иэший
ЦIехьа ма волалахь.

Ялта чуэцна
Машинаш ялахь,

Колонне хьожуш
Тхо арахь хир ду.
Циэн байракх тоьхна
Хьан машин яцахь,
Нахах иэхь хеташ
Со гийла хир ю.

Тобллачийн спискехь
Хьан це цара яккхахь
Хинццалцчул суна
Хьо сов везар ву.
Тешалахь, шофер,
Ас бинчу балхахь,
Колхозан арахь
Дозалла дийр ду.

Хьомениг, варийлахь:
Сан даге хьажалахь,
Сайн нийсархошлахь
Сан яхь юй хаалахь.

Хьомениг, варийлахь.
Хьомечу махкахь
Нийсархойл иэшар
Иэхье дуй хаалахь!

1955

ДАЙМОХК

Блаьстенан Іаламо
Хаздо шу, ламанаш,
Гуьйренан салоно
Токхдо шу, ламанаш,
Мокхазах суй санна,
Шух ваьлла волчунна
Там хилла маьлхан де
Го суна ва тахна.

Компартис сирла некъ
Гайтина Даймохк,
Машарца,
Безамца
Ирсе некъ бе, мохк.

ДІайийгІинчу кондарийн
Варшашца кхелина,
Сирлачу шовданийн
Хьесашца ерина,
Сан дагна дукха езна
Даймехкан аренаш,
Шул мерза хІун хир ду
Яхь йолчу дагна!

Дуьххьара дуьненна
ДІадоьккхуш бода-дохк,
Ирсан некъ гайтина,
Ва нана—тхан Даймсхк,

Шен нана санна, хьо
Марзонца безна верг
Зен вовр вац, теша со,
Декъала хуьлда хьо!

1956

КЕРЛАЧУ СОВХОЗЕХЪ

ХІинцца ян йолийнчу
Тхан юьрта гонах
Сиръелла аренаш
Іаржъелла йогІу,
Цхъа башха хІиттийнчу
Гіишлошна гонах
ДийгІина синтарш а
Сенделла догІу.

Садаържа — малхаца
ГІовтту тхо денна,
Аренца эмкалийн
И къепал санна,
ДІатеІаш го морхаш
Юрт юьтуш тенна,
Уьш стенга дІатекха,
Хуур ду хъанна?

Амма тхан юьртарчу
Массо а синна
Шаьш дІахьо некъ бевза
Дозалла хеташ,
Са яла дохку тхо
Даймехкан сийнна,
Барт бу тхан, безам бу,
Тхаьш дечух кхеташ.

БІешерашкахъ адмашна
Пайде а йоцуш

Лаьттинчу аренех
Исбаьхьа бошмаш
Хилийта глевтина,
Пана мохк охуш,
Даймехкан доьзалах
Яхь йолу догIмаш.

Шайн хазчу бIаьргаш чохь
Ирсан суй лепаш,
Цу бешахь Iендолчу
Бераша эр ду:
«Машарехь даккхийдеш
Вайн дахар дезаш,
Болх бинчу дай-нанойн
Даим сий хир ду!»

БIаьстено кьагийна
Ламанийн баххьаш,
Тхан ареш екхна ю, —
Хьал ду уьш йолчийн,
БIаьстенан малх санна,
Екхна ю яххьаш
Керлачу совхозехь
Ирс кхуллуш болчийн.

Нана — мохк, Да — парти
Вай — бертахь доьзал,
Кхин сийлахь хIун хир ду —
И хаьал доккха,
Кьонахчун дог долуш
Верг хир вац осал, —
Хьанал кьахьобьгучо
Хьобьгур ду зокх а!

1956

ДОТТАГІЧУЪНГА

Вай вовших кѣастина
Хийла хан яьлла,
Мас бѣаьсте, мас гуьйре,
Іа хийцаделла!
Хѣан, санний коьртан човш
Сел нилхадевлла,
Дог кѣуона латтахъ а,
Цока кѣанъелла.

Зама Іай ткѣа, доттагІ,
Шениг ца лелош:
Денделларг кхиадеш,
Кхиййнарг кѣандеш,
Кѣанделларг кхалхадеш,
Кхин керла денош
Ло хено дуьненна,
Хиллачех гІан деш.

Бераллехъ, кѣуоналлехъ
Шен хилла уьйраш,
Воккхалле стаг таьІча,
Юха карлаюьйлу,
Мерзачу безамо
Шегахъа уьйзурш
Ца гуш цхъа хан яьлча,
Дог карзахдуьйлу.

Цхѣаболчийн цІерш йицло
Мас ойла йойту

Вукхара, шаъш гаре
Сатуьйсусш вайга,
Вай вовшех къаьстинчу
Замано гойту
Вовшашка безамийн
Барамаш вайна.

Дуккха а ду мехкаш
Дуьненахь таме,
Къезганиг, гай юьзча,
Йебар ву дахарх,
Амма ша кхийнчу
Махкалла хьоме
Меттига-м карор яц,
Стаг дукха вахарх.

Букар дарц хьийзочу
Буьрсачу чиллахь
Девллера дуьнен тӀе
Миска вай — бераш,
Цу бардалазин ша
Башийнарш илlexь
Бийцарна, Йема вай —
Даймехкан лoьмаш.

Цара йийнчу бошмашкахь
Стоьмаш а лехьoш,
Вай кхийна, церчулла
Аттачу новкъахь,
Вай йийнчу бошмашкахь
Берийн ирс дебош,
Вахар дӀадаллал
Ницкъ хуьлда дегӀехь.

Лелонзий я ганзий
ХӀун дисна, тӀаккха,
Ирхеш а нисло-кха
Къоначун новкъахь,
Вайн дикчу адамийн
Самукъадаккха
Мукъам бан хьовсур вай,
Иэхь ду вай телaхь!

* * *

Шеначулла сов хуушверг
Іехо гІерташ йоІ хилахь,
Цунначулла сов хууш верг
Іехуо гІертарх гІуллакх хилахь —
Со-м воккхавер веца, жимниг,
Хьуна цунах там хилахь,
Амма цунах там ца хилахь —
Ахь со бехке ма велахь.

Веза хьуна со хьалхе ду,
Ахь вайший а Іехадо.
Суна еза хьо-м бер хир ду,
Безам дагна эла ву!
Хьуна ловзар деза хир ду, —
Сан даге и лалур дац!
Со хьо езаш доттагІ хир ву —
Хьуна-м и кхин бен а дац.

Я сох, я хьайх елаелла
Ахь вайшиннан харцо йо,
Хьо хиларо Іехаелла
Вайн дегнаш тІехь моьнаш до.
Воккха хилла со, аьрха бер,
Іехорх хьан хІун талур ду?
Дитахь, жимниг, хьайн талудерг,
Харцонан со мостагІ ву.

1956

КЕРЛАЧУ ШАРЦА

КІайн Іа ду Даймехкан
Аренаш кхолуш,
Дайн оьгу полларчий —
Лайн чимаш ловзуш.
Де даздо вай, кІентий,
Керла шо кхочуш,
Йоьдучу, йоґІучу
Хенан жамІ лоруш.

Вайн дезчу дийнан той
Хазда шу хьовса,
Сан хьоме махкахой,
Маршалла хоттуш,
Ас шуьга стих язйо
Ешийта тховса,
Декъала хуьлда шу
Керла шо ґІоттуш!

Мерза ю безамца
ДІаяхна зама,—
Барт хилар — беркатан
Закъалт ду вайна.
Нана-мохк хестаба
Массо а ханна
ДоґІучу шаро а
Кхаъ бахъа вайна!

Дерриге дуьненан
Халкъашца мерза

Безам бу, машар бу
Советан халкъан.
Агресси лoъхучийн
Ямартчу герзах
Лардала, ца кхера,
Йиш ю вайн некъан!

Керла мел догIучу
Массо а шарца
Хазлуш вайн бошмаш ю,
Даймехкан ирсан.
Халкъан ирс дебoчу
Планашца маърша
Кхуъуш бу Коммунин
ГIишлонийн гIирсаш.

Декъала хуълда шу
Керлачу шарца,
Даймехкан яхъйолу
Мехкарий, кIентий!
Мехкан сий ларделаш,
Нийса некъ барца,
ГIулч яккха Коммунизм
ХIотточу новкъахь!

1957

ВАЛОЛ, ВАЛОЛ!

(Мехкарийн хелхаран йиш)

Далол, далол,
Жима кІорни;
Цу лаьмнийн баххьашкахь
Некъ буьллур вайша,
Далол, далол,
Хаза кІорни,
Цу лаьмнийн басешкахь
Бай охур вайша!
Далол, далол,
Далол, далол,
Дика кІорни,
Цу лаьмнийн Іаннашкахь
Яй уллур вайша.

Валол, валол,
Дукхавезнарг,
Цу лаьмнийн орамаш
Бух охкур вайша!
Валол, валол,
Хаза хеттарг,
Цу лаьмнийн и хазнаш
Схьайохур вайша.
Валол, валол,
Валол, валол,
Дика хеттарг,
Даймехкан хазнийн хьал
Садоккхур вайша!

Хьадал, хьадал,
Хьуьнар дерг,

И хазнаш йохккучохъ
Юьрт юьллур вайша,
Хьадал, хьадал,
Гницкъеверг,
Цу юьртан майданыхъ
Беш юьллур вайша!
Хьадал, хьадал,
Хьадал, хьадал,
Да хинверг,
Берашна бошмашкахъ
Усли ер вайша!

1957

ХЕЛХАРАН БАЛ

Хелхаран кIеж яккхий, дик кIентий, вай
Нийсархойн дегнаш даккхийдеда.
Хьалхара некъ баккхий, мехкарий, шайн
Говзалла гайта ловзар денда.

Тохал тIараш бал боккхуш,
Озал пондар кIант воккхуш,
Тохал жиргIа тIар йоккхуш,
БогIал бухь вайн сий доккхуш.

Хьалхарачийн балхахь къинхъегаме
Хьуьнарца толам вай лоруш бу,
Балхара ваьш девлча, синкъераме
СадаIа оьзда вай хууш ду.

Дика кIентий товш бу, хьуьнарца гуш.
Даккхийде меттиг вайн шорта ю,
Зудабераш товш ду, хазалла луш,
Синкъерам лаьттарг вайн Даймохк бу!

1957

ЕЗАЕЛЛАЧУЪНГА

Безамо зезагаш гойту
Хьо езарх дуьзначу дагна,
Безамо соь ойла йойту
Хьо гича, ненан йоI, тахна.

Со кIант, хьайн ойла еш вуйла
Хаалда, ненан йоI, хьуна!
Хьо гича дог карзахдуйлу —
Безамца жоп лохьа суна.

Сел доггах ас еза аьлча,
Иэшацар вай вовшехдала,
Верриг со вевзина яьлча,
Дезар дац хьан дохкояла.

Тешахьа, дог иэшна йисча,
Езачо доггаха хьастарх;
Гур хьуна, вай цхьана дисча
Йоккхаер хьо сох ца кьастарх.

Сайна хьо езачун, дикниг,
Оххал со везахьар хьуна,
Сов тоьур дарий-ца, жимниг,
Хьо езаш хаьржинчу суна.

Со веза хьан ницкъ ца кхачахь,
Новкъарло йийр яц ас хьуна,
Хьо езаш хаьржинчу суна,
Бакьо-х лург хир яй ахь еза!

1957

ХІУММА А ДАЦ

Вилхира, вийлира
Со хІетахь дуьйна,
Хьо сайна евзинчу
Дийнахь
Сан кийрахь
Летта це ца шеллуш —
Дог карзахдуьйлуш
Ас хьан мел ойла йо
Хинца а хийла!

Хіума дац,
Бехк а бац
Ас хьуна билла, —
Со саннарг мас хир ву
Къеначу лаьттахь,
Хіара дуьне дезначу
Совца хьо хиллахь —
Ца везна со лоруш
Безначийн хьаьттахь.

Ца везарх хіума дац,
Ма елахь гамуо,
Езачо дегабаам
Атта бо хьуна.
Бакъ хила гІорталахь,
Ца езаш харцо,
Дог ирча,
ДегІ хаза
Товш а дац хьуна! —

1957

М. Дзюбан

* * *

Зезагаш юккѣ а
БаI болу аьлча,
И бакъ ца моьттура —
Баккѣа-м хиллера.
Дог теша кичча ду
Безаме даьлча
Хьаннах а. Цундела
Со а тиллера.

Хьан дог шелделла те,
Со ву те шийла?
Я безам даима
Ца лавтта теша?
Хинца хьо тIехъюьйлу,
Со хеташ хийра,
Со Iеми велира
Хьан ойла еша.

Я со, я хьо тилла —
Хуур ду хьанна?
Ма гиннехъ тийшира со,
Хьан безам таллаз!
Шинний а цадевзарг
Хала ду цхьанна.
Вайшиннах дог цIена
Доцчунна нажжаз!

1957

ЙОІЕ

ІиндагІаш дахделла
Акхтаргийн, диттийн;
Сайний бен кхечунна
Хьо гарна кхьоруш
Лавтта со, тогІи чохь,
Теркан хийисте,
Хьо йогІур ю мовттуш
Миноташ лоруш.

Сийсара ца кІордош,
Хьов хьовжуш Іийна,
Юкбал тІех елира
Яхъелла буьйса;
ХІинца а Іеш ву со
Сагатлуш, тийна,
Карзахчу даго хьо
Гаре сатуьйсу.

Нах болчохь, уьш беларх
Вела дог доцуш,
Хьан ойла еш Іа со
Хьо генахь хетий,
Суо волчохь, ойланна
Новкъа стат воцуш,
Цхьа мерза сагатло,
Сайн цхьаллех кхетий.

Осалчех вацахь а
Осала хета,

Суна суо хьо йоцчохь,
Сагатда ваьлча.
Сов онда вацахь а
Сан гIор тIекхета
Сатессачу меттехь
Хьо гучуяьлча.

Ас арахь я юьртахь,
ГIалахь къахьоьгуш,
Хьан безам бу суна
Балхахь кайоккхуш,
Хьан бIаьргаш делира
Даим а доьлуш
Соь хьоьжуш, ас лосьху
Ирс алсам доккхуш.

Мел лехарх, мел хьежарх
Карош дац суна
Хьуна тIехь хазниг бен,
Дикниг бен цхьа а.
Болх бечохь, гIиллакх тIехь
Гьоьлаш ю хьуна,
Бахар ду хьо даго
Йиц ца яр цкъа а.

Кху Теркан куьзган чохь
Маьлха сурт лепа,
ТогIий чохь сийна бай, —
Ховха мотт санна;
Бердашца гаьннаш тIехь
Олхазарш дека —
Iаламехь харцо яц
Йист йоцчу ханна.

Стаг кхолург — и стаг бакъ
Хилар ду хьуна,
Бакъ хила Iамалахь.
Йоккхаеш, йоьлуш,
Сайга а харц цалер
Луур ду суна,
Ша-шех дог цакхаьрдарг
Даим ву тоьлаш.

ИиндагIаш дахделла
Акхтаргийн, диттийн;
Сайний бен кхечунна
Хьо гарна кхьруш,
Лавтта со тогIи чохь,
Теркан хийистехь,
Хьо йогIур ю мьттуш
Миноташ льруш.

1957

ИШТТА А ХУЪЛУ-КХ ЦКЪАЦКЪА

Кхоълина, тїеелха йоллу,
Цхъа а дан догдагІац тахна.
Наб йогІу, со вижа воллу,
Сийсара ца вижча санна.
Иштта а хуълу-кх цкъацкъа...

РагІу кІел, «гуци» а Іуъллу,
Когаш тІе биллина корта,
Котам а Іа, вуъжуш туъллу
Куй санна тишъелла, ворта
Саттийна, хъабдина бІаьргаш.

Сама ма ваккхалахъ, баба,
Цхъа башха гІан ца гур теша,
Самах сох лечкъашъерг набарх
Ца йогІур те соьца беша?
Ишттаниг самах тахъара!

1957

* * *

ХІинцдалц лечкыйнарг нахах
Кхин цкъа а хьоь дуьйцар дац ас,
Дуьнен тІехь вай дукха дахарх,
Сайн накъост хьо лорур яц ас.

Ахь Іеххол со кІезга хиллехь,
ХІумма а хьо бехке яц ас,
Амма сох лаьцна хьо тиллехь
Хьан гІалат хьулдийр а дац ас.

Едда схьаеара хьо, яхар хьо едда,
Со хьайна вовзале, йовзале суна,
Гергарло теси́ра ахь, ха́дийра ахь кІедда.
Хиллий хьоьхь безам а ахь лоруш цкъа а?

Юьстаха тІехъялий гІолахь,
Ма ярра евзи хьо суна,
Тем боцуш сеттачу боларх
ДІасаидарх ял хуьлда хьуна!

Айхьа нах Іехобо моьттуш
Хьо лелахь, сий доцчу яьр хьо,
ЦІе йоьжча ерзо некъ хоьттуш,
Ца карош, цкъа дохко яьр хьо!

1957

VI-ГІА ФЕСТИВАЛЬ

Морхашца, хІордашца,
Лаѣттаца некѣаш
Москвахѣа дирзина
ХѣошалгІа дахна,
ЯлхалгІа фестиваль
Дуѣненна кѣегаш,
Машаран байракхаш
Лепаш ю тахна.
Даймахке, партига,
Сийлахѣчу халкѣе
Хийланна кѣомера
Маршалла дезна,
Машаран, гергарлон
ДІахѣиѣеш хѣалхе
Массо а махка цара
Вайн нур дІадекѣна.

Хѣаша чохѣ лаѣттачохѣ
ГІеллур дац беркат, —
Нана-мохк, хѣан тойнехѣ
Хуѣлийла ирс ду;
Тоѣлар вац кѣаѣмнашлахѣ
Барт бохо гІертарг,
Дерриг а дуѣненна
Тахна бакѣ гуш ду!
Хѣошалла деш бу мохк
Халкѣашна тахна,
Машар мел безачун
Дог деладелла,

Тіом лосьхурш човхаба,
Шайн лаам гайта
Дуьненан кегийрхой
Москва гулбелла!

Хьох хьобгу халкъаш ду
Хьох даха Іемаш,
Белхан халкъ хьобца ду
Гергарло хьедеш,
Хьан маьлхан серло ю
Царна тіе Іенаш,
Хьобцарчу машаран
Тешамах кхеташ,
Египтера, Цейлонера,
Великобританера,
Хьан доттагі хиллачу
Халкъан Кітайра
Ялхалгіа фестиваль
Доттагіал, машар
Къаьмнашлахь кхайкхадеш
Ойбуш ю байракх!

Кегийнаш баккхийбеш
Гіадбахна байча —
Цкъа а ца макхлучу
Біаьстенан заз го,
Воккханиг, бер санна,
Воккхавеш вайча —
Токхонца тоьллачу
Гуьйренан стом го.
Бошмашкахь дуьзначу
Стоьмаша баххьаш
Сеттийна, даздина,
Хаздина кьежа,
Хьобга мел хьобжучу
Махкахойн яххьаш
Ирсалло, токхалло
Екхийна кьега.

Байн, мела мох хьобкху
Даймехкан лаьттахь,
Хийланний пачхьалкхийн
Байракхаш лестош,

Аз дека мукъамца
Массо а маттахъ
Халкъашлахъ гергарлой,
Машаррий хестош.
Аренаш тулгІенаш
Етташ ю ялтийн,
Бошмашкахъ ношделла
Хьийкъина стоьмаш;
Хьешашна хьошалла
Деш, хуьнарш гойтуш
Ледарло ма елаш,
Даймехкан лотьмаш!

1957

ЖИМЧУ ЗИНИГА

Варшарчу ирзонан
Бай кхолу зезаг
Глушлакхе тлекхочуш
Там тосий хазло;
Зезагал хазчу хьан,
Зиночка, езаш,
ВорхIалгIа шо кхачар
Довзало даздо.

Хинцарчу хьайн шерашна
Пхийтта тIе кхетча
Ма дарра хIара дуьне
Девзар ду хьуна;
Хьайн нийсархошна хьох
Тайна йоI хетча,
Накьостан йоI кхиарх
Там хир бу тхуна.

Со воьду, хьо йогIу
ХIара дуьне довза,
Хьан нанна хьол хазниг
Гой хьовха цхьа а?
Нах беза Iамалахь,
Хьайн хенахь ловза:
Шен йоцу хан йиьнарг
Хилла вац цкьа а.

Хьох, суна езачул
Нахана а езаш

Декъала йоІ хилахъ,
Кхаъ хир бу тхобга.
Тхан Зезаг, —
Хьо бер ду,
Махкана дезаш,
Цкъа а къанлу доцу
Ирс хьобжу хьобга!

Гуйренца кълбехъа
Олхазарш санна,
Бералла дІагІур ду,
Хьо тІаьхъа хьобжуш.
Ехийла хьо тхуна,
Хьайн дена, нанна,
Тхо дага лацалахъ,
ХІара стих а йобшуш.

1957

ЛЕНИНАН ОКТАБРЪ

Заманаш, къанделла
Гуллакхаш хийца,
Діадаьлларш, тІехиндерш
Халкъашна дийца,
Лакхарнаш биссаба,
Лахарнаш айба,
Бакъоне некъ гайта,
Харцонаш яйа,
Дай Іамо,
Вай Іамо,
Хинйолу тІаьхьенаш Іамо,
Хиллера дуьнен тІе
Ваьлла вайн Ленин!

Дерриге дуьненахь,
Ерриге хенахь
Ницкъ болчо ницкъ боцург
Іазапехь валлор
Діадаккха йиш хилар,
Ца хеташ генахь
Вайн кхоллам паччахьо
Шен буйнахь баллор
Діадаккха,
Ткъа тІаккха
Дуьненна гайта и, лаккха
Октябран байракх ву
Айбинарг Ленин!

Октябрехь болийна
Вай махкахь къийсам

Халкъашна ленийоцу
ПаргIато яккха,
Хийла мохк бу иштта
Октябран къийсам
Шайн цигахь бан Iемаш,
Халкъ маршадаккха.
Кхоьллинарг,
Кхийинарг,
Кхиоерг Компарти,—везнарг—
Хилла ву, волуш ву,
Хир а ву Ленин!

БIешераш хьалхарчу
Римера дуьйна
Вайн хене кхаччалц
Пачхьалкхаш, хьовса
Историн агIош тIехь
Шу герга юьйла,
Халкъашна цхьабосса
Ирс далар къовса!
Хилла бац,
Хир а бац,
Тхан некъал нийса некъ хир бац!
Октябрехь ирсан неI
Йиллинарг — Ленин!

Батта тIе тоха-кха
ЖIов-маьрсан байракх
Ленинан, Октябран
Безамна аьлла,
Тоьург хир яцара
Ламанийн гIайракх
Дагна ма лаъара
Памятник ялла!
ТIам тоха,
Мохь тоха,
Сан стих, ахь: йиш яц хьан йоха,
Хьо йинарг, ницкъ белларг —
Октябрь — Ленин!

ДАГЕ

Суьйренга лестина
Сан шерийн йорта,
Дог, шек ма далалахь
Хьалхе ду алий;
Йисинчу хьайн ханна
Гюза а далий,
Йогучу суьйренан
Беркат а ларий,
Юьйренна ца динарг
Дан кхиа гюрта,
Кхетаммий,
Безаммий
Хилийта шорта.

Мох болуш хюрта тлехь
Тулгленаш санна,
Длаиди,
Длаихи
Вахаран денош.
Хиллачийн ойланехь
Галарташ дебаш,
Дийлинчу галатийн
Тлаьхьеша вегош,
Шерийн дукъ дазделча,
Малонан анна,
Кьоначун дог, буйна
Ма гюлахь тахна.

Яздан ницкъ боллушехъ
Ца яздеш дисна,
Дагахъ дерг дІаяздан
Таро ца хилла,
Безаман алонна
Хьо юбстах тилла,
Лаамна,
Лаамза
Некъаш тІе дийлла,
Кхолламо гамдинарг
Ницкъ боцуш нисдан,
Хиллачу гІелонна
Хьо кІел ма дислахъ!

Хьайн мукъам,
Хьайн ойла
Ма ярра хьолахъ,
Иэхъ деца дагахъ цхьаъ,
Дуьйцуш кхин хилча,
Поэт бакъ, нийсачу
Некъах дІатилча,
ЦІенаниг бехдича,
Бохханиг дилча.
Гонахе бакъонан
БІаьргашца голахъ,
Стаг кхарда йиш йоцчу
Амалца гІолахъ!

Заманан мукъамца
Хьо детталолахъ,
Хьайн къоман къонахой
Вежарий лоруш.
Хьайн мехкан мехкарий
Хазбан дош олуш.
Хьо дахарх
Царна кхаъ
Хилийта — лоруш,
Уьш реза хинболчу
Некъаца гІолахъ,
Хьайна вон аьндолчу
Дашах ларлолахъ.

Хьо сецча, хьо лаьттах
Ийначу бай тІехъ

Баьццара буц хир ю,
Зезагаш девр ду,
Хьох тешнарг наг-наггахь
Хьан жоше вер ву.
«Іаьржа дог дацара»...
Хьуна цо эр ду.
Тахна ахь
Кьонахчун
Стогалла гайтахь,
Тіаьхьеша лорур ду
Хьо даим шайлахь.

Цхьайолу суьйренаш
Іуьйренел тоьла;
Атта дац хІара дуьне
Ма дарра довза.
Дахаран сурт дилла
ГІорта хьо говза,
Хьайн дешнаш
Довшучун
Дог даккха ловза.
Кьоналла хастае
Даима йоьду,
Стом боцчу ойланал
Мерза дош тоьла.

Ойланаш — кхокхарчий
Мархашка яха.
Діадевлларш, долуш,
Хиндерш а дийца,
Халкъана шайн дахар
Діаделларш бийца,
КІезгалла,
Осалалла
Сийсазъеш йийца,
Хьайн хенан теш хилий
Дуьненахь даха.
Тайна дерш, оьзданаш
Иллеш тіе даха.

Цкъа ца леш висна вац
Цхьа а стаг лаьттахь,
Сохьтан сий ца лобхуш,

Халкъана язде,
Иллица ирсехъа
Къахъегар дазде,
Заманан йохалла
Лен доцург дазде.
Хилийта безаман
Беркат хъайн хъаьттахъ,
Хи гIур ду,
ГIулгаш ду
Дуьсу дерш меттахъ.

Нах безаш, нахана
Ша везаш ваха —
Шен халкъан воI волчун
Бу ирсан корта,
Ша винчу
Мехкан хъал
Хилийта шорта
Халкъана хъайн хъуьнар
Діадала гIорта,
ГIуллакхийн сий цкъа а
Дойъур дац наха,
Поэтан вахаран
МаьІна сов даха!

1957

ПОЭТЕ

Хийла хан елира
Вай вовшийн ганза...
Хьан бляьргаш кхоьлина
Го тахна суна;
Цамгар а леш яц-кха
Хийцамаш банза
Вайна тлехь, хууш ду-кх,
ДоттагI, и хьуна.

Хьох суна хиллехь а
Лаамза даьлларг,
Гелвелла хьо вайча
Велха дог догIу,
Дог цIена хьо хиларх
Тешаш ас аьлларг
Бакъдеш со хIинца а
Хьо хьестош вогIу.

Воха ма вохалахь!
Вайгахь и товр дац.
Вайн нехан дог хьосту
Иллеш язделахь,
Даймахке вайн безам
Цкъаъа а бовр бац
Безаме, тешаме
Хилар дазделахь!

1957

ВА КЪОНАХ

Лаьмнашца, Іаннашца
Чхарийн чалх керчош,
Хьаннашца, бердашца
Гоьргаш бух йохуш,
Некѣа тѣхь нисделларг
Шен марахь хьерчош,
Терк догІу тулгѣшца
Буьрса гІар йохуш.

Ша жхоллаеллачохь,
Аьрха ницкѣ тоьлла,
Сихѣелла тийсалуш
Кхийсало тулгѣ,
Шерачу аренгахь
Гѣлѣяла йоьлла,
Ца сецош дуьрстанца,
Ца оьшуш мулгІа.

Ва кѣонах, кѣона ницкѣ
Гѣеллуш бу хьуна,
Шерийн некѣ бахбелла
Кѣаналле кхаьчча.
Шен хеннахь таро яр
Тоьлар ду хьуна,
Хьуо цхьа ца висийта,
ГІор иэшан даьлча.

Нийсархойн безаман
Ахь пусар делахь,

ДоттагІий боцург а
Цхьалха ву хьуна!
Довзалан да хилча
Берийн хам белахь;
Цхьа зама йогІур ю
Уьш оьшуш хьуна!

1957

ДОТТАГІЧУЪНГА КЕХАТ

Оссолом Іалайкум!
Маршалла хьобга.
ХІун до аш, шу могаш,
Паргіат дуй техъа?
Башха Іеш ду тхо а;
Қхаъчна дац тхобга
Зен-зулам. Ткъа кхин сов
ХІун оьшу хъанна?
Цкъацкъа стаг ша висна
Ойлане ваьлча,
Лаьийца шечуьнга
Дог-ойла йийца,
Я шен дог там хилла
Доккхаде даьлча —
ТІаккха а стаг кийча
Ву дагар дийца.

Герггарчу деношкахь
Суо новкъа волуш,
Сайн хьекъал хъайчулла
Сов а ца хеташ,
Лаьа-кха сан дагна
Цхъа-ши дош олуш
ХІара стих хьоб язъян, —
Ешалахь, кхеташ.
Хин тулгіс тІус санна,
Замано ловзош,
ХІара дуьне дехар ду,
Қъанбелла дай а,

Сирдалар коьртан човш
Гаро даг Іовжош,
Вайн безам сирлур бац —
Нохчий ду вай а!

ВоІ мичахь, муха ву
ЦІахь хууш доцуш,
Вай вовшех къаьстина,
Со генахь лелахь,
Хилалахь
Наг-наггахь
Хьайн дагалоцуш,
Сан доттагІ, варийлахь,
Со виц ма велахь.
Хьобций,
Вайн халкъаций
Сан деган безам
Сел цІена хиларах
Тешалахь, доттагІ,
Вовшашца вайн хилар
ХьагІ йоцу тешам
Іалашдеш хилалахь
Даим а гІоддах.

Вовшашка безам бу
Мехкашна хьал лург,
Сох хьо а,
Хьох со а
Воккхавеш ваха,
Вовшеха тешар ду
Халкъашна барт лург —
Халкъах вай,
Вайх халкъ а
Ца къаьсташ даха.
Со берахь дуьйна ву
Массо къам дезаш,
Ма башха ю ярташ,
ГІаланаш, мехкаш,
Амма ас къастошъерг,
Са санна езаш,
Тхайн Невре хир яра,
Ахь шайн юрт санна.

Ша винчу юъртаха
Ваьлла хан лоьруш,
Сагатлуш,
Сатуьйсусуш
Цхьа зама яьлча,
Шена хан йиллина
ЙоI шегә хьобжуш,
Хинца а Iеш санна
Воьрзуш ву аьлча
Хьайн бена хьо хIинца,--
Хазахета дагна,
Вайн берриг Даймахко
Ена ирс лушшехь,
Циггахь бен самалха
Дер доцуш санна,
Дог цигга дIагIерта,
Цул хазниг гушшехь.

Ткьа, ваха,
Ирс леха,
Воккхаве меттиг
Нохч-ГIалгIайн лаьтталла
Ца хета тоьлаш,
ХIораммо лору-кха
Ша кхиъна меттиг
Кхийолчел безамен,
Шен дог а доьлуш.
Башлекхчу ламанийн
Кьобжачу кортойн
Суьрташ сан бIаьргашна
Даим а гуш ду,
РаьгIнашка,
Арешка,
Органе, Терке
Безамо дуьненахь
Суна ницкъ луш бу!

Оьздачу мехкарийн
Хьуьнарший, тешам
Цхьаннахьа дицлур дац
Уьш цкьа гинчунна,
Вайн мехкан яхьйолчу

КІенташка безам
Сан кийрахъ гІеллур бац —
Дуй ло ас цунна.
Іай дарцо теІаен
Куьйса кол санна,
ГІайгІано хьан кІайн дог
теІа ма дойла,
Баьццара бай кхолу
цІен зезаг санна,
Дуьненах воккхавеш
Хьо векхна гойла.

Вайн мехкан аматаш!
Ирс ду уьш довзар.
БІаьстено даржадо
Шен дарий лаьтта,
Гаьннаш тІехъ дІахІуьтту
Алкханчийн ловзар,
Можа малх кхетташехъ
Гарманан арахъ.
Ткъа аьхка Іаламо
Хийлазза хуьйцу
Кхоларрий,
Екхаррий.
Малх, морхаш дийнахъ,
Вайн цигахъ хиллачо
ЦІавахча дуьйцу
Сел тамаш ша бинарш,
Мел гинарш дийна.

Къевкъинчу цу стиглахъ
ЦІеххьашха йогІий,
ДогІанца морхаша
ХІоттабо бода,
Лаьтта тІе хІорд Іена,
Ткъес туху догІий,
Цу сохьта екхало,
Малх гучуболу.
Хьаннашкахъ
Долало
ТІомачер ловзар,
Іаннашкахъ
Аьрхачу

Іоврийн гІар йолу,
Сов доккха ирс дац ткъа
И Іалам довзар,
Цу суртех
Со хъежарх
Іаьбба ца волу!

Букур дарц деттачохъ,
Я башха зезаг
Хьобстучохъ цу мелчу
Мохо — вай дезаш,
Цхьабосса кхиййна
Нах лара беза,
Ша динчух тоам беш
Іаба ца веза,
Хьуьнар дерг миччахъ а
Гуш хир ву хьуна, —
Хьайн хьуьнар ца кхоош
Халкъана лолахъ,
Лууш дерг,
Луун дерг
Валлалца суна —
Хьо иштта хилар ду, —
Оьзда некъ хьолахъ!

Ша шеха дог кхардан
Меттиг а боцуш
Махкана вецарг ву
Ирсах ца тилларг.
Вон, дика деанчохъ
Нисса гІо лоцуш,
Халкъаца хилларг ву
Декъала хилларг.
Нах беза
Ленинехъ
Стаг Іама веза, —
Иза ву халкъашна
Ирсан некъ хьехнарг.
Хьомечу Даймехкан
Вай хам бан беза —
Коммунизм вай хІоттор —
Ду халкъо лехнарг!

Халкъашна некъ гойту
Маяк-нур хилла
Даймохк бу Россия, —
Республикашкахъ
Бес-бесар къаьмнаш ду
Цхьадовзал хилла
Турпала къахьобгуш
Ирсан гишлошкахъ!
Хюрдаш тѣхъ,
Лаьмнашкахъ,
Пана арешкахъ,—
Бен а дац — массанхъа
Цхьабосса хеташ, —
Даймехкан ницкъ дебон
Мел бечу некъах
Хьалхарчийн сий делахъ
Вайн декхарх кхеташ!

ХІара кехат ас деха
Яздарна суна
Бехк а ма биллалахъ --
Товр дац и вайгахъ;
Цхьаццаннийн ойланаш
Еш Іечу хьуна
Со виц ца валийта,
Ахъа а сайга
Цхьа хаам хьажоре
Сатуьйсуш тахна
Яздо ас.
Хьо марша,
Ирс долуш Іайла.
Соьгара вайчушка
Маршалла лур ахъ,
Яздинарг Іарби ву,
Адрес а хьобхъ ду!

ЛАР ЦА ДИНА ИРС

(поэмин 4-гIа дакѡа)

Хьовса, ирс дIадедчий
Бен йовзац вайна
Хозаллий,
Марзаллий
Дайинчу денойн!
Веза стаг воьллинчу
Кешнашка санна,
Хьобжу со вайн хьалха
Хиллачу бене.
Хийра ду вай хIинца,
Вай цхьаьна дахац,
Хьуна со вицвелла
Хила а тарло,
Цундела хьобгара
Кехат а дагIац, —
Кхин йоI сайх,
Хьо санна,
Къахкарах со ларло.

Йицъелла хир яц хьо
Собгара кехат
Кхачаре хьобжуш Iар
Сагатдеш суна,
Буйсанна наб йоцуш
Сатийсар деха,
Маржа-яI!
Со везаш
Хиллера хьуна.
Кхин гурий хаац вай

Вовшашна цкъа а,
Валлалца хьобцара
Сан безам лийр бац,
Техиндерг ма дарра
Хууш вац цхьа а;
Мел дукха со вахарх
Хьо ас йициййр яц!
Аьрха со, экханна
Талла длавахча
Ахь мел ладоьгура
Синна тем боцуш,
Я гена некъара
Воьрзу хан яхча
Ахь мел сагатдора
Сан хабар доцуш.
Суна сел жимчу хьол
Со жима хетарна
Сайна ахь хьийзо са
Гуш ца хиллера,
Хьан цленчу безамах
Со ца кхетарна
Ма дохковелира со;
Со ма тиллера!

Хинца рагI сан хир ю
Сагатда хьуна,
Хьобгарчу кехате
Мерза сатийса.
Хетяхь со догшийла
Хиларна, суна
Бекхамна таIзар ду —
Кхел хилла нийса.
Деллачу шен беран
Бедаре нана
Санна, со хьобжуш Ia
Блаьрхишца тIадош
Ахь тIаьххьар яздинчу
Кехате тахна,
И кехат хиллера
Дерриг а кхачош.

Ас мел сатийсира
И кехат даре!

Цо сайна цхъа боккха
Кхаъ бахъаш санна.
И деги делира
Почто схъадале,
И яздеш,
Я доьшуш
Там бара хъанна?!
Хъан дог сел иэшоран
Бехк сан белыхъ а,
Оццул сан дог що
Иэшор дуй хиънехъ
Ца язда магар ахъ
Иштта. Делахъ а,
Чов туьхца ца яго-м
Тарлора лиънехъ.
Бехк биллац ас хъуна —
Хьо бакъ хиларна,
Я хъуна хъалха ас —
Бехказло а лехац,
Хъан жимчу дагна ас
ГІайгІа йитарна,
Сайн дагна чов йоцуш
Со суо а лелац.
Жима а,
Хаза а,
Кхеташ а йолчу
Хъуна сол тоьлаш верг
Вевзар ву хийла;
Замано,
Илмано
ГІилкх делла болчу
Кегийчийн уьйр хир яц
Байн санна шийла.

Цкъацкъа ас цхъа висча
Ойла йо гІийла;
ДІаяхна къуоналла
Яц юха лобхуш.
Цундела хьобху ас
КІенташна хийла
Шайн ирс цара леррина
Лардар а доьхуш.
ХІетахъ со хиллера

Къена хьо кхетта;
Эхь дара,
Зен дара
Ас динарг вайна,
Со нохчо,
Хьо оьрсий —
И бахьна хетта
Бай къестар —
И таIзар
Сан дагна лаьтта!

1957

СУЙРЕНАН ОЙЛА ЕШ

Цхъа а де деккъа шен
Ирс лехна доцуш,
Дерриг а шен вахар
Халкъана делла;
Валлалца
Хьомечу
Махкана вецаш
Ленинан вахар ду —
Вайна ницкъ белла!

Хиллачийн,
Хиндолчийн
Генарчу дийнахъ,
Суйренца ойла еш
Лела со бешахъ,
Цхъадолчу
Сурташа,
Дог Ийжош,
Вукхара кьежадо
Сан бӀаьргаш диэла.

ТӀадийна сан бӀаьргаш
Сурташа
Дог Ийжош кийрахъ,
Гича, сан доттагӀ,
Суна бехк ца буьллүш
Хилалахъ,
Тарлахъ,

Кхетаме,
Безаме
Мел дерг со глѳодах
Дан глѳрташ вахарах
Тешалахъ, варлахъ.

Йоккха стаг санна со,
Велха ву кийчча,
Цхъа вайгахъ
Длаберзо
Ницкъ боцу бала
Наношна,
Берашна
Цлеххъана хилча,
Валаъ со реза ву
Цу орцах вала.

Сайна мел ницкъ хиларх,
Блаьрг тоьхна бац ас,
Ямарт со хилла вац
Цхъанна а,
Цкъа а,
Бер санна, воккхавеш,
Кхин лерина дац ас
Нахана там барал
Доккха ирс цхъа а!

Цундела хаъа суна,
Вайн мехкан серло
Дерриге дуьнене
Кхочийла тахна,
Массо а
Халкъийн цо
Еш йолу терго
Яр —
Весет дуьтуш вайн
Ленин длавахна.

Вайн дахар та мел ло,
Мостаглий
Бларзло, —
Вайн хлумма а ца телха
Уьш хиларх шовкъехъ,

Халкыйн барт чIагI мел ло
Агрессорш
Дарло,
Гийлачийн ций Iенош
Декъазчу новкъахь.

Масанийн кIант вийна,
Нана елхийна,
Маършачу халкъашна
ДIаавше герз лестош,
Маса дада доьзалах
Гийла хъегийна
Некъаш ду уьш леларш—
Агресси лелорш!

Вуон хъаьхна дера борз
Гу лекхчу йолу, —
Агрессорш, эхь дайна,
Герзашка кхийда,
Уьш бахънехь,
Бехк боцчийн
Хийла ций долу,—
Маржа яI! Ма шед бу
Бакъ болчийн кийрахь.

Эсалчух осалниг
Олу цхъаволчо,
И бакъ дац!
Нахаца
Эсала хуьлда!
Дерачух Iовдалниг
Олу кхиволчо,
И бакъ дац!
МостагIца
КIант дера хуьлда!

Сой,
Санчул хан кхаьчна
Сан хенархой а —
Тханчулла хан йолу
Октябран доьзал —
Пусар деш, ду лардеш
Ирс,

ПаргIато а,
Даймехкан,
Компартии —
Вайн ницкъан тоьшалла!

Тхан нанна со санна,
Сайниг шечунна
Веза,
Бу массо а
Наной вайн иштта,
Цу нанойн
Бераш ду
Тюм кечбечунна
Дарделла,
Кечделла
Дуьхьал дIахIитта.

Довзалан да волчу
Оьздачух наха
ГIеметтахIоьттина
Кьонах ву олу —
Маршонан Октябрь,
Хьо маьрша баха!
Халкьо хьан гIуллакхашна
Баркалла боху.

Дика белхаш шашаха тIе
БогIуш бу моттахь —
И бакъ дац!
И моьттург кьонах а вац!
Шегарчу маршонан
Хам беш стаг вацахь,
И стаг вац!
Шен халкъан
И воI а вац!

1957

КАВКАЗЕ МАРШАЛЛА

Лаамзий,
Лаамций
Со лелла некъаш,
Заманийн йохалла
Шу марша Юйла!
Даггарий,
Дегазий
Дезнехъ а техкаш
Ваха сан, вахаран
Цхъайолчу хенахъ —
(КІант велахъ яхъ йоцуш
Хан йоцуш лойла) —
Кавказ, со хъан вара,
Хиларах мел генахъ!
Сан лекхий,
Я лохий
Хила ца деза.

Юккъера стаг ву со,
Хъан Іин чохъ кхиъна,
Кхийинарг,
Іамийнарг
Со нохчий беза
Компарти яра сан,
Да-нана хилла
Даймехкан,
Вайн халкъан
Ирс хилар лиъна

Вахар дІалур ду ас.
Хьан воІ вац тилла!
Даггара
КІантера
Маршалла хьоьга,
Эсала,
Исбаьхьа,
Кьонаха
Кавказ!

1958

КАВКАЗАН ЛАТТА

Ва Кавказ,
Сан марзо,
Сан серло,
Безам,
Сайн нене,
Езарге
Санна хьоь латта.
Беркатан,
Майраллин,
Хазаллин
Латта,
Арахьа лелла со
Кхечин хьан хьаьтта.
Сох хьуна,
Хьох суна
Байна бац тешам,
Хьох ваьлча сан дагна
Хир бара иэшам,
Бахьана а хьаха ду
Вай вовшийн деза-м!

Діадийннарг тїедолу,
Кавказ, хьан латтахь,
Хьан бошмаш
Ю стоьмаш
Мерза кхийинарш,
Хьан хиш ду сан кийра
Цамгарх цїанбийраш,
Хьан хїо ду сан накха

Къона латтийнарг.
Поэзин,
Музыкин
Хьостанан латта,
Хьо гинарг
Хьуо деза
Іамийна латта,
Сел сийна стигла тІехь,
Къонахойн латта!

Аьрхачу Органан,
Мерзачу Теркан
Хи мийлош кхиййна
Ахь кІентий хийла,
Мехкарийн хазалла
Хьан бешахь хилла,
ДІайийнарг,
ДІаензарг —
Меттиг яц тилла,
Лаьмнаш тІехь юькъьелла
Ийна хьун терса,
Арешкахь ялтийн хІорд
ТулгІешца техка,
Іалам ду — художник,
Хьан бинарг тергам.

Сан син аз,
БІаьргийн нур —
Кавказ, ас хаьттин
Сайн даге, яьккхинчу
Хенах чекх хьоьжуш,
СапаргІат хиндолчу
Меттигах хьоьгуш,
МаьІ-маьІехь вахаран
Некъаш а тоьгуш:
Хьуна тІехь санна хан
Мерза ца яьккхи,
Хьан хьаннийн,
Хьан лаьмнийн
Сурт хьалха лаьттин,
Сан лерг, бІаьрг,
Довха дог
Ахьчул ца хьаьстин.

Ирхенаш,
Охъанехъеш,
Шера некъ нислуш
Яьккхинчу заманан
Моьнаш ду дегІехъ, ---
Добддушехъ олхазар
ГІорочу шелехъ,
ГІамар тІехъ хІоаш а
Доттучу йовхехъ
Лелаш со, экханна
Толлучохъ вицлуш,
Адамо хъаязчу
Хъаннашкахъ сирлуш,
Дог дара, Кавказ, хьо
Ган даим сихлуш.

ЦІен зезаг дасталац
Гарманан арахъ,
Стиглара можа малх
Хьобжуш ца хилча;
Ирс долуш хилла вац
Уьйрех дІатилча,
Даймахках ваьллачун
Дог хуьлу ирча,
Векхалой хилац стаг
Сахьийзош вахахъ;
Цундела лаьар-кха
Іожалла ягІахъ,
Сайн каш а
Хъан лаьттахъ
Хуьлийла дагІахъ!

Ваьхнера-кх кху махкахъ,
Кху дезчу лаьттахъ,
Мел вахарх —
Къахьега
КІордор а доцуш,
Мел хьежарх —
Воккхаве
Іебар а воцуш,
Сайн шерийн дукхаллех
Кхачо а йоцуш,
Дуьненан ялсамане —

Сий долу латта, —
Эсала тхан нана,
Тхан майра дада,
Тхо дина,
Кхиййна
Кавказан Латта!

Цундела, ирс долуш
Хета сайн вахар
Валар а ма хуьлда
Беш дагахьбаллам.
'Ас язъен стих хуьлда
Беш ирсан тIалам,
Шуьца бакъ барт бу сан,
Сан кхоллам,
Iалам.

Дуьненахь безамца
Вай цхьаьна дахар,
Кавказ, хьох лаьцна ас
Сайн иллеш яздар,
Со велча ахь сан чурт
Хьан кIентан ларар!

Цкъа нохчийн зудчо со
Теркаца Неврехь
Дуьнена ваккхарна
Бехке волчунна
Баркалла,
Бераллехь
Со кхийинчунна,
Халкъ деза,
Мохк беза
Со Iамийнчунна.
Вахаран кхолламца
Сан дог дац девнехь,
Ас доггах олучу
Сайн иллин зевнехь
Лаьттан малх —
Компарти
Хестор ю хенехь!

Хийланнийн шерашкахь
Шайн маршо къуьйсуш,

Тхан дайша шайн цийца
Хьандина латта,
Хинцара хьан ирс дац
Даьккхина атта.
Сан илли,
Кавказан
Лаьмнашка глатта —
Кху лаьтта
Коммунин
Нуьре аз туьйсуш,
Кху лаьттахь
Бехачийн
Ирсалла юьйцуш,
Массо а кьаьмнашка
Хьайн салам туьйсуш!

1958

КЕГИЙРХОЙН ДЕЗДЕ

Даймехкан массо а маѵпехъ
Баккхийбеш кегийрхой го,
Тахна вай даздеш ду махкахъ
Кегийрхойн де халкъан ирсехъ,
Вай цаьрга маршалла ло.

Аьхженан малх къега сирла,
Урамаш кхелина ду,
Ярташка, шахьаршка дийла
Кегийрхой, сий лаккха дилла, —
Шен тӀаьхье мохк лоруш бу.

Заманех чекххьобжуш генна,
Хиндолчу денойн бан там,
Хьекъале бӀаьргашца денна
Тергам беш ваьхнарг ву Ленин,
Кегийрхойн бина цо хам.

Ленина хьобху некъ лецца
Листовкаш яржийнарш дӀаса,
Кегийрхой, шу дара хецца!
Дайшцанна герз буйна изьцца
ТӀаме кӀант хӀобьттира маса!

ДӀабаккха бӀешерийн бода,
Вайн махкахъ кхетийта малх,
Некъ баккха Коммуне боьдуш,
Буьрса дарц гӀаьттина доьдуш,
Хьайира дахаран чалх.

Корчагинглар бара махкахъ
Тешаме гюьнчий шайн дайн,
Ленинан комсомол коьртехъ,
Октябран кыйсаман тлам тлехъ
Турпалхой хилира вай.

Кегийрхой, шу дара ирсан
Беш кхуллуш, Даймехкан сий,
Вайн социализман гирсан
Нуьцкъала гишло еш сирла,
Иминарш ца кхоош ций!

Мас Олег, Ханпаша къаьсти
Сийлаллийца ларбеш вайн мохк!
Паначу мехкашка даьсти
Готта хиш, дахаро хъаьсти
Аренаш, даяьккхи дохк!

Кегийрхой! Даздийриг тахна
Шун ирс ду — тлаьхьенийн ирс!
Вайн бошмийн орамаш дахна
Бешерашка — и халкъо лехна.
ЧагIбер вай Коммунин гирс!

1958

ВЕЗАВЕЛЛАЧУЪНГА

Со еза моѣттуш,
Йоккхаш лелла,
Дагна, ца хоѣттуш,
Хьо везавелла.
Хьо гинчу дийнахь
Сан синтем байна,
Хийла ас кийрахь
Хьан ойла лайна.

Са акхадаѣлла
Со Іехатели те?
Хьо везна яѣлла
Дог карзахдели те?
Хьан ойла ярна
Сан йижча наб ма яц,
Уллохь цагарна
Сан дийнахь тем ма бац.

Яхаран новкъахь
Хьанал къахьоѣгуш,
Даймехкан бешахь
Ирсе со йоѣдуш —
Со хийра ларий
Юѣстах ма гІолахь,
Хьо сан ву алий,
Яхь, безам лолахь.

Хьол дукхавезарг
КІенташлахь карор вац,

Сан хьобга безам
Мел бийцарх кхачор бац.
Хьо сайна вайча,
Хьобжжучохь юьсу со,
Хьо веладелча,
Ирсан да хуьлу со!

1958

ЙОЫАН БЕЗАМ

Дог иэшна йисча, орцахвала
Хьо воцург суна хьашт ца хили,
Сакъераделла малхадала
Хьо воцчохь меттиг нис ца ели —
Хьох тешна, яллалц хьобца яха
Сайн син ах айса хьо ларарна.

Хьо вовзарх, хьо везарх
Ирс хилла хетара сайна,
Йоккхаш, дозалдеш
Там хилла моьттура вайна.
Жималло Iехий те?
Ма ойла яйти ахь соьга.
Ледарло ели те?
Ма Iехаели со хьобга.

Сан безам бовзий ойла ехьа, —
ИндагIехь зезаг мархалдобду.
Вайшиннан ирсан дола дехьа, —
Шерашца кьона хан дIайобду.
Со даим хьобга сема ладобгушю,
Сан безам хьобга сатуйсуш бу.

Воллушехь бехке хьо,
Ахь хIунда бохий вайн безам?
Хьайн дешан да вац хьо,
Ахь хIунда бо суна иэшам?

Сел дукха хьо везна
Куралла йин те ахь суна?
Я дагна жхин езна
Бехказло карий те хьуна?

1958

МАЙЕ

Марша Iайла, марша Iайла —
Вовшашна вай кхин гур дац,
Сох, хьох бехке муьлхарг хилла
Хан яьлчий бен хуур дац.

Вовшех вайна бала хилла
Дикка зама яьлла хир,
Воьрзар вац со некъах тилла —
Туьха диинчо мийр ду хи.

Хьан, сан некъаш бен-бен хилла:
Iехавелла хилла со —
Адам ду со. Езарх силла,
Сан некъах ца кхетта хьо.

Сан некъ — нехан ирс лехар бу.
Хьайниг — хьайн ирс бен кхин дац.
Иштта вехарг сан декхар ду,
Сайха хер ван. Со бакъ вац?

Халкъан дуьхьа ша ца кхоо
Кавказо тхо кечдина,
Лайна оха хийла хало,
Кхин лан а тхо Iамийна.

Берийн бераш даккхий хилча
Даккхийдер ду тхан некъах,
Ткъа ахь бохург ас деш хилча
Вала дезар цу декъах.

Пана мехкаш, акха ардаш
Дерзош кара Даймохк бу,
Цу дерригенна куьйгалла деш
Тхо Iамош ерг Парти ю.

Хьовца хилла сан ирс лайла;
Хьуна ца луьушехь со,
Декхар дала, хIинца, Майя,
Вовду, марша Iайла хьо.

Хьуна ала вониг дац сан,
Хилча эр а дацара ас,
Со хьох кьастар бехк хьайн бу хьан
Мацда а ойла ер ю ахь!

1958

МАРЖА ЯІ

Вайша кІезига зама яьккхи
Вовшех кхеташ, безам луш,
Сайн синтемах со ма ваьккхи
Хьо яцаро хІинца гуш.

Шун юьрта ван сан бакьо яц,
Ахь и сайна дехкарна,
Хьо йицъян сан ма таро яц
Дат тІехь муо ахь битарна.

КІезга зама ма яхъелла,
Цигахь хьанна йоблу хьо?
ДІаскъаьстташехь виц а велла,
Вити те ахь тесна со?

Хьо дІаяхна, цхьан висинчу
Сан санна, хьайн сагатлахь,
Хьо ца гаро сагатдинчун
Догъиэца а гІорталахь.

Кхин хьоуо гайта хьайн ца тарлахь,
Кехат мукъа яздехьа,
Адаман дог хьайн кийрахь делахь,
Со хьайх ма хервехьа.

Маржа яьІ-кха, ас дан дезаш
Даккхий гІулкхаш делара хьан,
Хилийта суо кІеззиг везаш,
Даккхий хьуьнарш делира сан!

1958

БІАЪРГАШ

Маржа яІ, біаъргаш, шу —
дагарчун куъзга:

Дог декхча къега шу,
седарчий санна,

Дог доьхча кхулу шу,
догІанах юьзна

Тіеелха кечъелла,
и морхаш санна.

Даим а ца лаьтта
воккхавер даг тіехь,

Стаг вехаш хенан мур
хийцало хийла.

Гийлачу ойлаңо
шед гулбо хьаьж тіехь,

Ирс — йоІ ю, гІайгІано —
муо буьллу кийра.

Біаъргаш, шу тіун ма ло,
дог, хьо ма цІийза,

Сов атта воьлхуш а
ца тов-кха къонах,

Декъала еш хьайн хан,
бакъ ларде цІийца,

Дозалла де лаьттахь
баьккхинчу гонах!

1958

БЕРАН НАНА

Хъан кІорни сийсара
Ца дуьжуш деха
Левзира,
Йоккхаер хьо цунах,
ХІай, кѳуона нана.
Эсала хъан елар,
Хъан цуьнга безам
Бевзира
Суна а тергам беш,
Кѳайлах дІахьобжуш:
Со а ву кІентан да,
Хъан ирсах хьобгуш.

Аьхкенаан экама
Іуьйре ю арахь
ГІеттина,
Хъайн кІорни гІаттале,
Юург еш цунна,
Кхобру хьо, ларло хьо
Даккха и набарх
ГІаранна.
Мацца а цо кхиъча,
Хьо йоккха хилча
Бицбер те ахь тахна
Кечбина кхача?!

1958

САЙН КІАНТЕ

Хьайн мехкан, хьайн халкъан
Ирс дебна аьлла,
Догдика хиллачу
Сирлачу дийнахь,
Дуьненах воккхавеш,
Самалхадаьлла
Хьо велахь, къонахчун
Дог ду хьан кийрахь!

Варий кІант! Нахаца
Тешам берг товш ву.
Хьоме мохк безалахь,
Нанна бер санна,
Стаг волчо вон-дика
Цхьабосса ловш ду,
Оьзда гІилкх ларделахь,
Вайн дайша санна!

Вайн нехан хьал-де ахь
Хийра гІулкх ларахь,
Хьо къонах воцийла
Хаалда хьуна.
Вуьззина нохчийн кІант
Сайн воІ ву алахь,
Ирсан да суо хеташ
Там хир бу суна!

1958

БІАЬРГЕХ ХИШ ІІЙДАЛО

(йишига Тамирга)

Діадели, сан йиша,
хьо суна елхар,
Ахь, нанас сання, сан
ойла яр хеди;
Тіекхечи сан хьюна
доггаха велхар,
Ойланийн зезагаш
Іожалло кхе́ди.
«Кхуьур ву догъиэца,
хьяста хьо», — бохуш,
Мобттинарґ — нисса харц,
ма харц хиллера,
Йиша сайл тіаьхьа а
Іаре догдохуш
Ас ларар харц хили,
со ма тиллера.
Ларавац со даим
хьо хьоьстуш ваха,
Хинца ма лаџара
догъэцанц ас хьан,
Ткџа, хиндерґ гуш сання,
гіртира хьо яха,
Варий, ма ларалахь
къастарна бежк сан.
Яхар бен хIумма а
кхин оьшуш доцуш,
Вай вовшех кхеттачу
хенахь хьо кхелхи,

Бераш а жхиъна, хъайл
 декъалниг йоцуш,
Нислушшехъ Іожалло
 вай вовшех дехи.
Вайн да леш вон довза
 вай кегий хилла,
Нана а елла вайн
 со уллохъ воцуш.
Ткъа тахна, Тамара,
 сан ойла тилла,
Балано салаьцна,
 вай цхъаьна доцуш.
Хеназа, хІара дуьне,
 деззачу хенахъ,
Диси хьох къизачу
 Іожалло яхъна.
ХІун де ас! Воккхавер
 хІинца ду генахъ,
Йишин дог сацарна
 сайниг ма доьхна.
Бертаза Іийдало
 бІаьргийн хиш тахна...
Бехк а бац: дог ду и
 гІайгІано хъаьшна.
Кхин йоьрзур йоцчу хьо
 хІинца дІаяхна,
Хъан нанас винчун дог
 доьлхуш ду эшна.
Доккха вон деъна вайн
 доьзале тахна:
Дезачу дуьненах
 хьо миска яьлла.
Сан ойла деххачу
 тезета яхна,
Сан йиша дуьненахъ
 со хьох а ваьлла.
Іийдало, Іийдало
 бІаьргийн хиш хьуна...
Байттамал хили со
 хъан дог ца эцарх,
Дагахьбаллам биси
 валлалца суна

Хьо — цхьаъ бен йоцчух — со
хервелла леларх.
Хьо юьсуш, со веллехь
хІуттудерг хьоьга
Ма дарра гуш ву со —
изза ду соьгахь.
Валанза висинарг
ца ваьхча валац,
Хьо паргІат Іилла-кха...
сан кхин аз далац..
Дог делхарх пайда бац,
гІайгІа ца яйлахь,
КІорга ю, сан йиша,
Іожаллин къайле..
Да валарх вайн махкахь
бер дисац байлахь..
Тамара, Тамара,
хьо марша Іайла...

1958

КХАШ ТІЕХЪ КЪОРА

Къевкъинчу дийно
Цийдира латта,
Хіавао техкош
Дацара глаш,
Хас-стоъмийн сийно
Макхйна, иэтІа,
Ало схьаетташ
Іохкура кхаш.

Ціеххъана стиглахъ
Хіоъттира бода,
Мокха чан гІитто
Белира мох;
Къевкъира стигла,
Ткъесан гІар йолу,
Іэккхийта санна,
Бохбелла мохк!

Іенира морхаш
Шийла хІорд хилла,
Іккхича санна,
Стигланийн бух,
Хьаълхира Іовраш,
Барамах тилла,
Къорано тІаккха
БуйгІира бохъ.

БуйгІира бохъ цо, —
Хьо хІун дан воллу, —

Хіара ерриг аре
Екаеш вон.

Ціеххъана тІаккха
ДІатийра гІовгіа,
Наг-наггахъ геннахъ
Къегара ткъес;
Аьхначу хІоно
Йовхонан товха
Шелйира, лестош
Кхаш тІера жхес.

Хийцина керла
Коч юьйхи лаьтто,
Къорано жхаш тІехъ
Диннашехъ зе,
Малх кхийти сирла,
Къора ешаш лаьтта.

1953

САДАЪРЖАШ

НІаьнеш кхойкху, садаържина,
Стиглахь етта-шура ю,
Бутт сахиллац ца бижарна
КІалдан мижарг санна бу.

Сирла хІо ду сирчу арахь,
Дуьне набарх долуш ду.
Цу хенахь хьо беша валахь,
Хьуна Іуьйре езар ю.

Цхьа ша тайпа хозалла ю
Аьхка Іуьйрре тІаттарехь, —
Аренашкахь семалла ю
ГІийла серлаяларехь.

Сирла, керла седарчий ду
ГІашна тІерчу хин тІадмийн.
Сатоссуш ерг кІадалла ю,
Мерза наб ю адамийн.

Олхазарийн гІера гІотту
Нахал хьалха меттара,
Уггара хазчу хене хотту
Цара мерза маршалла.

Могуш, паргІат араволуш
И Іуьйренаш хьайн елахь,
Варий, доттагІ, дийна волуш,
Хьайн ирс дац ма алалахь!

1958

ДАГАЛЕЦАМАШ

(1-ра дакѣа)

I.

Бералла-м сан хъайчух
Тер хир я хир дац,
ХIетхъарчу сан ирсах
Хъоьгийла-м еа яц,
Амма шен жималлех
Безам а бовр бац,
Къеналла ца езарх —
Мел дезарг хир дац...

II.

ХIетахъ сайн... ХIетахъ сайн
Деноша хъестар со,
Хъоьстуш я тергам беш
Дай-наний-м дацара,
Аьрха бер, аьрха бер
Хилла схъавогIура со,
Боберах мисхал а
Тера а-м вацара со.

III.

Беттаса кхеттачу
Буьйсанда берашлахъ
Туьйранаш дуьйцур ас
КетIарчу тIулга тIехъ,
Кханенга сатуьйсуш,
Седарчийн сийналлехъ
Ойла еш Iуьллура со
Бешарчу чардакх тIехъ.

IV.

Неврехъ сайн бераллин
Мур хіетахъ ас боккхуш,
Гечошца Теркан гах
Вуйлуш сакъералуш,
Хьуьнхарчу уьшлашкахъ
Бедашна гІаж кхуьйсусь,
Лелара со, деха де
Дац а лой, сакъерлуш.

V.

Бовхачу малхо со
Ца кхоош воттура,
РегІахъ я тогІешкахъ
ДогІнаша тІунвора,
Ганза дерг ган гІерташ,
Водий со лелара.
Мел кхерстарх Іабаций,
КІад лой цІа воьрзура.

VI.

Ялх-вархІ шо хьалхарчу
Тіемийн ларш а лобхуш,
Эвлїистехъ саьнгаршца
Хїоьънаш а карадеш,
Баккхийчийн хьехаршца
ЛадобгІуш, ойла еш,
Лелар со берашца,
Хиндолчуьнг сатуьйсусь.

VII.

Нанас ца хьистинчу,
Сайн дог цхьа гІелделча,
Воьдуш со хиллачу
Ирзон сурт дагдогІу.
Цигахъ, со цхьа висча,
Сулу тІехъ ас бинчу,
Дагахъ дерг шортачу
Мукъаман аз дагдогІу.

VIII.

Со бертал бай тІехъ сайн
Когаш а ловзабеш,
Ма Іиллара-кх хІетахъ дайн
Иллеш а декадеш.
Ткъа тулгІеш берашха
Качлой со Іехавеш,
Ма хуьлура-кх вайн боцчу
Маттахъ соь къамел деш

IX.

Мобттура цара сайна
Хьехар до дог хууш:
«КІант, илли ала ахъ
Хезначех, долчех гуш,
Ткъа оха Терк мадду
Хьан аз — тхайн аз лоруш,
Аренца даржор ду —
Хьо а тхайн кІант лоруш...»

X.

ГІум гІаттош мох баьлла,
Терк терсаш шагделча,
Цхьаллехъ сайн шекваьлла
Хийла ас хьаттина:
«Черчашха даръелла,
Мохца шайн шок етташ,
Шу стенна Іаржъелла,
ХІай Теркан тулгІенаш...»

XI.

Ткъа цкъацкъа тийначу
Деношкахъ мохнашца
Хуьлура Терк йистерчун
Дог хьобстуш шен гІарца.
«Хьо стенга сихделла,
Хьоме Терк, — олура ас, —
Тарлой со ван хьобца
Дуьнене тоха бІаьрг?...»

XII.

Цецвѣуѣлуш хѣѣжура со
Бердашца хѣал-охѣа,
Хил дехѣахѣ шерачу
Аренгахѣ машине,
Сатуѣйсущ, хѣѣгура со,
Генна и ѣѣддучѣа
Кѣордолца дѣаихна,
Ца гинчохѣ вѣссаре.

XIII.

И кхеттол доцучу
Сан жимчу хѣекѣална
Моѣттура и ловзуш,
Хазхета дѣаслела,
ѣѣгѣур и лар ѣѣтуш
Мокхачу асанан,
Туѣѣранахѣ бѣѣцинчу
Саѣрмаках тарѣелла.

XIV.

Цу хенахѣ тхѣйн ѣѣртахѣ
Хиллачех цхѣаццадерш
Заманийн ангалех
Чекхѣхѣаѣжча, дагдогѣу,
Стохкалера гѣан санна,
Дицделла хѣйла гѣуллакх,
Туѣѣранийн сурт санна,
Халла суна дагдогѣу.

XV.

«Бераш, ѣѣрт, урмашкахѣ
Суѣѣренашца ловзарш,
Вѣѣду со, вѣѣ кѣастарх
Хѣѣцамаш боцуш,
Хир ду-кх вѣѣ хан ѣѣларх
Цхѣабѣсса...» моѣттуш,
Кѣаѣстир со тхѣйн ѣѣртах,
Ворхѣ шо сѣйн кхочуш.

XVI.

Эхѣ! иштта-м ца хилла,
Хилла дац иштта!
Едда хан, бералло

Геннахъ тІам бетта.
ХІетахъе тІе буц яьлла,
Ширлехъа кхетта,
Денойн цу тулгІеша
Бералла дехъна...

XVII.

Хено вайн Іамийна
Кегийнаш хир бу,
ХІинцо ирс кховдийна
Юьртахъ тхан ловзуш,
Хийла гІум кегийна,
Терк хъаьдда хир ду,
ХІетахъ тхъ левзина
Ларш дІа а йойъуш.

XVIII.

Шена со тІевийлла
Лечкъаргех ловзуш,
Бешара шалгу кхор
Хадийна хир бу,
Хийла тІелахвелла
Замано хуьйцуш,
КетІара къена чхар
Кагбелла хир бу.

XIX.

Баккхалийн могІаршца
Совдегарш хьийзинчу
Тхан юьртан майданах
Маьлхан беш хилла.
Шайн дечган семнашца
Варданаш цІийзинчу
ЛапгІанийн урамийн
Сурт хийца ма делла.

XX.

Ткъа хІинца, со хІетахъ
Леллачохъ гІелонца,
Бераш го наг-наггахъ

Гуллой шайн тобанца.
Амма уьшша-м, со санна,
Гушдолчух Іабаций.
ДагІац цу ирзошка
Делхо шайн дог, дакъий.

XXI.

Тхан дадин бераллел
Сайниг а тоьлура,
Амма кхерниг цу сайчул
БІюзза сов тоьлаш ду.
Делар со бер хІинца
Цаьрцанна школехъ,
Уьш дац ткъа кхетамца
Кхуьуш дерш Нохчийн чохъ?

XXII.

Уьш ду, — и ирсенаш, —
Ярташкахъ, гІали чохъ
Леттачийн и лосьхуш
ТІаьхьенаш. Царлахъ
Ловзийта, Іамийта
Ас а дІахьцур ву
Сайн кІант а. Масийтта
Сов сол и тоьлар ву.

XXIII.

Ткъа со? Со къанлур вац
Шераша мел хан идорх,
Сан дог а гІеллур дац
Мел чІогІа къахьегарх.
Къона ву, могуш ву,
Тоам бо ас вахарх,
Сохъ тоьал ницкъ и бу
Со а вац, ткъа, ирсечех?

ДЕН СУРТ

Тахненга кхаччалца
Луьста хьун гонах,
Зорталчу кортошца
Хьирчина ломах
Йохкуш цхьа бIаьвнаш ю
Аренна геннахь,
Инзаре акхал ю,
Уьш йолчу чIожехь.

Мокха тIулг боьттинчу
Бодане бердех
Шовда ду кхуьйсусуш чу
Бух боцчу Iаннех,
Буьххьехь цу бIаьвнашна
Буьйсанийн кIоргехь
Хийла йиш хир хезна
Вайн боцчу маттахь.

Цигахь цу бодашкахь
Буьйсанца лестош
Стогар хуьлу цхьан корехь
Цкъацкъа бовш, лепаш,
Вехаш цу чохь къена
Дада ву, рема
Ларьеш ша Iеш санна,
Дайма сема.

Историн меттигаш,
Ма ярра дийна,

ТІаьхъешна ган ларъеш,
Хийланнийн дена,
БІаьвнеха, хъехашха
Шир хабарш дуьйцуш,
Іеш ву и ха
Деш, талла а лелаш.

Иштта и бІаьвнаш ю
Бохуш а хезна,
Аьхка со кхечир цу
Лаьмнашка вахна.
Жимчу цхьана бІаьвна
ЙоІ тира буьххъехъ,
ТІекхойкхуш куьйгаца
Сецира со буххехъ.

Маса и йоьссира,
БІаьв тІера лаьтта,
Карор кхин яцара
Хазниг цул атта.
Денна шайн цига вогІуш
Лелча со санна,
Маршал а соь хойттуш,
Яра и сов тайна.

Сайн гІуллакх ас дийцча,
Элира цо соьга
«ДІо ламех тІеваьлча
Кхочу хьо тхобга.
Къена тхан дада ву
ХІоккхузахъ вехаш,
Хьуна цо дуьйцуш ду
Меттиг а гойтуш.

Вахна со чувелира
Воккха стаг волчу.
Везаш со тІеййцира
Хьала а гІоттуш.
Іара и гІанта тІехъ
Газет а доьшуш,
Радио яр стоьл тІехъ
Яйн эшар локхуш.

Пена тІехъ зезагийн
Курсашца догуш,
Ал хутца кхелина
Сурт гора кхозуш.
Дадин и башха чоь,
Малх санна, сирла,
Мел оьшург долуш шен
Ирсе яр хилла.

«... Башха ду, башха ду,
Хьал хІун ду шуьгахь?
Асмаъ, чай дезар ду,
Хьаша вай вайгахь-м»
Векхалуш элира цо
Суна тІевоьрзуш.
Оха тхайн къамел дира
Мел дерг а дуйцуш.

Девлларш дІа хІинца дерш
Дуйцуш тхо Іара,
Хиндерш а хьехадеш
Цо къамел дора.
Кхетаме воккха стаг —
Довзткъа шо дуьзна,
Девзуш вара и дерриг —
Дуккха а дайна.

ХІун болх со беш ву цо
Хаьттича сайга,
«Поэт хила гІерта со,» —
Аьлча ас шега,
«Асмаъ а ю эшарш
Язьеш шен дена,» —
Элира цо: «Схьайоьл, хьайи
Йиш ешал кхунна».

Жимчу цо язйинарг
Бераллин маттахь,
Безамца, шен дерриг
Яхар а гергахь
Йоккхаш кхоьллинарг
Ленинах лаьцна
Тхойшин цо и йийшира
Ела а къежна:

ДЕН СУРТ

«Тхан баърччехъ хъан хаза сурт ду,
Сан да, хьо тхан дадин да ву,
Сан, дадин — шинний а ирс ду,
Тхан Ленин, ирс делларг хьо ву.

Со юьжуш сарахъ хъан сурте
Ас, Ленин, сирла бѣаьрг туху,
Сахиллалц паргѣата Іуьллий,
Ас хьоьга маршалла хотту.

Тхан дадас берахъ ирс хилла дац шен, боху,
Со-м, Ленин, сов мерза ловзу,
Сох динарг ирс долу хьоза
Ленинний, партий ю, боху.

Компартис толам-некъ гойтуш,
Вайн Россехъ халкъ гѣаьттир боху,
Цу тѣамехъ паргѣато къуьйсусх,
Дадас шен кѣант а вайра, боху.

Декадеш Іин-лаьмнаш гена
Йиш яккха дика хаац суна,
Амма сайн баркалла Хьуна
Ала дезий-м дика хаа суна».

Ехачу кѣай можах
Дайн куьг а хьоькхуш,
Воккхавеш Асмаах
Дада ву вольуш.
Тѣаккха схъа а вирзина
Цо къамел долиьра,
Хьалха ша лелийна
Гѣулкхаш цо дийцира,

«...Гой хьуна, жима къонах,
Ирсе вай кхачар,
Гѣуллакхаш сан къоналলেখъ
Кху тайпан дацара —

Хъаннашкахъ гІаддайна
Барзах со лелла,
Дакъа сайн дацарна,
Обарг а ваьлла.

Сискал ахъ йиъинчул
Туьха диъна хир ас,
Суна хаъа хьуначул
Алсам а хилларш.
Іай хъаьжна малх санна,
Шийла дог цІийзаш,
Воьрзур со Іуьйранна
Кхерча сайн текхаш.

Хьалха ас буйсанца
Шийла топ буйнахъ
Хийла йорт текхийна
ХІокху вайн ломахъ.
Амма сайн еза топ
БІе дийнан тІамехъ
МостагІчух йиттина,
Циэн байракх буйнахъ».

Хьаж къеначу дадин
Лаккха дар хебна,
Цо хьегна къай, балий
Хилар гора суна.
Хьехош ша хьегна дерш
Кхуллуш бос гергахъ,
Аз цо шен цкъа лахдеш,
Ойбуш цкъа, лиэрехъ.

Воккхавеш дийцира цо
ХІинца шен вахар,
Еанчу бакъоно
Довзал шен хьестар.
Сийлахьчу Ленина
Маршон малх къагор,
Хьомечу цо хІинца
Шега ирс кховдор.

«КІант сан цхъаъ доьшуш ву,
Геннарчу гІалахъ,

Дагна-м и гІала ю
Хеталуш герггахь.
Воккхахверг майрачу
КІенташна юккѣехь
Эскарца Іемаш ву
Хьанал дог кийрахь.

ХІарах ткѣа сан хьоме
КІентан йоІ Асмаъ ю,
Довшуш ю кхетаме
ПхьобалгІачу классехь,
Суо со а ха деш ву,
Вехаш хьуьнхахь
Вовдучун, воІучун
ХІусам ю тхобгахь.

Къена со къонвелла,
ДоттагІа, вайн хенахь,
Парти ю да хилла,
Дахош вай ирсехь.
Иштта ду гІуллакхаш, ткѣа
Къена шо кхачарах,
Хьегаза Іийр вац къа,
Жоп луш, со махкахь».

Къамел деш вехха
Іийр тхойша. Асмаъ
Яьллера сов башха
Кхача схьабелла а.
Ваьлча, тхойший а чуьра
Ара а ваьлла,
Сарралц цхьаьна лийлира
Самукъа а даьлла.

Цаьргахь кхо де доккхуш
Лийлира со хьобжуш,
Дадас и меттигаш,
БІаьвнаш а юьйцуш.
ДовалгІа де доллуш
Кхечира цу метта
ГІалар экскурсанташ
Хьовса цу лаьтте.

Цаърца кхин цхъа де ас
Даьккхира. Тхо къаьсташ
Хьешашна хусамдас
Шун хІоттийра. Ойуш
Дуьххьарлера кад хъала,
(Шена дош а дехна),
Дадас векхавелла
Къамел дира тхуна:

«КІентий! Сан хьеший ду
Дерриш шу тахна,
Цхъаберш нохч-гІалгІай бу,
Оьрсий а вайна юкъахь бу,
Гуьржий а,
ДоттагІаллица
Дерриге къаьмнаш а
Цхъаъ ду вай хІинца.

Ламанхой личкъинчохь
Маьрша шун хІоттийна,
Къоьруш Іа вай кхузахь
Мерза са тахна.
Къинхьегам вайгахь бу,
Дешар ду вайгахь,
Ирсе вай дехаш ду
Массо а маьІехь.

Баьрччехь шен сийлахь сурт
Вай кхазочунна,
ХІораммо даг чохь цІе
Лелочу дена, ирсе хІар вайн дуьне
Къегош волчунна,
Адмашна, хи санна,
Везаш волчунна —
Ленинна тІера..!»

Массара а даггара
ТІараш а детташ,
Цо аьлларг чІагІдира,
Дегнаш а догІуш.
«Тайна вехаш ву хьо-м»,—
Аьлча ас шега,

«Ламанхойх цхьаъ вай со-м»,—
Элира цо соьга.

Сарралца тхо Iийра
ЧIогIа сакъоьруш,
Некъ юхалецира
Ах бода булуш.
Дадин Iодика йина,
Вовшех тхо къаьсташ,
Тхох цхьаммо-м элира
Цуьнан куьг а лоцуш:

«Баркалла, баркалла!
ГIуллакх дин ахь тхуна.
Воккха стаг, гIали чу
Вола хьо тхоьга.
Хаза сакъоьруьйтур ду
Цигахь вай хьоьга.
Цигахь тхан тоьлаш ду,
Кхузахь а-м дац вон...»

«Дерриг а тайна ду
Советан малхехь,
Цхьабосса деха вай
ГIалаххий, ломахь»,—
Дадас тхоь элира,
Куьйгаш а лосьцуш,
Асмаъ а йисира
Тхоьга куьг лестош.

ДАДИН КЪАМЕЛ

(„Ламанхойн дегнашкахь“
поэми кийсик)

«Дерриш тхо хъагделлер,
Гелделлер дерриш,
Деха со хъажийнер
Цаьрга хи; меллаш
Вахна чуволлушехь,
Эпсаро шега
Ас хи ло оллушехь,
Куьг ластийр соьга.
Хеттарш деш, буьйлушший
Хьийзар уьш соьца,
Жижиг дууш, муьйлушший
Іаш болчу цаьрца
Сан-м гІуллакх дацара,
Уьшшах ткъа соьха
Ца бешаш кхаьрдара
Хеттарш деш боьха:
— Революци, революци
Тибе зачем нада?
Твой Ленин ислушал,
Никалай нинада?

«Шайгахъа со ваккха
Гертта хир бар уьш,
Аьттехъа дацара-кх
Да-м и ткъа! Дар гуш
Суна кхин хъе ца луш
Вахча дІа толар,
Божал чохь бар сан вуьш,
Телхинер болар...

Карахь ду-кх тхо кхарна,—
Ца кыйсар тобла
Хеташ со, мохь тоьхна
— Мине Ленин нада!
Ала дагахь неларехьа
Вирзира, тлаккха
Сихонца дланехьа
Гор-кха со, аьлла»...

Цергаш а хьакхийна
Набарха санна,
«Гоур я!, — элира цо, —
Наьлалт цу денна!»

— Хор буйса яцъярхьам
Вовшашка кьорра
Къамел деш вай Iаххьа-м
Хан ер ю кIоргга.
Дийцал ахь, ва Дада,
Сеццинчуьр дуьйна,
«Мине Ленин нада!»
Элир ахь цуьнга?

«Элир-кхин, — долиьр цо
Мине Ленин нада,
Мине болша не хочет
Дажа и вада, —
Шега ас оллушехь,
Шайн маттахь соьга
Хьоькхур цо цхьа вон мохь,
Бат йохуш воьда.
Сох экха цо боху
Бохура цхьаммо,
Ас тлаккха цхьа боьха
Буй лерга улло
Туххушехь, лестира
Тур бIаьргаш хьалхха —
Вуьйжир со, техкира
КIайн дуьне лахъхьа...

«Гаур я! И эпсар
Тхаш хьалха лаьцча
Шаьлтанца вийнехьар
ХIеттахьехь. Тхашца

Кху лаьттахь тІалам
Ца беш де доккхур дац,
Эрна цхьа сахьт а-м
Ницкъ кхоош дойъур дац,
Иштта ду догга-м...»

Яккхийчу голашна юккъе
ХІоттийна, ирх ши бІаьрг хьежош
Лаьтта топ шен дегІа юххе
Ийзош тІе Іара и, хьееш
ЦІергара гуьйриг, ткъа ало
ГІелъеллер, юккъера суьйнаш
Меллаша довш дара, серло
Яцара цар юьхь тІе кхуьйсуш.

Стиглан ах дІалаьцца
Морхаш яр лаххахь,
Лепара телош бІаьрг
Шайн-шайчу меттехь
Седарчий —
КІегарчий
Санна, цу стиглахь,
КІегарчий —
Седарчий
Санна, тхан кхерчахь.
Сахила а дацара гена,
Бутт бара делкъехьа техкаш,
Ткъа суна-м хаьцара стенна
Дада Іар, наб санна, телаш.

Къамел деш волчуьнга
Ладобгуш волчо
Дуьйцуш цо долчуьнга
Ша тарлуш, холча
Вахча и, хьаж гулдо,
Я велакъежаш
Дезий дозалдо
ГІулкх дуьйцуш хьежа.

Хуьллачул со цунах
Тарвалаь гІерташ,
Ойланийн орамах

И валoш тхo дoгIуш
Лийцир тхo. Хoрам
Бир шиннa, цeр дoгIмaш
Мел лелoрх лoьрaл
Шaьш кхин ден цa дaллaл
Эрчa дaьхнeрa,
Гург и сург бIарзвaллaл
Тхoь вoн дeьнeрa.

«Дaвисaрг! ХIетaхь цo
Тур тoьхчa чoлaкх
ХIар куьг цa хиллeхь co,
ТIaм бoйнa тoдaкх
Сaннa, хир вaцaрa
Тaхнa вaй тoллyш,
Кхeтaз Iийр яцaрa
Тoп бIaьргo лoцyш.

ТIaх aьллa хилaьлaц:
Экхa мa яйннa
Сиххa схьaяккхaлaц
Тoп кoчaр. Хьaннa
Хуур ду coьгaр хьaл
Сунaчул aлcам?
Хийлaззa айссa нaл
Йoжийнa aссa-м.
ХIинцa дeгI мeллa a
ГIeлдeллa. Хиндa!
ДeгI бyьйдa дeлaхь a,
Дoг ду сaн oндa.
Дaьллa дIa дyккхa a
Дyккхa a дeллa,
Мaрзo a, бeзaм a
Цхьaбeрг гIeлбeллa,
Сeл дoвхa кхихкинa
ЦIий a мaлдeллa,
БIaьргaш сaн, лeргaш a
Мeллaь гIeлдeллa.
Цхьa бaкьдy,
Вaйн нaнa — Дaймaхкe бeзaм
Дaг тIeхь бy
Мисхaл a хилaзa эшaм!
Ткьa aс вaйн лaьттa тIeхь,

Ца дийрриг дерташ,
Хаттар дир ас цуьнга
— Ва Дада, — аьлла,—
Кхобли хьо, ткъа хьуна
Карла хIун даьлла?

«Дуккха а ма дайна
БIаьргашна; аса-х
Хийла некъ бадийна
ГIаш, говрахь... Масса..»

.
.
.

«Вон дайна, вон дайна
Хийла ас лаьттахь,
Амм цкъа а сан дагна,
Бехк боцуш даьтгIехь,
Иштта ницкъ ца хилла,
Из велча санна,
Ленин вайн шелвелла,
Да Ленин велла —
Боху кхаъ лергашна
Iадош уьш хезна,
Халкъ делхош еанчу
Буйсанна санна.

«Атта дацара,
Атта дацара,
Хьаша,
Кхалхарх и теша,
Мерза сан,
Веза сан,
ДоттагI,
Дог делхар гIоддах.

«Вахаран вахарца
Ваьхна вайн Ленин,
Iожаллин Iожалца
Велла вайн Ленин.
Хьай гаур — Iожалла —
Дера и ешап!

Ленин вайх ваьккхинчу
Цо хІун дийр дацар?
Хьай гаур, гаур яІ —
Дера и ешап,
Из дисна-кх Іилманехь
Ата ницкъ боцуш!..
Дицлур дац
Денош — уьш
Ламанхойн дегнашна
Цкъа а!..

«Дада ас тхайн дадех
Цкъа а ца аьлла,
Хьовстуш цу миско сох
Марзо ца эцна;
Вийнер и, ламанийн
Хийла кІант вийна,
Хийл нана елхийначу
Паччахьо хьалххе.
Амма сан кхин дада,
Дада кхин хиллер,
(Дерриг а халкъан да)
Вайн Ленин хиллер»

ТІехдаьлларг хьахийна
Духа карладаьккхича
Ойлнаш ма кегийнна
БІаьргашна сурт хІуьтту,
Ткъа иштта доккханиг
Ойлешка ца кхийдарх,
Хьахошшехь хІоранна
Юьхьа дуьххьал схьахІутту.

Суна а дагадогІу
Ден-вашас со хьовстуш —
«Ленинна вуьгур ву,
Цо мазал-хьакхийнарш
Берашна йовкъуш ю
Ша волчу даьхкича,
Іарби, хьо вуьгур ву
И бІаьсте схьаяьлча,
Вайн да ву хІар», — бохуш,
Ленинан сурт делча

Сайца ас со вуъжуш
Дижош и лелийна,
— Гур-рах вай хьо! — бохуш
Айса са тийсина.
Чуърчара и хъехош
Хийл къамел дийцина.

Да велла де санна,
Из хезна буъйса,
Пеша са схъалаъцна
Со велхар! Туъйсу
Блаъргех хи тахна а
Хезнарг сел ирча —
«Вайн Ленин кхелхина» —
И карладаълча.

Дуккха а чу гулбелла
Глар ца еш лара,
Блаъргаш чу гулделла
Хин тладмаш гора,
Ткъа бохам сайначул,
Цхъанна а дена
Бохам сов сайначул
Хилла бац моъттуш,
Со гийлла воълхура,
Согга а хьоъжуш,
Жима йиша а йоълхура,
Со воълху бохуш.

И воно вон йина
Буъйса тхаъш яккхар,
Жимчу сайн коъртана
И члогла латкъар
Дийцир ас Дадина
Сайн воълуш леткъар
Сайл жима (кхаа шарна)
Тхайн йиша елхар.
Дийцира сайн ялх шо
Долчу цу хенахь
Да Ленин муха вар
И газчу ойлехь.
Дийцира тхайн юърта
Школаш а яхкар!

Сайн некъ а, куыг коърте
Тахна сайн кхачар,
Хинца со поэт а
Ларало бахар.

Леррина,
Леррина
ЛадийгIир Дадас,
Цхъа тайна,
Сов тайна
Стаг вар и Дада.
Дийца со велира,
Тийра гIар Дадин...
Сахуьллуш доллура,
Бутт баьллер серла.
Цхъа паргIат,
зоьрттала
Цуьнга а хъаьжна,
Дада вистхилира
Даггара дуйна:

«Батта тIе тоха-кха байракх,
Ленина безамна аьлла,
Хир яцар кху лаьмнийн гIайракх.
Сан даггар цунна чурт далла!»...

1941

НОХЧИЙН ЛАЪМНАШКАХЬ

(Поэма)

Хь а л х а р а д о ш

1.

Къеначу лаъмнашций,
Ширачу хъаннашций,
Діадевлларш хъехадеш,
Къамел дан йиш хилча,
Ций лайнчу тІулгаший,
ТІом гинчу пепнаший,
ЛадобгІург велхавеш,
Хийла аз хазор дара.

2.

Кхолламо дай, дедай
Хіетахь ца хьистина,
Вон хьобгуш, диканах
Цар дог ца диллина,
Маършачу нохчочо,
Къиза ницкъ тІетеларх,
Иэхье кърд аьлла дац,
ГІорасиз ша висарх!

3.

Шайн чул сов ницкъ болчо
Іазапехь бахкийна,
Іадато тилийна
Дай біаързе вайн хилла.
Амма цар лардинарг,

Нохчийн сий кхоьллинарг
Безам, Барт, Оьздалла,
Майралла, Бакъ хилла!

4.

Масийтта шо хьалха,
Башлаьмнел лахарчу
Аьрцнашкахь, хьаннашлахь
Бен санна, юрт хилла,
Цхьан акха Iуьллучу
Юьртана тIебоьдуш,
Лаьхьанан лар санна,
Ситтина некъ хилла.

5.

ХIинца и ян а яц,
Йохийна я яьгна,
И-м суна хууш дац, —
Баьрзнаш бен ца дисна.
Цигахь кхин хезаш дац
Юьртахойн жIаьлеш а,
Суьйренца кIур а гац,
Я дийлац герзаш а.

6.

Цкъа, кIеззиг хан хьалха,
Талла тхаьш даханчохь,
Хьалха юрт хиллачу
Меттиге тхо кхаьчча,
Таллархочо сайна
Дийцинарг ца дицло,
Ма-хаззар ас хьуна,
ДоттагI, и дIаяздо.

7.

Дийцаро мукъамца
Лерг хьобстур дацахь а,
Гийлачу узамца
Хилла сурт гойтур ду,
ЛадогIахь, дIадийца

Со говза вацахъ а,
Вайн дайша лелийнчо
Хьоь ойла йойтур ю.

8.

Уьш — нохчийн лаьмнашкахъ
Баьхначийн гІилкхаш ду,
Цара хьегна къай, балий
Со гайта хьожур ву.
Диканиг схьаиэцар
Кхетаме лоруш ду,
Вочунах хердалар
Вайн оьзда декхар ду.

ХЪАЛХАРА ДАКЪА

Стиглахъ марха ва йоцуш
Мела догІа догІур дац,
Кийрахъ бала ва боцуш
Ши бІаьриг боьлхур бац.
(Халкъан иллина тІера)

Аренаш аьрцанех
Кхеттачу асанца,
Аьхкенан хьаннаша
Бобра чохъ хьулуйина,
Хьаьрчина Іуьллучу
Ламаройн юьртахъ мох
Суьйренца меллаша
ГІаш дего боьллера.

Малх лаххахъ цІийбелла
Чарранал гуш бара,
Суьйренца хьаелла
Юьртахъ гІар хезара.
Цхьана лохчу лапгІанан
КетІахъ, шайн даггара
Къамел деш, гІайгІане
Ши кьонах лаьттара.

Шиннан а тІехъ чоэш
ЦІахъ бинчу машин ду,
НеІарамачаш а,
Куйнаш а — цхъаъ дара.
ТІехъ беркѣа велахъ а,
Ши кѣонах товш вара,
ДегІана цхъаъ лоха,
Важа лекхуо хетара.

Лохачуьнан белашах
Йоца топ кхозура,
Цо буйнахъ йилгІанан
Шедакхаж кѣуьйлура.
Уллорчу утармех
Тесна дин лаьттара,
Цо, некѣан кечбиний
Хууш, берг еттара.

Жимахверг астагІа
Динна тІе воьдура,
ТІаккха а схъавогІий,
Кѣамел дан хІуттура.
Хетарехъ, ткѣех шо бен
КІентан хир дацара,
Куц долуш, оьзда дегІ
И хилар гуш дара.

«Бехк буьллу даций хѣан,
ШахІид, со дІавахарх, —
Элира цо, — дог дийца
Хьо бен сан вацара.
Ган доьгІнехъ, гур ду вай,
Хабар а кхетар ду,
Мацца а кѣастаза-х
Вай девриг дацара.

Цаваьлла велира
Со винчу юьртах а,
Ца ваьлла волий-ца
Кху сарахъ со хьох а.
Сан даго кѣастийна
Оьзда йоІ — Селехъат,
Ца ваьлла йитар а,
Хетало лен сахъат».

«...АслагIа... Цхъа-ши де...»,—
Дехарца дийкира.
«Тешам бац со кхин Iен»,—
Олуш а хезира.
Ткъа цара хIун дуйцу,
Хууш стаг вацара,
Амма уыш дог доьхна
Хиларра-м гуш дара.

Муо болчу шен хъаьж тIехъ
Луьста шад а къуьйлуш,
Iаьржачу шаьлтан тIехъ
Шога куьг а латтош,
ХIусамдас шен хъеше,
Цунна дан гIо доцуш,
Вашас чул шен веше,
Дог лозуш дуйцура.

Ткъа некъан кечвелларг
ЛадойгIуш хьоьжура,
Къадайнчу даг тIехъ дерг—
И хъанна хаьара.
ЦИэн богуш хилла бос
ХIинца макхбеллера,
Хъаьрса мекх тIехъ балда
Цо церга льцура.

«Цхъалха стаг велахъ а,
ШахIид ву тешаме,
Лурвоьлла велахъ а,
Цуьнца дац кхераме», —
Аьлла стаг вийцина,
И волчу воьссина,
КIант шарахъ, цIахъ санна,
Кху юьртахъ ваьхнера.

Луралла хьедарна
Гергарчех къастийнарг,
Башхачу амало
Нахалахъ вазвинарг
Берашца бер дара,
Баккхийчийн доттагI а,

Цу кІентан кѣа дара,
Важа ирсе вацахъ а.

Тіевеънарг нахана
Атта стаг хетало,—
Цхьалхачо гергарло
Доггаха леладо.
АслагІин деган ах
Кху юртахъ юьсура,
ХІинца цо шен динах
ДоттагІа винера.

Ваша веш чуэцна
Шарахъ ша ларвинчух
ХІинца сел цІеххъана
Кѣастар — и Іеткѣара.
Ткѣа юртахъ, кху юртахъ
Дуьххъара езначух
Ша валар!.. тахний бен
И ган ца тарлора.

Ша винчу цІийнан сурт
Дицделла дацахъ а,
Кху юртах вина юрт
Цунна таръеллера.
Безамах воккхаве
Шен меттиг бацахъ а,
Кху юртахъ езначо
Лаьцна и хеллера.

ДІатаса атта дац
Дуьххъара езна йоІ,
Декѣала хилла вац
Езначух хъегна воІ.
Шен йохъах ца воха
Собаре-м хир ву стаг,
Амма дог, — и гуш дац, —
Ца кѣуьйлуш Іац хъан лаг.

Селехъат! Ден, ненан
И цхъаъ бен яцара,
АслагІас езна йоІ
Шен бен ца лорура,

Ткъа хІинца, маржа-яІ!
ДІаскъаста дезара,
Дагера — дог ду цхъаъ! —
Цо орца лосьхура.

«ХІинца вай цхъалха ду,
«Леча», шек ма яьллахъ,
Хийла некъ тосур бу
Вайшиммо лаьмнашкахъ! —
Аьлла, тІевелира
АслагІа шен динна, —
Вайша дІаюьгур ю
Селехъат, и ягІахъ...»

Къаьстира кІант хІинца
БІаьргех хи даьллачух,
ДІавоьдуш ша динца,
Шен ваша хиллачух.
«ХІун дер ткъа, АслагІа, —
ШахІида элира, —
Висахъ а со цхъалха,
Ца хинда вай хийра»...

«Мерза хан яьккхи вай, —
Воьдучо элира, —
ШахІид, хъан цІен тІехъ, сайн
ЦІахъ санна, со Іийра.
Ткъа хІинца, хІинца вай
Къастаза ца довлу,
Кху метте со лосьхурш
Ца кхаьчча ца бовлу.

Къастал воцчу хенахъ
Дех-ненах къаьстира со,
Марзбеллачу хенахъ
Нийсархойх велира со!
Маццах цкъа (ткъа маца?)
Тхох стаг вер тІехтоьхна,
ЧІирна тхан ден карах
Стаг валар хиллера.

Еха хан ялале
Тхан да а кхелхира,

Со кхиъна валале
Согга чїир хьейира,
Ткъа тїаккха бехк боцу
Со бале вуьйжира,
Сел жимчу сан коьрте
Мел гїайгїа кхечира!..

Дехаре юрт эхарх
Машар ца хилира,
Ас доьхуш кхойккхушехь,
Сан маршо дїаяйра,
Бехк боцу луралла
Сан кочахь дисира,
Са лачкъо, геннахь сан
Хьулвала дийзира.

Хїинца со дїавоьду,
Хьанна тїевоьду со (?)
Бїаьргаш чохь бу бода,
Хууш вац хиндерг со.
Борз санна, хьаннашкахь
Лечкъа сан дезар ду,
Цхьалха нах бу бухахь, —
Уьш а со саннарш бу.

Уьш цхьаберш — паччахьо
Шайн цїийнах къастийнарш,
Вайн нехан кхолламо
Дакъаза мел баьхнарш,
Шайн хила йиш йоцчу
Ирсах дог диллинарш,
Обарг — цїе кхолларо,
Бу яртех къахкийнарш.

Цхьаъ лаца хьовзийна
Шен боцчу бехкана,
Важа чїиро къахкийна
їадатца бекхамна.
Дехко а юхку-кха
Цергаш, ша буьйш хилча,
И саннарг деш ду-кха
Стага а, ца ваьлча.

Куралла лелац уьш,
Довзалех кѡаьстина,
Обаргех цхѡа а вац
Дуьнено хѡаьстина.
Делахъ а хеназчу
Южалло хѡорг хилча,
Паччахьца кІенташа
ТІом бечохъ лен вай со!

Хийлазза, наб йоцуш
Буйсанийн кІоргешкахъ,
Вахаран, дуьненан
Ойланаш ас йина.
Вахаран ирс доцуш,
Цу хѡаннийн хотешкахъ,
Вахале дуьсунда
Дуьне сох, ца диъна.

Со санна, декѡазчу
Нохчочун карах лахъ —
Хѡан тамаш бийр бу сох,
Со чІирна вийначух.
Дуьне кѡахьдинчушна
ТІамна сайн каялахъ,
Хаййта дог ду сан —
Кхерам буй дийначух.

Цхѡалхачийн тоба ю
Паччахье хоуьйтуш,
Вайн нах мел майра бу,
Дай баьхна бен кѡуьйсуш.
Со царна тІевоьду,
Кхин стенга гІур ву со...
Ирсехѡа дІабовду
Некѡ боцуш хилла-кх со.

Хѡо бах ахъ? Хѡо соьца
Ван эшац. Довзал хѡан
Алсам бу — Іе цаьрца
Аьрха некѡ хир бу тхан.
Кхеташ ву со, ШахІид,
Соьца ван хѡо гІертарх,
Легашкахъ хир бу шад
Хѡуна а кху вахарх.

Цхъабакъду — гой хъуна,
Тольург-м тхо хир дац,
Амма вайн халкъана
Бен ницкъ лан атта дац!
Цкъа цхъа де догIур ду,
Цхъа доккха де вайна,
Ца дагIахь, кхачор ду
Паччахьо нохчийн къам.

Дохна а лийр дац вай,
Латтанаш бухдийларх
Кхера а лур дац вай,
Стигланаш тIеелхарх...
Со хъело... Гур ду вай,
Ган догIнехь, доттагIа...»—
Олуш, куьг кховдийра
ШахIиде АслагIас...

Йохначу ойланца
Ши доттагI сецира,
Шиннан а цхъабосса
БIаьргаш тIунделира...
АслагIас дин маса
ТIаккха дIачовхийра,
Легашкахь хорамца
ШахIид а висира.

Мела мох хьовкхура,
Говран кхес ловзаеш,
Малх буззуш боллура
Морхашлахь иэгабеш.
Товханийн туьнкалгаш
КIур тийса йоьллера,
Юьртахой суьйренан
ГIулкхаш дан боьллера.

Аьхкенан къевкъинчу
Стиглано хьаннашкахь
Довха тов хIоттадо
Суьйренца лахешкахь,
Шал шийла шовданаш
Цу юьртан йистошкахь
Декаш ду моттало,
Къамел деш бердашкахь.

Эвлѣистехъ кегий нах
Шовдане гуллучохъ,
Акхтарган гаьннаш кѣл,
Шен кѣудал хѣоттийна,
Ша лаьтташ йоѣ яра
Цѣехъа ца йолалуш...
Хийист дѣайоьхнера,
Бода тѣе болалуш.

Кхул хьалха боданах
Сел чѣогѣа кхийрина,
Йоѣ хѣинца суьйренах
Кхералуш яцара.
Кхин кхерам, кхин гѣайгѣа
Къуоначу цу дагна
Буьйсанан боданал
Инзаре хетара.

Хийисте богѣучу
Некъаца, цу юьртах
Къаьстинчу беречух
Йоьѣан бѣаьрг кхийтира.
Хьоьгушший, хьоьжушший
Лаьттачу мисканна
Цѣехъана шен дегѣах
Цѣе ели моьттира.

Геннара евзира
Кѣантана Селехъат, —
Хийла цо лардина
Йоѣ кхуза йогѣу сахът, —
Тѣаьхъара дош ала
Ша йола аьллашехъ,
Воьхна и воьссира,
Цунна тѣе кхоччушехъ.

Маршалла хаьттина
Аслагѣа вистхилча,
Логе шад хѣоьттина
Йоѣ сецна йиснера.
Са санна, везна верг
Тховса дѣавоьдийла,
Шаьшшинна хуьлуш дерг
Хиъна и хиллера.

Цо деха бІаьрг-негІарш
Сих-сиха деттара,
Йогучу беснеш тІе
Хин тІадмаш оьгура.
Къона дегІ, оьзда дегІ,
ГІа санна, диэгара,
Дог доьхна, дог иэшна
И миска лаьттара.

ЙогІур юй хуьушехь,
Ца яре дог даьхна,
И хийла кхийрина
Суйре тІееьнера.
Дан амал доццушехь
Ца гайта ша йоьхна,
ЙоІ кийрахь йилхина
Дакъаза яьллера.

Олхазарш кІорнешца
Баннашка гуллучу,
Акхарой кІезашца
Іуьргаш чу дулучу,
Наноша доьзалаш
Гулбечу цу хенахь,
ДІаскъаста дезара
Диэза шиь кху сарахь.

АслагІас йоІ шеца
Хьаннашка ехара,
Да-нана дІатесна,
Яда и кхоьрура.
Мел деха дийцарах,
Барт хуьлуш бацара,
Шаьш вовшех къаастарах
КІант тешаш вацара.

«Селехьат, со хиндерг
Гуш вара тоххарехь,
ТІаьххьара ахь аьн дерг
Иза ду, схьагарехь.
Ас хьайга мел дехарх,
Собца хьо ца йогІу,

ГЮли яц хьо елхарх,
Хьуна тIе бехк богIу:

АстагIа АслагIа,
Бохуш со хьехавеш,
«Лурвоьлла стаг ву и», —
Шун юьртахь сох бохуш,
Яцар хьо, Селехьат,
ХIетахь а со вевзаш,
Хьайн безам бу бохуш,
Со тIе а хьийзавеш?

Селехьат, топ кхетта,
Сан ког а нийса бац,
Лурвоьлла стаг ву со,
Совца хьан ирс хир дац, —
Цу хенахь ас аьлча, —
ХIара гуьйре чекхъяьлча
ЙогIур ю, хIума дац,
Хьовь маре — хьан дош дац?

Со лечкъя меттиг сан
ЧIирхошна жарийча,
Валаза ца ваьлла,
Шун юьртах со ваьлча,
Хьо ягIахь, дIайогIу
Де хIинца тIекхаьчна,
Совца ян хьо кховьру,
Йиллина хан кхаьчна.

ХIинццалца ахь соьга
Дийцинарг харц хилла,
Дехар до ас хьовьга,
Кхул тIаьхьа бакъ хилар.
Нехан сох чIир яллар
Цхьа бала хиллера,
Хьо езяларх а
Бала хирг хиллера».

И дешнаш олуш, цо
Шен буйнаш хьабдира,
Хьаьвзинчу бIагоро
Цуьнан бIаьргаш хьабдира.

Ткъа и йоІ, гІийла йоІ,
Бо санна, хьобжура,
Цо сарахь елхийна
Эшарш бакъ хиллера.

СЕЛЕХЪАТАН ЙИШ

1.

ДІабузу малх дІабузале
Схьакхета бутт схьакхетале,
Далал, кІорни, дагар дийций,
Дала доллу вайша вовших.

2.

Хьайн дагар ахь соьга дуьйцуш,
Сайн дагар ас хьобга дуьйцуш,
Безамца хан яьккхир вайша,
ХІинца долу вайша вовших.

3.

Сан бехк боций хьуна хаац,
Нахах яла суна лаац,
Дуьненахь сан кхин безам бац,
Хьох яьлча сан дуьне хир дац.

Белшашца тулгІешха
Кхерста шен ши чІаба,
Бухк санна, бен-башха
Доцуш цо лецира,
ЙоІ, Іаьржа сел хаза,
БІаьргаш а белхабеш,
Ша бехке цахиларх
КІант кхето гІертара:

«ХІун де ас, АслагІа,
Хаац-кха и хьуна:
Хьо хиларх астагІа,
Кхаьрда-кха тхан дада,
Хьо ларарх мостагІа
Кхобруш ю тхан нана.
ГІой вала, хьобжур ю
Яллалца со хьобга...»

«Ца оьшу, ма хьежа,
Селехьат, хьо соьга!
Дей-неней ладогIа,
Цара вон лур дац хьобга.
Гур, ца гур хаац вай
Кхин вовшийн. Со вобду...
Маршонца Iайла хьо...
Со хьело... хан йобду...»

Гийлла буйса ю тIейогIуш,
Малх а хIинца дIабуьзна,
Орцахь бенар арателаш
Борз а хир ю ижонна.
Борз и тховса леларг хир ю,
Хьуьнхахь лобхуш ижо шен,
ХIинца дуьйна со а лелар ву
Лобхуш дайна дакъа ен!

Безам-марзо ирсе хилла
Хьо дуккха а ехийла,
Кху шарахь ахь со Iехорна
Хьуна хуьлда баркалла.
Нагахь гIулкхаш хийцаделла
Ирсе стаг а хьайх хилахь,
Дерриг дагна езаелла
Хьайх тешнарг ма вицвелахь»...

Шен чехка буора дин
Шед тоьхна лаьллира цо,
— Собар дай, ладогIа, —
Аьлча кху йоблхучо,
«Вобрзур вац АслагIа», —
Хазийра дIа хьуьно.
Йолехь ерг ю гIайгIа,
Биснера даг тIехь муо.

Гучуьра велира
АслагIа говраца,
Селехьат елира
Некъа тIе кIудалца.
Ехха и лаьттира
Дуьрачу бIаьрхишца,
ТIаккха цIа йирзира,
Йобхначу ойланца.

ШОЛГІА ДАКЪА

Аренашкахъ дохк йоьлча
Аренаш ва идош,
Даккъашкахъ дохк йоьлча
И даккъаш ва хедош,
Нанас вина ва ваша
Шен тоьпах тарвина,
Масане кІант лела
Паччахьо эkkхийна.

(Хьалхалерчу иллина
тІера).

Гуйренан эсаро
ГІаш маждан доьллера,
Цхьаццанхьа акха стом
Мадбала боьллера,
Кхоларш а, йочанаш
Йоькханел тоьллера,
Бердашца Іоврийн гІар
Совйийла йоьллера.

Іина чохъ Іуьллура,
КІайн бамба санна, дохк,
Морхаш а, эмкалийн
Ковранаш санна, мохк
Буьтуш дІатехкара
Меллаша, сов генахъ,
Бодане хетара
Лаьмнаш а цу хенахъ.

МаьІ-маьІехъ басешца
Мокхачу кІотарийн
Бахархой гуьйренца
ДІаскхалха буьйлало.
Нах беха, ца беха
Тхов шера тоьланаш
Туьнкалгех дуьйлучу
КІаррашца къастало.

Ишттачу лапгІане
Некъашхо нисвелча,
Ша хиларх гІайгІане
ХІусамда векхало.
Беркъачу цу нохчийн

Дегнаш ду комаърша,
Веанчун гІуллакх дан
Ламарой ларало.

Тешамца, машарца
Веанчу хьешана
Доггаха, безамца
Хьошалла до ломахь.
Некъ боьхна, де доьхна
ГІо оьшуш стаг веьнехь,
Кхоор дац цо гІо дан
Долуш дерг шен долахь.

Амма, стаг ямартчу
Ойлану лелавахь,
Тешнабехк бан дагахь
Хиларх уьш шекбовлахь,
ТІулгаш а кхераме
Ду цунна лаьмнашкахь,
Тешам бу-кх тешаме,
Некъ тайна и вагІахь.

Арарчу тІамна уьш
Массо а цхьаь хуьлу,
Вовшашлахь дов хилча,
Тайпанаш декъало,
Я цхьанна, я цхьаммо
Иэхь дича — цІенна ду.
Олалла лац цара,
Ялхолла иэхье ду.

Стаг вер жъа лоррушехь,
ЧІирна стаг вожош ву,
Йирзина чов такха
Буьртигца юстуш ю.
ТІехтохам, ямартло
Доккха иэхь лоруш ду,
Дуй биьна доттагІа
Вешел а бехке ву.

Вер-ваккхар девзина
Хийла ву лаьмнашкахь,
Амма вац и дайнарт,
Девзинарт воккхавеш.

Нанас ѳоІ ярах там
Хуьлуш бац доьзалехь,
КІант вича кхаъ хуьлу,
Да-нана доккхадеш.

Иштта нах мацца а
Цкъа баьхна цхьа кІотар
ЧІожарчу берда тІехь
Къух даьлла лаьттара.
Дай боцчу цу хьуьнхахь,
Зудчун кхерч боццушехь,
Суьйранна наг-наггахь
Стигла кІур гІоттура.

Цхьаволчо цигарчу
Хьехара кІур баьлча,
«Жинийн болх бу», — олий,
Ошшода доьшура.
Кхеташверг, герз даьлча,
Я терсаш говр хезча,
«Обаргийн бен хир бу»...
Олий тІехволура.

Беа коға экха а
Кхерамца ларлучу
Цу чІожахь дІаслела
Цхьаъ бен некъ бацара,
Керчинчу тІулго а
Дийнна берд такхочу
Цу новкъахь хьан-хьанна
Маьрша а дацара.

Органо, херх хьоькхуш
Санна, берд цовстучохь
ТІегІанца чІагІдаза
Декъаза тІай дара,
Гуш доцчу хин гІовгІа,
КІоргачу бодашкахь,
ДегІе зуз доуьйтуш
Инзаре екара.

Дехьара, сехьара
Акха хьун бодашкахь
Дагарца хедоза

Юкъъелла лаьттара.
Цадевзарг маса дара?
Иэгначу пепнашлахь
Акхаройн, адамийн
Къайленаш яхкара.

Хьуьнхахь я хьехаш чохь
Лечкъинчу иттаммо
Хийла итт тIел сехьа
Волуьйтур вацара,
Некъ ларбан кечйинчу
Къайлахчу кIелоно,
Бохамна баьхкинчийн
Аьтто бийр бацара.

Гуьйрено кхохкийнчу
Ламанийн кортошца
Даьхьерчаш некъ бора
Морхаша малонца.
ГIушлакх-хан хиллашехь
Малх бовха бацара,
ГIаш, бецаш тиллашехь
Бодане лаьттара.

Цкъацкъа говр тарсара
Акхачу кIотарахь,
Цкъацкъа шок тухура
ТIай долчу цу боьрахь.
Шакара дуьхьал шок
КIотаро хьажийнчохь,
Уьш жинийн эзар шок
Тарлора, ладоьгIча.

Лаьтто тхов тиллинчу
ЛапгIанийн керташкахь,
Къух даьлла хиллачу
Iаламан чалхалахь
Цхьа цIа бен дацара
Стаг вахан гергахьа,
Ца къехкаш лелара
Акхарой гонаха.

Цу цIийнан туьнкалгах
ГIийла кIур буьйлура,

Къовлазчу кор-Іуьргах
Яйн Іаь а юьйлура.
Маьршачу доьзалан
Бен иштта ца хуьлу,
Адаман доьналла
Ишттачохь ган долу.

Цу цІа чу гулбелларш
Цхьа доьзал бацара,
КІенташна кхача луш
Зуда а яцара,
Герзаш бен, чохь лелаш
Кхин гІирс а бацара,
Я уьйтІахь ловзуш, гуш
Бераш а дацара.

Боьмашчу машанан
Чоьиэш а дуьйхина,
Кортошна техкинчу
Месалчу куйнашца
Уьш бара тІехь беркѡа,
Яххьаш тІехь моьнашца.
Бахам — дин, топ, верта
Хуьлу цу ламанца.

Поппаран нара тІехь
Вертанаш даржийна,
Пенаца гІевланге
Нуьйраш а екина,
Мотт бара: баьрччехѡа
Тхьамда верг луьйш вара,
ГІиллакхана неІрехѡа
Шиь ирахь лаьттара.

Нара тІе лахвелла
Баккхийчех пхиь Іара,
Асанан доьхкарех
Шаьлтанаш кхозура.
Шайн баьччин хьехаме
Цара ладоьгІура,
Яххьаш тІехь кхераме
Бос церан бацара.

«КІєнтий, вай дакхийнарг
Цхьа нана яцахь а,
Вежарий ду тахна,
Лөдарло ма елаш, —
Тхьамдано бахара. —
Вай дукха дацахь а,
Вайн аьтто бу тІамна,
ТІай, неккый ларделаш.

Юьртарчу хаамца
Бах цигахь эскар ду,
КІотарна голаца
Тахна уьш гІуртур бу.
Ткъай, ткъейтт бен салти
Эпсарца ца хилахь,
ТІел сехьа а бовлитий,
Некълаца хьовсалаш.

КІєнтий, аш тІел сехьа
КІелонаш лацалаш,
АслагІий, сой дехьа,
Бердашца лечкъар ву.
Дуьххьара топ яьлча,
Аш а хьем ма белаш,
Го юкъахь уьш бисча,
ТІаккха вай летар ду...

ХІа, хІинца, доттагІий,
Кхин хан ца йойъур вай,
ТІамна кайолийла,
Доха ма дохалаш.
Схьавала, АслагІа,
Герзаш схьаиэца хьайн,
Аьттонца тІом бойла
Хиндолччу нислур вай»...

ХІораммо сихонца
Герзаш схьайцира,
КІєнтийн бен — цІа хІинца
Даьсса а дисира.
Зеламхий, АслагІий
ТІел дехьа лечкъира,
Цу шиннан доттагІий
ТІел сехьа хевшира.

Еха хан ялале,
Дукъа тІерчу некъа тІехъ
Говрийн гІар хезира
ТІейогІуш, хетарехъ.
Уьш салтий хиллера
Го лаца тІебогІуш,
Тхьамда бакълийнера,
Иштта хир ду, бохуш.

Цу ломан басарчу
Ситтинчу некъаца
Полковник вогІура,
Дозал деш салташца.
Шедакхаж кхийдабеш
КІотара хьобжура,
Шен чинах тоамбеш
Дог кура и вара:

«Зеламха ву боху
Кху новкъахъ тобанца,
Ша лобхурш цо лобхку
Бохуш ду кхерамца.
Ас хІаллак и вийр ву
Шен акха ардангца,
Герз, ахча тоьур ду
И дархьам дерг вайца» ...

Цхьа эпсар хьесталуш
Цуьнцанна вогІура,
Юххехьа говр туьйсус
ДІай, схьай и хьобжура.
Элира цо: «Полковник,
Говраш ю дІо Іин чохъ,
Басех а ву со шек,
Вай гур чу доьлхий те?»

И тІийриг меллаша
ТІел дехъа йоллушехъ,
ЦІеххьана тІехьашха
Цхьалха топ елира.
Цул тІаьхъа, гуш йоцуш
Топаша бохийна,
Готтачу некъа тІехъ
СхьабогІурш хьовзийра.

Кіур лелхар бен ца гуш,
Мукъачу кІенташа,
Эрна хІоъ ца тухуш,
ТІе тоьпаш еттара.
Говр лазош, чов хуьлуш,
Масийтта вoьжнера,
Бoьхначу салташа
Ца хьажош еттара.

Чов-чардо цахилларш
Бухнехьа хьаьлхира,
Топ кхетта, нал санна,
Полковник вuьйжира.
Бoьхначу салташна
Хуьлуш дерг довзийта
Даьхначу таррашца
КІентий чу хьаьвдира.

Тасбалар цІийІанош
Тарраша кховдийнчу
Цу муьрехь цхьан кьесташ
Ши кьонах хаалора:
АстагІа, амма сел
ТІахьаьлла хьийзарггий,
Лом санна, майра сел
Дера чууьдурггий.

Гонаха лесточу
МостагІийн таррашлахь
ДІаьндаргех хьийзачу
Цу шиннан каяра.
ЦІеххьашха тур кхетта,
Хилла чов Іаьткьина,
АстагІниг цІий лаьтта
Іенaш дІавуьйжира.

ТІаккха а халла и
ХьалагІатта гІoьртира,
БІаьргаш чу цІий хьаьдда,
Дуьне Іаржделира.
АслагІин бІаьштиг тІехь
Онда чов хиллера,
Цул тІаьхьа и тІам тІехь
Дерг ца гуш хилира.

Тлом тийра. Салтеха
Валийра йийсаре виъ,
Кіенташа цигахъ шайх
Вовжнартгий, вийна шиъ,
Бармаш деш тоьпеха,
Сихха схъайцира.
Сихонца уьш хІинца
Хьулбала безара.

Кху тІе тІехъ хилла тІом
Инзаре цахетарг,
Тоьпа тІе тевжина,
Юьстаха лаьттара.
Юьхъ яра кхоьлина,
Воккха и ца вера,
Меллаша салташна
И юххе веара:

«ЛадогІал, салтий, аш!
Ма кхера, схъахилал.
Шуй, шун къам ца дезаш
Лелац тхо, ойла ел.
Тхайн нехан, тхайн маршо
Езар-кха, Іан дитац.
Кху ломахъ мукъа а
Даха тхан бакъо яц.

Паччахьо тхайн яртех
Довзалех тхо даьхна,
Тхо дерриш миска нах
Ду, — оха хІун дина?
Геннара дуьйна шу
Тхox лето далийна,
Аш тховца хІун къуьйсу?
Нах дац тхо, шу санна?

Идалал дехъара
Даккхий шайн мехкаш дерш,
Я Петарбухера
Хьал долу купецаш
Ма бац-кха паччахьо,
Шу санна, тІеловхкуш,
Аш хъанна ирс ловху?
Я хъанца хІун къуьйсу?

Шун а бац доьзалаш,
Шаьш шуьга сатуьйсус?
Ма лета ала аш
Салташка тхан нахах.
Хьаькмашка алалаш,
Тхан нехан яхь йолчех
Цхьа а кІант ца леташ
Іийр вац тхаьш хьийзочех.

Тхан нахах ямартнаш
ТІеийзош, цар шайна
Кхийдаярх наганаш,
Уьш Іехо аьттонна,
Маршоне сатуьйсус,
Царах а тІехь майра
Кхаччолца тхо леташ
Лийр долуш ду ала.

ДІагІо шаьш даьхкинчу,
Кхин юха а ма дуйла,
Цкъа хецнарг вухавеьча
Гергарло дІадолу.
Зеламха ву ала
Тахана некъ хьовзийнарг,
Иzza хир ву ала
Кхана а кхузахь верг».

«Шул гІолехь дац тхо а,—
Элира салтичо, —
Шу санна, хьийзабо
Салтий а паччахьо...
Тхан дакъа — я кхузахь,
Я Сибрех далар ду...
Баркалла... Вай кхеташ
Цхьа зама йогІур ю»...

Меттамотт кІотарахь
Бохнера цу кІентийн,
ХІинца уьш бу цигахь
Кечийна говраш шайн,
АстагІниг го юккъехь
ГІораза Іуьллура,
КІайн беснеш, оьзда дегІ
Мелчу цІийх дуьзнера.

Шаьш йийсаре балийна
Салтий дІахьовсийна,
Зеламха вирзира
КІенташна юххехьа.
Уьш — цхьаберш — сихбелла
Каш доккхуш бохкура,
Вукхара хиллачийн
Чевнаш дІайохкура.

Вахна тІехІоьттира
Зеламха кІенташна,
Массо а гІаьттира,
Сий деш шайн тхьамданан.
«Чов декъал хуьлда хьан,
АслагІа! — элира цо,
Даккхийра садохуш
Вертан тІехь волчуьнга.

Иштта бен хилац-кха, —
Аьлла тІетуьйхира цо. —
ХІун до ахь, АслагІа,
Вохам ца воьхна хьо?»
«Мичхьара. ХІума дац, —
ГІийла жоп хезира, —
Иштта бен-м хьах хилац,
Вер, чов яр дац хийра».

Цара сихха декъий а
ТІаккха дІадовьхира,
Кечдина нож-чурт а
Коьрте дІадуьйгіира,
Ткъа хІинца массо а
АслагІе хьуьйсура,
Дарбадан, Іалашван
И меттиг яцара.

Чевнаш дІайихкина
КІант паргіат Іуьллура,
Дог чІогІа делахь а,
ДегІехь ницкъ бацара.
«ХІун лаьа, АслагІа,
Хьуна?» — цара хаьттича,
Цхьа хаза, кхин гІайгіа
Йоцчух цо элира:

«Цкъачунна сох шуна
Кхин накъост хиллур вац,
Юххера шу суна
Довла а лууш дац.
Говрахъ а сан хІинца
ДІагІерта ницкъ хир бу,
Цхъа накъост вайх соьца
Юьрта ван дезар ду.

Къа-балий ца девзаш
Беран хан яьккхинчохъ
Хуьлийла лаба каш
Суна тхайн эвлйистехъ.
Цкъа цига вига со,
Цу агІор стаг валахъ,
Кхоьтуьйтур аш а сох,
Гур ду вай, со висахъ.

Іан йиш яц тхан юьртахъ
Сан, меттахъ ца хилча,
Эвлйистерчу хьуьнхахъ
Хир ву со товелча.
ХІинца шун кхузара
Бен хийца дезар ду,
Сох хилларг хиъча шух
Цхъаъ сох дІакхетар ву.

Бехк буьллу даций шун,
КІентий, со гІийла гахъ.
ХІинца, суо къаьсташ шух
Хорам бу легашкахъ.
Кхин гур ду я гур дац,
Маржа-яІ, вай вовшийн,
И хІинца хуур дац,
ГІелделла ца хир вай!»

«Хьо саннарг тобанах
ДІакъастар новкъа ду, —
Аьлла вистхилира
Дог майра Зеламха, —
Суна хьо волчуьра
Хьох хилларг хуур ду,
Тешалахъ, хьуо тешахъ
Кхоьллинчу делаха.

Цхъанхъа, цхъа гергарнаш
Боцуш вайх цхъа а вац,
ХІинца вай къахъегар,
Іенна цІий зен довр дац.
Вайх шозза хІара дуьне
Диъна стаг карор вац,
Шен бакъо цакъуьйсург
Цкъа ваха а хъакъ и дац.

Вай вовших диканца
Кхетийла, АслагІа,
Ца йойъуш хан, хІинца
Аш некъан кечам бе.
Со вахна вогІур ву,
Вайх шозза хІара дуьне
Ахъ юьрта хьо вига,
КІентех цаІ къаставе».

Нанас бер санна, цо
КІант мара воьллира,
АслагІин хІораммо
Іодика царех йира.
Лаьмнашкахъ, хъаннашкахъ
Хийла вон дайначу
КІенташа біаьргийн хиш
Вовшиха лачкъийра.

ТаьІина дохк дахъаш
Суьйре схъакхечира,
КІентий шайн бен хуьйцуш,
Меттах а бевлира.
АслагІий, кхин цхъаъий
Говраш тІе ваьккхира,
Уьш шиъ ширбеллачу
Новкъа дІахъажийра.

КХОЗЛАГІА ДАКЪА

Шу сан даге ма ца хьовсу,
Со шу даге дукха хьовжу,
Йина нана,
Вайн барт хила ма ца боллу,
Со дакъаза аш ма йоккху.
(Хьалхалерчу эшарна тІера).

Хан йовду. Дуьненахь
Хийла гІулкх хийцало.
Цхьаццаверг вахарчохь
Ирсе цо кхиаво,
Хийланна дагахь а
Цахилларг цо кечдо,
Я цкъацкъа цІеххьана
Балано стаг къежво.

Хан йовду, дависарг,
Вайн дуьне иштта ду,
Масне вевзарг, масне везарг
Замано къастош ву.
Цхьаццанга замано
Гергарло дицдойту,
Вукхуьнга мелхо а
Дагца и чІагІдойту.

АслагІа дІавахна
Шо кхоччуш доллура,
Цу юкъахь ШахІид а
ЦІахь воцуш леллера,
Хьеггачо къежвина
И къена хетара, —
Кхолламо кхоййна
Ца леш и виснера.

ЗІар кьовлуш яьллина
КетІара утарма,
Хийла дин дІатесна,
Дикка малъеллера,
Паччахьца ийгІина
Хьаннашкахь лечкъа нах—
ШахІидца зІе йовзна,
Гергарло леллера.

Ишттаниг кѣайленга
Ца доьду ярташкахъ.
Буйсанан хьошалла
Гарадолу нахалахъ.
И нах тѣкѣабарна
Шахид цкѣа лаьцнера,
Цара го деш аьттонна
Ведда и хиллера.

Юьртана хууш дерг
Махкана гуш хуьлу,
Лацарна кхерам берг
Цахъ паргѣат ца вуьсу.
Цундела Шахид а
Бен боьхна кѣант вара,
Ткѣа цуьнан Аслагѣх
Дѣакхета дезара.

Шо хѣалха санначу
Гуьйренан суьйренца
Кѣамел деш лаьттаху
Шахидца верг кетѣахъ,
Хьошалгѣа ѣен веьна
Вацара цу кертахъ,
Сиха гулакх цо деьна
Хир дара, хетарехъ.

Веанчо деьнера
Геннара ши кехат,
Цу хьешо буйцура
Аслагѣин метта — мотт,
Хѣинца и хѣе ца луш
Некѣе сихвеллера,
Шахиде куьг кховдош,
Цо кѣамел хадийра:

«...Иштта нисделлера,
Шахид, тхо кѣаьстинчохъ,
Миска вуьйш хиллера,
Тхо орцах ца кхаьччехъ.
Пурстоп а леллера
Чѣирхошца кѣелонгахъ,
Ткѣа луьстта гуолоцуш
Эскар а хиллера.

Гуо юкъар и ваккха
Тхо цунна тлекхочуш,
АслагIа чов хилла
ЧIогIа гIелвеллера...
Цул тIаьхьа и лело
Тхан меттиг бацара,
Верззалца оха и
Шайн юьрта вигира.

АслагIа волчу со
Кхана бен кхочур вац,
Тхойшинца вагIахь, хьо
Хьевала мегар дац.
ШахIид, хьо сол хьалха
И волчу дIакхачахь,
Делкъехь со кхочур вуй
Цунна хайиталахь»...

Ткъа суьйре дерзаца
Шелъелла йогIура,
Стигал а кхоьлина
Iаржъелла хетара.
Цу Iаьрбийн элпашца
Яздинчу кехато
ДоттагIчух къахетта
ШахIид кхолийнера.

ШАХИДЕ ДАИЙТИНА КЕХАТ

«Тешаме сан доттагI,
Маршалла хьобга.
Валийна чов хилла
Со кху тхан юьрта.
Сагатлуш, сахьйзаш
Садала доллу,
Вайн декъан ойла еш,
Ас корта охку.

Пондаран буткъа мерз
ДIасайзош белхош,
Мукъамца гIийла аз
Хийла ас доккху.
Беран хан (и бен яц
Йиъна ас лаьттахь)

Хъехаеш, хІинца ас
Иллеш а доху.

Со Іийра сахиллалц
Хьо дагаловцуш,
Цкъа ган сайн йиш хиллалц.
Тоха са доцуш.
ХІинца садаържина,
Сан бІаьрг а гІаьтти,
Малхо соь, ас малхе
Маршалла хаьтти.

Іуьллу со дІахьовжуш
Сайн жимчу корах,
Къасталац сел хьалхе
Кху бекъчу маттах,
Амма наб ца кхета,
Меттахь мел керчарх,
Буьзна бу сан корта
ГІайгІанийн ойланех.

Сан жима, хІетте а
Даьсса цІай, сой бен
Кхин чохь стаг воцуш ду
Суна сингатме,
Елхаеш Іуьллу со
Сайн гІайгІа гоне —
Корах чукхевдинчу
Акхтарган тІоме.

Хьуна, гой хьовха со,
Сан доттагІ, гІенах?
Я ван а вуй те хьо,
Сан даггар лаьттахь?
Хир ву хьо, со хилла
Іац хир ву тергехь,
Цхьа дезарг дІадаьлла,
Догдаьлла ша-шех.

ШахІид, хьайн йиш хилахь.
Со волчу кхета,
Луларчу тхайн хьуьнхахь
Хир ву со, толахь,
Кхуьнцара важа кехат

Гой ахь діалолахь
Долчуьнга — Селехьат
Гой хьуна эвлахь?

Дагахь дерг кехат тІе
Диллалац дерриге,
Вай вовшахкхетча, сан
Дийца ду шортта.
Яздинарг АслагІа,
Хьох тешна верриг.
Хьайн тарлахь кхета схьа,
Сихвала тІорта».

Везачу доттагІчун
Де доьхна ду аьлча,
Тешаме гергарчу
КІентан а дог духу.
Къаьстина хан яьлча,
Вицлуш ца хиллачо
Накъосте вон деъча,
Цунна пе ца туху.

Шозза, кхузза а
ШахІида дийшира
Веанчо схьаделла
АслагІин и кехат.
Цхьа буйьса яккха а
Реза и вацара,
Хьаьвзира сихвелла
Селехьатах кхета.

Цхьа шийла доьлхучу
Кегийрчу догІанца
ХІара буйьса локхучу
Мохо шок еттара.
Цу буссехь, хьем ца беш,
Шен сирчу динна тІехь,
ШахІид а луларчу
Эвлехьа тилира.

Бухахь тІун, тІейоьлхуш
Сел ирча еанчу

Буѣйсанах ша тарлуш,
Кийрахъ дог доьлхура,
Дин — доттагІ, дог хууш
Санна, шен дегарчу
Урхе сел ладугІуш,
Маса дІауьдура.

Ломахъ дин-доттагІ ву,
Де доьхна, кІант висарх,
Дин дика кхобуш бу,
Къен — миска стаг хиларх.
Дин боцург, ког боцуш
Санна ву некъашкахъ,
Амма дин боцург а
Хийла ву лаьмнашкахъ

Пхьуьйра хан хуьллушехъ
Эвлйисте дІакхаьчна,
ШахІид ша воьддушехъ
Хьуьжарехъа вирзира.
КІайн цІенош цу юххехъ
Бошмашна букъ тоьхна,
Серийн керт шайн гонах,
Зоьртала лаьттара.

Воьддушехъа и бере
Дина тІера воьссира,
Кхин стаг тІекхачале,
Беша а велира.
Ткъа дехъа богучу
Чиркхах шен бІаьрг кхетча,
И къайллах, къу санна,
Корехъа таьїира.

ДогІанца беш ерриг,
Хи санна, екара,
Мел леларх кхузахъ стаг,
ГІар хезар яцара.
Амма мохан шакарца
Иэлуш цу корах схъа
Дуткъачу озанца
ГІийла аз хезара:

КОРЕРА ЙИШ

«Де доьхна со йисча,
Дан орца ца хили,
Мохь аьлла йилхича,
Къахетарг ца вели.
Сайн нийса нийсархой
Бахарна тобелча,
Яхарха ма юьйхи,
Ва елла яла со.
Хьалхьажал, йина нана,
Вайна догIу мела догIа,
ДогIа санна, боьлхуш бу
Хьан йоьIан ши бIаьриг.

Коьртара сайн бала
Баца тIе балхийча,
Сийна буц якъаял
Бала бу сан коьртехь.
Кийрара сайн бала
Шовдане балхийча,
И шовда лакъадал
Бала бу сан коьртехь.

Охьахьажал, йина нана,
Вайна этIа Iаьржа латта,
Латта санна этIаш ду
Хьан йоьIан дилхан дог.

Кхин соьга ца хьожуш,
Со тесна дIавахнарг
Езначух дог лозуш
Сан коше хьожийла.

Къоналле ца хьоьжуш,
Къеналле кховдийна
Дай-наний йоI елла
Сан коше дуьйлийла.

Шу сан даге ма ца хьовсу,
Со шун даге дукха хьийжи,
Къена дада Iебар ву,
ЙоI ялар дIахезча».

Цу хенахь леррина
ЛадугІуш, лахвелла,
ШахІид а діатийна,
Кора кІел Іеш вара,
ЦІеххъана неІ тоьхна,
Цхъаъ цІа чу велира,
Цо, чІогІа мохь тоьхна,
И эшар хадиѳра:

«КІордийна, иммансиз,
Суна хъан и елхарш,
Мосазза баьхна ас,
Хьобга, кхин тІар ма е!
Яллалца йоІ Іийна
Ер ярий хьо? — алал.
Ткъа хІинца ас хьуна
Вон дина хьо елххал?!

Хьо бахъанехь кхозлагІчу
Зудчух а ваьлла со,
Къанвеллачу меттехь
Амал-гІад дайи ахь.
Ахь соьга хІун де бах,
Сох хІун ян гІерта хьо?
Хьо хьобстуш нах кхардор
Бен кхин гІулкх хир дац сан?

Иммансиз, иммансиз,
Хьо адам ду моьттуш,
Ас бертахь хьо хьестар
Эрна ду, ца кхеташ,
Етташ а, Іуьттуш а
Хьобга кхин ца хоьттуш,
Ас сайна луьург хьох
Ер, кхин къа ца хеташ,

Кошара АслагІа
Варе сатуьйсу ахь,
Я къоблла къаьхьчу шайн
ЦІенна сагатдо ахь!
Хьо оззал там а луш
Далийний хьо-м, шайтІа,
Елхарх дІайохуьйтуш
Даций вайн-м, хьо кхета».

И тийра. Шен деган
Гіар хезаш, кора кіел
Ладугіуш, Шахіда
Халла садеттара.
ЙоІ кърчу кърдашца
Сауьйзуш йоьлхура,
Воккха стаг, хьесталуш,
И Іехо гіертара.

«Вайн шортта ду даьхний,
Ткъа хьуна ма гарра,
МутаІеламаш, марвежрий
Санна бу хьуьжрера.
Со-х ткъа мел вежа а
Хууш дац, кхетахъа,
Вайн хьолан хьо да ю,
Иштта ма хилахъа...

Газанчух террачу
Маж тіера туйн цинцаш
Діадохуш, цицкачух
Мекхаш кіел куьг Іуьттуш,
Цхъа оьпано санна,
БІаьргаш а кхерстош вон,
Хьесталуш тіевахна
ЙоІ марайоьллира цо:

«Сан кіорни, ІадІехъа,
Сан са а ца хьийзош,
Хьан ирс ду, хилахъа
Сан дог а ца тийжош.
Луьург схьаалахъа,
Ахь боххург дийр ду ас,
Ялсмане яккхахъа,
Къанвелла со Іехош».

Лан атта дацара
Волчунна ладобгіуш
Селехъат иштта гар,
Воллушехъ ша хьоьжуш.
Гіелъелла, егаеш
Ціийндега ца хьожуш,
ЙоІ соне телара,
Хин доцу гіо доьхуш:

«Хьо-х дешна молла ву,
Къинхетам бехъа тхох,
Сан дог тхайн юъртахъ ду,
ХIун зуда хир ю сох?
Хъайн доьзал кхийинчу
Зудчуьнца вахахъа,
Со — миска, ирс доцчу
Тхайн цIа дIахецахъа»...

Цхъа боьха мохъ тоьхна
Стаг хъалаиккхира,
Цу йоьлхуш Iачунна
Цо Iаса туьйхира.
«Мацалла кхарйоьлчу
Хъан дена хила наьIалт!
Иммансиз, хъалгIатта!..
Кхин хьостур яц ас хьо!»

Кийрахъ дог кхийсалуш,
Чуэккхал бIарзвелла,
ШахIид Iара къийлалуш,
Собардан са хилла.
КIеззига хан яьлча,
ГIоргIа аз чевхира —
«Хоуйтур ду хьуна!» —
TIаккха неI туьйхира.

Iаьржа Iаржъеллачу
Буйсано догIанца
ГIар йора, ткъеслепаш
Стелахъаьштиг деттара,
Даккхийчу цIенош чохъ
Ша цхъаъ бен яцарна,
ДегI гIийла, осалчун
Дог гIеллуш лаьттара.

Ткъес тоьхча, къаьхкина,
Бешан керт а кагъеш,
Сира дин, лом санна,
Кхоссалуш къегира.
ГIар хезча тIехъаьдда,
Корехъа озабеш,
Болчу дас, урх ондда
Шен буйнахъ къевлира.

Меллаша раманах
Куыйгаш а гІортийна,
ШахІида цу корах
Чоьхьа бІаьрг хьажийра.
Ткъа лийнарг дІаваьллий
Хиъча, цо хьем ца беш,
Цкъа-шозза жор тоьхна;
«Селехьат», — элира.

Йолчуьра кхоссалуш
НеІсагІе иккхина,
Іадийна стаг санна,
Селехьат егийра,
Ткъа корехь юьхь-сибат
ШахІидах тарделча,
Сецначохь йисира.

«ХІай гІаларт, хІун гІаларт
Ду техьа хьо лаьттарг?
ХІай адам, хІун адам
Ду техьа хьо гуш дерг?
Йо дела!.. ГІо дехьа...
Ма бале йоьлли ахьа...
Къинхетам сох бехьа.
Хьо вар-кха гІо луш верг?!»

Малъелла, меллаша
Южуш и лаьттара,
Амма корехь волчунна
Нийсса тІехьоьжура.
ШахІид, хьо... я хьо вац?
И-м лаьцна ма вара»...!
Шех хуьлуш доллучух
ЙоІ кхеташ яцара

ШахІида, чухьоьжуш
Садеттар кхачийна,
Коран бІаьрг бохийра
Шедакхаж Іоьттина.
Цкъа доккха садоьлуш,
ТІаккха аз лахдина,
Цо къамел долиьра
Корре а хІоьттина:

«Селехъат, Селехъат
Со ШахІид ву хьуна,
Йоха ма йохалахь,
Гергахъа йобл суна.
Хьо кхера ма лолахь,
ХІумма а хир дац вайна,
Хъажал хьо, тІехилахь,
ХІун деъна ас хъайна»...

Мелла а кхетамчу
Еара йоІ тІаккха,
Шен дерриг леххачу
ДегІаца дІасхъаъжна,
Корехъа таІира,
Саметта деана,
Хедачу озанца
Халла йистхилира:

«Вай, елла яла со,
Го техъа суна сурт?
Баккъал а ШахІид, хьо
Ву техъа суна гург?
Хьо муха, мичара,
Кхаъчна хир ву техъа,
Къинхетам боцчара
Со тилош ю техъа?»

ШахІида, шен чобин
Киснара даьккхина,
Кехат а кховдадеш,
ЙоІ гергаийхира:
«Селехъат, сихо ел,
Ас хьо цецъаьккхина,
Саметта даладел,
Вуй хезехъ стаг хийра?»

Собгахь дерг АслагІас
Яздина кехат ду,
Вай хезехъ стаг вацахь,
Ас дІа а доьшур ду,
Цхъа хьовзам балале
Со вахча бакъахь ву.
Суна-м бен дацара,
Кхерамехъ хьо хир ю».

«Цийнан да хьюъжре
Хинцца длавахна,
Цигара схъавале
Тоъалла хан ер ю.
Къинхетам хилла сох,
Тховса хьо схъакхаъчна,
Деглах са далале
Со хьоъца йодур ю».

Назманца яздинарг
Цу тарбийн элпашца,
Дладеша долийра
Шахида кхетадеш.
Блаьргех хиш ийдалуш,
Легашкахь хорамца,
Ладовгуш лаьттара
Селехъат егаеш.

СЕЛЕХЪАТЕ ДАЙТИНА КЕХАТ

1.

«Ду массаьрга мерза маршалла,
Яздо хьоъга йиц ца яларна,
Кхаъчна соьга чевнийн йозалла,
Бехк ма билла кехат яздарна.

2.

Шийла, етташ къора йолуш мох болчу,
Хьаннийн кьоргехь етташ юткъа шок йолчу
Орцахь. Ин чохь гийла меца борз угучу
Буса кхечира со шун ца долчу.

3.

Корехь кьегаш лампа шун яра,
Кийрахь детталуш сан дог дара,
Хьо гург хиларх тешна со вара,
Хьоъга вистхиларх со хьаьгнера.

4.

Жлаьла летча, веъна со гина,
Нанас аьлча: «Веънарг мила ву», —

Суна хиъча, хьо цIахь йоцийла,
Сан дог ирча тохаделира.

5.

Велла, дийна вац хьан АслагIа,
Бохуш дуьйцу хир ду йипинчо,
Елхош, екош бертаз-нуьцкъаха
Цаьрга кховдий хьо сох кхийринчо?

6.

Даха хиъна хир ду дай-наний,
Нуц а хьал долуш ву цу шиннан,
Амма хьо-м ю боху декъазий,
Орца даккха меттиг боцуший.

7.

Орца эшахь, хир ву хьуна со,
Цигахь ца Iан ягIахь соьга хьо,
Хьалха санна, езарг, хьайн дуьхьа
Лаахь йола яха волчохь со.

8.

Ялар толац хьуна ехачул,
Цу хьайн цIийндас марахь кьуьйлучул?
Акха лелар тоьла цигахь чул,
Кхузахь тоьла хьуна цигахь чул.

9.

Чевнаш хIинца гIоле яьхкина сан,
Дийнахь, бусий ойла йо ас хьан,
Реза елахь ян хьо соьца схьа,
Кестта веъна кхочур ву со дIа.

10.

ШахIиде дийца дагахь дерг,
Со ву хьобга даим хьобжун верг.
Теша лаац хьо ю аьлча, Iехаелларг
Со ву гуттар хьох тешам берг.

Марша Юйла, хьоь ладоьгу ас,
 Сан дехаре ла ца догIахь ахь,
 Сайна хьо сил дукха езарх, ас
 Кхин хьан сагатдийр дац, кхеталахь».

БIаьргеха беснешца
 Дуьра хиш Иийдалуш,
 Сел къаьхьчу къурдашца
 Легашкахь сакъуьйлуш,
 Ладоьгуш лаьттара
 Селехьат ШахIиде,
 И дешна велира,
 Вистхуьлуш мискане:

«Иштта ду, Селехьат,
 Гуллакхаш, ткъа тховса,
 И волчу вьду со,
 Хьо йохий ма хьовза,
 Йицйина-м ца хилла
 АслагIас хьо шена,
 И пекъар вицвелла
 Хиллехь а хьан «дагна»...

«Вацара вицвелла
 Сан дагна-м и цкъа а, —
 Элира гIелъелла
 БIаьргаш тIе жуьг лаьцна, —
 И волчохь елира
 ХIинца со... тховса а
 Некъ хиъча гIур яра
 Со цуьнца Iен цхьаьна».

«Некъ суна хууш бу,
 Селехьат, хIинццехьа.
 Лаахь, ас юьгур ю
 Хьо говрахь сайцанна, —
 Элира ШахIида, —
 Теша хьайн вешеха
 Санна, хьо мегар ду
 Сох, гIо вай тховссехьа?..»

«Сийна цѣ ялахъара
Кху нана дуьненах,
Сайх дог ца кхардийча,
Цѣ йолуш и делахъ,
ДіайогІур ю со а
Хьобцанна, кху вонах
Яккха со. Кху меттехъ
Цкъа собар ахъ делахъ».

Дош чекх а ца доккхуш,
ЙоІ арайккхира,
Цу сохъта, говр ялош,
Беша схъаеара.
Шаьш хьон некъ, дендерг а
Дийца хан яцара,
Хилларг я хиндерг а
Царна бен дацара.

ТулгІешца тІедетташ
ДогІа чехкаделира,
Цу корехъ хІинца гуш
Серло а яцара.
Урамца цу хенахъ
Бергийн гІар еара,
Буьйсанан бодашкахъ
Ши гІаларт дІадайра.

ДОЪАЛГІА ДАКЪА

Хеназий, ва къизий
Іожал тІе кхочий,
Ва диъний, даазий,
Дуьне, хьо дуьсуш ду.
Масане воккханиг
Шел тІаьхъа ва вуьсуш,
Жимачух дисина
КІайн маьлха хьо, дуьне.

(Ширчу иллина тІера).

Лаьмнашкахъ туьйренаш,
Іа санна, шийла ю,
Малделла де хиларх
Суьйренаш кхолало,
Ламаройн кІайн кетарш

Гинчунна билгал ю,
Месал куй, мачашший
Йоцуш ца вахало.

Іаннаш чохь я ломан
Басешкахь Іохкучу
Ярташкахь урамаш
Дан а дац, хьашт а дац.
Масех юрт гуллучу
Базаран майданахь
Кіиран чохь мел хилларг
Хааза стаг васац.

Рузбанан маъждиг а
Ду иштта нах гуллуш,
Дов-дийцар даьллачийн
Машар беш, кхел кхуллуш.
Вон-дика къастадо
Къаноша шарҫаца,
Церан дош Іалашдо
Суьпачар ларамца.

Базарахь, маъждигехь
Делкъанна мел хезнарг
Суьйранна дІалуьстуш
Пхьоьханахь хІуьттурса:
Я сийлахь, я сийсаз
Ду аьлла, сацийнарг
Ламаройн дош хуьлий
Ярташка даржара.

АслагІа вина юрт,
Ваьхна юрт, воьхна юрт
Ламанца хьаннашлахь
Хьаьрччина Іуьллура.
ТІаьххьарчу деношкахь
АслагІин оза сурт
Цу юьртан йистехьа
Гинарш а хиллера.

Пхьоьханахь болчара
Дуьйцура цецбуьйлуш:
«Цара йийнарг котам яц.

Цуьнан дас стаг вийна,
Вийначун версашна
Уллошха тӀехвуйлуш
Эвхъаза мостагӀ гар,
Иэхь ду и тайнанна».

Цундела, цхьаъ хилла
Ца Іара и лобхуш,
Мисканна кӀело еш
Іожалла лелара...
Шена и хуьушехь,
Делера гӀо доьхуш,
КӀентех цхьаъ я ШахӀид
Кхаччалца и Іара.

Цкъа буса цу хьуьнхахь
Цхьалха дин терсира,
Буйсанан семаллехь
И генна хезира.
Седарчий цу стиглахь
Наг-наггахь кӀегара,
Хьуьнхарчу ирзу тӀехь
Беш мукъам хезира:

ХЬУЬНХАРА МУКЪАМ

«Вай делча денлур дац,
Къанделча кӀонлур дац,
Вай динчу наноша
Вай духа дийриг дац:
Маршонца ца биъна
Безам вайн мерза бац,
Ша висча, лахьти чохь
И биънарг стаг ма-вац.

Маршоно хьегавеш
Шен вахар гӀийла ду,
ЧӀирхоша кӀехкавеш
Кху хьуьнхахь шен бен бу.
Ког биллал латта дац
Ша теша йиш йолуш.
КӀайн маьлхан хьо, дуьне,
Ша маца дуур техь?..»

Шен чевнах вирзина
АслагIа гIаьттинера,
ЧIирхошха къаьхкина
Кхузахь и лечкъинера,
Де даьлча, шиъ даьлча,
Бере ван везара,
ШахIид а ца вогуш
Iийриг хир вацара.

Хенаш тIе топ кхетча,
Бос сира сай санна,
Кондаршлахь шарх аьлча,
Цец хьалаэккхара и,
Бер дижо ша йижча
Кьона нана санна,
Син маршо ларйича,
ГIелвелла тIевсира и.

Уллорчу кондаршлахь
Цхьа гIаларт дIасахьайра,
Буйсанан бодашкахь
И гергатиэкхара,
Тиэкхачо шен буйнахь,
КIайн шаьлта яхьара,
Вижнарт цу тийналлехь
И ца гуш Iуьллура.

Ма гIерта, ма гIертахьа
Цунна герга, витахьа,
Набарх садаIийтахьа,
Кьона пекъар ву иза,
Кьуоналlex ирс эцаза,
Шен паргIато йовзаза.

ЧIирхоша витина
Маьрша стаг шех хилла,
Селехьат ялийна
Ирс долуш ша хилла,
ГIан-набарш гуш шена
Iуьллур и вицвелла...
ЦIеххьана гIар хезна,
Дийзира бIаьрг белла.

Чирхочун шаьлта, ло
Санна, кIайн лестира,
Бехк боцчун некхах цо
И шаьлта йоблтира.
АстагIа АслагIа
ТIулга тIехь сеттира,
Лехначу дегIаха
Цийн хьоста кхоьссира.

Бераллин деларца,
Цо балдаш хьадира,
БIаьргаш чохь неканца
Дуьне а хьаьвзира,
Турпалчу некха тIехь
КIайн маьIан мукъ гора,
Шен накха ойуш, цо
Ший а куьг гIортийра.

Ша динчух воккхавеш
И вийнарг вацара,
Макхвелла ветавеш
И воьхна лаьттара:
«АслагIа, хьан синна
Гечдойла вайн дала,
Сайн декхар ийци ас,
КъинтIера хьо вала!..»

«Сайн ций ас хьанал до,
КъинтIера ваьлла со, —
Меллаша хазийра
Валарчу вирзинчо. —
Сан дас хьан да вер а,
Ахь хIинца со вер а
ШарIан кхел ю хIара,
Хийла дегI Iовжийна...

Воха ма воха хьо,
КIант, соьга ладогIа.
ХIинца леш воллу со,
Хьо сихха дIагIолахь,
Кху метте стаг кхача
Мегаш ву хье ца луш,
Цо лазо там бу хьо,
Цунна гарх ларлолахь.

Мухха а юьртана
Кхузахь дерг хаййта,
Дог лозуш волчуьнга
Сан дегI дIадахьийта».
Кхин лен ницкъ бацара,
ДIасхьайра АслагIа,
Юха а вуьйжира
ТIулга тIе аркъал...

ЛадобгIна, догдобхна
ЧIирхо хьулвелира,
Валарчу вирзина
Вовжнарг а Iуьллура.
Хийлазза и саннарт
Дайна хьун эшшара
Ца гучха и хилларг
Меллаша техкара.

Лаьмнашкахь дерг гайта
Латийна чиркх санна,
Можа бутт стиглара
Лавтта тIе хьовжура.
Юххехьа говрийн хур,
Бергийн гIар таръелла,
АслагIин дин, дена
ТIебеьна, терсира.

Цу хенахь ирзу тIе
Ши бере кхечира,
Говрашкар воьссина
И шиъ тIе хьаьдира.
Кхийтира... вуьйхира...
Дан амал дацара,
Хьун екош инзаре
ЙоIе мохь белира.

Гинчунна лан хала
Цигахь сурт хIовттира:
АслагIас тIаьххьара
ГIийлла бIаьрг биллира...
«Ва ШахIид... Селехьат...»
Цо ши цIе яьккхира,
ТIаккха кхин ца делла
БIаьргаш а хьабделира.

Селехъат, Селехъат!
Хъан мохъ ма шийла бу!
Ахъ дан а хІун дисна,
Хьо хъанна тІегІур ю?
Да-нана, хъан ваша,
Хъан везар Іуьллуш ву!
Яхаран ирсан некъ
Кхуззахъ хъан хедаш бу!

ТІекхетта хъаьрчира
АслагІин дегІах йоІ:
«Іожаллин ницкъ хир бац
Вай къасто, АслагІа...
ХІун де ас?.. Вайший а
Дийна хьо вийначо,
Со хьобца дІайогІу,
Кхел ер-кха кхобллинчо!...»

АслагІин хаьнтІера
Тапча схъаяьккхина,
Цо шена йожийра,
БІаьштит тІе хІоъ тоьхна,
Безаммий, къуоналлий
Цхъабосса дІадайра,
Ирзу тІехъ ши дакъа
Ул-уллохъ Іуьллура.

Маржа-яІ, ШахІид, хьо
Вохна, ткъа бехк а бац!
Хъайн дагца чІагІло хьо —
Уьш шиъ кхин гІоттур дац...
Іадатой, Іаламой
Хъан бан а аьтто бац.
Бакъонан малх кхетталц
Хъан нехан ирс хир дац!

Ша хІун дер ца хууш
Йиш йохна ШахІид Іеш
Декъаза и буйса
Юкъал тІех елира.
АслагІас сатуьйсусх
Варе ладийгІина
Бере а цу хенахъ
Царна тІе кхечира.

Делкъехъо схъакхаъчнехъ
Бохамах воккхуверг
Хиллачу бохамна
ТІаьхъа тІе кхаъчнера,
Юьрта шаьш дІакхаъчча
Тезетан да хинверг
Кхузахъ дерг юьртана
Хаййта вахара.

Цу хъаннийн кІоргешкахъ
Меца борз угІура,
Юькъачу хотешкахъ
Акхарой цІийзара:
Сел ирча, сел йоьхна
Инзаре и буьйса
Кху нохчийн лаьмнашкахъ
Дуьххъара яцара.

ТІАЬХЪАРА ДОШ

1.

Паччахъан, Іадатан
ДІаяхна зама!
ХІай зама — сан халкъан
ЦІий мийлла зама!
ХІар дуьне даазий,
Ирсан де ганзий
Масане къона дегІ
Ахъ лаьттах доьлли.

2.

Къахъегна сан дайша,
Бала а лайна,
Амма Іа дІадаьлча
БІаьсте тІейогІу,
Боданехъ хийла вон
Хиллехъ а дайна,
Буьйса-борз тІехъяьлча,
Іуьйре тІе йогІу!

3.

Дешархо! Дийцина
Вели со кхуззахъ.

Дуьххъара яздина
Ас хIара деха.
Со, хилларш дийцарна,
Бехке ма велахь,
Хъайгарчу маршонан
Пусар а делахь.

1939

ВИНЧУ ЮБРТА

I.

Тіе кІурз биллинчу тхевнах терчу стиглара бутт, ик-
кхинчу кехат латийна шиша тіехь долу чиркх, мехк-
даьтта кхачийча санна, дІабайра; ткъа кегий гуш хил-
ла седарчий-м тоххарехь гучуьра девллера.

Буйьса тіеттіа Іаржлуш лаьттара: мохо схьаловьхку
мархаш, лаьтта тіе буьззина бода хІоттош, ІаьІаш яра.

Иза яра нохчийн ярташкарчу лохчу цІенош чохь
товханашна хьалха а хевшина Іаьржа бІаьргаш долчу
бераша, тіийлачу цІергахь херца а хоьрцуш, хьаьжкІаш
йотту зама; иза яра хьаннийн кІоргешкахь меца акхарой
угІу, берзалой шайн баннаш чуьра кІезашна ижонна
ара текха хан.

Теркаца гІум гІаттош хьекха болабелира цхьа ирча
мох. Кхин духха хан ялале даккхийрачу а, шийлачу а
догІанца юткъа а, сингаттаме а шок а етташ чехкабаьл-
лачу мохо акхтаргашна тіера бос байна можа гІаш, ка-
детташ санна, схьа а дохуш, Теркан берда юххехула
хьаьдда йоьдучу, чІеран букъан басарчу моханна тіе
деттара; цкъа сеххьахь, тіаккха деххьахь акхтарган
бухь каглуш а хезара. Ткъес деттаран лепарехь гуш
хуьлура лаьхьанех терчу цу гІаший, гаьннаший дІаидо-
чу Теркан асанан масаллий, аьрхаллий, лаьтта тіехула
акхтаргаший, догІаной етта тулгІенаш а.

Дохк санна, юькьачуй, оцу буса инзаре акхачуй
хьуьнхахь дезачу а, дегІе зуз доуьйтучу а озанца, шен
кІезех хаьдча санна, угІуш борз а хезира лахо хин йисте-
хьа. Цуьнан угІар догІанца дера хьоькхучу мохан
угІарх дІа а оьй цхьаь хуьлий дІадахлора цкъа, юха а
къаьстара, дІаоьра тіаккха а. Оцу лерг гІелдечу, дог

теҀочу гҀаранна юккѣехула наг-наггахь, халла а, кѣорра а схьахезара Теркал дехьарчу нохчийн юьртахь жҀаьлеш летар.

Буьйса йоьхна еанера.

ТҀерачу духарх дуккха а тҀелхигаш ша бинчу некъан бохалла коьллашна тҀехь а юьсуш, адамахчул экханах тера а долуш цхьа гҀаларт коьллашна юккѣехула Теркан бердан йисте делира. Ткѣесан нуьрехь кѣегира цуьнан боккхачу лаьржачу куйна кҀелхьара овкѣаран басара юьхь а, ехха сира маж а. Воккха стаг гҀелвелла-м муххале а вара, амма кхин дҀаваха гҀор делахь а тамаша бара цуьнан. Иза теккха хи юххе а вахана охьалахвелира; тҀаккха а ца лебаш, бертал а вижна куьйгаш хи чу кховдийра цо. Ткѣес деттара, стигала яьтҀча санна догҀа ленаш дара, мох, бойнах санна, дегҀах чекхбуьйлуш хьоькхура. Хьалха дҀадахийтина куьйгаш хи чохь а долуш луьллучу воккхачу стагана гонах ловрийн лам хҀоьттинера. Цо корта хьала а уьйѣуш даккхийра синош дохура; кѣора хезара цо кҀортга кийрара дуьйна арайизо дешнаш:

— Сан Терк!.. Сийна сибарех... Кхойтта шо, сийна Терк... — юха а беза корта гҀамарла охьабужура, гоьргана санна, цунна гонах а хьийзаш, хи чу оьхура ловраш. Воккхачу стага, аьрру куьйга маж некха тҀе а та-лош, бат гҀамарна тҀейиллира. Берда тҀера Терка чу оьхуш йолу ловраш мелира цо даккхийра кѣурдаш а деш. ТҀаккха а корта хьалаайѣира. Кхин цкѣа а, тҀетаьллина, ловраш а мелла, цунна шен дегҀе ницкѣ беѣча санна хийтира.

— Сийна Терк! Мел сатийсира хьох кѣурд баре... — олуш, воккха стаг ирахҀотта дагахь хьалаайѣавелира, амма юха а вуьйжира... — Даллал жѣена дегҀ, гҀаттахьа хҀинца... — ТҀетҀа таҀийначу цергашна юккѣехула аз а долуш, кхин цкѣа а тохавелла гҀаьттина иза, цкѣа а ша малазчу маларо вахийча санна, мохой, догҀаной леста а веш, бҀаьрзе стаг санна, юханехьа волавала гҀоьртира, амма когаш цуьнан боцуш санна бара: хҀор гҀулч массаза йоккху уьш тҀетҀа базлора, бегабора, хотталахь шершара. Кхин шен гҀуллакх ца хуьлий хиѣча, бодашкахь ца гуш ша тҀелоттавеллачу сехьарчу акхтаргах куьг а гҀортош юха а садаҀа охьавоьжначу цо шен кѣена букѣ хена тҀе а товжош, коьртара месала куйсхьа а баьккхина, яккхийчу голашна тҀе охьабиллира.

Иза кѣл хиъначу акхтарган кѣло лекхо хиларна хатт болуш хиллехъ а, догѣланан тулгѣш-м мохо пел а йохуш цуънан берзинчу коъртана а, тѣлхигъяъллачу чархана а тѣеттара.

Деттара догѣа, хьоькхура мох, угѣура Терк. Воккха стаг, и дерриге а шена новкѣа доцуш санна, хьеха а хьехаш, садоуш Іара. Топ кхетта кѣлдисинчу лъмах тера вара иза. Бес-бесара сурташ хѣуьттура цуънан бѣаьргашна хьалха. Дагаоьхура дуьххьара доьзалх а хадеш, хѣокху Терках а ваьккхина ша сибарех вахийтар, валлал хала болх, буржалш: вина юрт, гергарнаш, латта тѣетесна лоха цѣенош, суьйренца пхьоьгѣа хѣуттуш хиллачу кетѣара чхераш диц ца луш кхойтта шарахъ дилхина дог, лаьцначуьра вадар, кхераме некъ; ткѣа хѣинца, юха а кхузахъ...

Воккха стаг цигахъ иштта хиъна Іеш буьйса а дикка кѣаргъелира, мох а мелла а гѣелбелира, цул тѣаьхьа дукха хан ялале, дуьне эккхийта санна чѣогѣа стигал а кѣевкѣина, догѣа а цѣеххьана сецира.

Іовраш а екара, Терк а угѣура.

II.

Иштта дѣаелира кхин а кѣеззиг зама. Воккха стаг гѣаьттира. Иза бердан йистехула хьалатекхира. Хѣор синтар а, тѣехула гѣулч таса дезаш долу массо ор а, гѣорза а шена гѣеххьа новкѣа хиллехъ а, хѣинца болар ца сацош дѣавоьдура иза. Дукха гена валале дехьо бодашкахъ цхьана серлонах бѣаьрг кхийтира цуънан. Къу санна, кѣайлах а, ларлуш а цу юххехьа таѣира иза. Гучуелира серех йина бун, кхин а тергахилчи хааделира бунна гена доццуш лакхъхьа дѣатесна лаьтта бурам. Воккха стаг виълар а вижна, буьнан бертигана уггаре а юххерчу коьллашна кѣелкхаччалц дѣатекхира. Бун чохъ лохха богуш хиллачу чиркхана дехьий-сехьий а хиъна кѣамелаш деш Іара ши кѣонаха. Хѣинца Іоврийн гѣар а, кѣеззиг бен йоцуш, тийнера; шиннах цхьаъ хабар дуьйцуш вара, важа наг-наггахъ цхьацца дош а кхуссуш ладегѣахъ а, ца дегѣахъ а тапѣаьлла Іеш вара. Воккхачу стага сацам бира цу шиннех цхьаъ бураман хехо хир ву аьлла, важа мила ву а, кху хан яьллачу хенахъ веана я кхузахъ висна хѣунда ву а кхеташ дацара. Воккха стаг, тапѣаьлла дѣа а тийна, леррина сема ладогѣа хѣоьт-

тира, ма хуьллу и шиь ган агIерташ. Буьн чуьра схьа текхош дуьйцуш гIалгIазкхийн маттахь къамел хезара — ...Иштта хIаллакьхилира и хьераш. Вуьшта, кхоам бара церан. Цуьнан бала а кхаьчна орцах волуш тхуна цхьа хьаькам мукъана а карийнехьра дукха зе ца хуьлуш дерриге а меттахIотталур долуш дара. Вуьшта, тхобга тIе вах-ваханчу хьаькамо иза шен гIуллакх дац олура... Хьераш хи бухара хьала яха-м дуккха а ницкъ оьшурий тхойшинна. — Къамел деш верг соцунгIа хилира. Цуьнан озанах хууш дара иза дикка хан тоьхна стаг хилар. Цуьнан къамелехь цхьа кьинхетаме а, халахетаран а, Iеткъаме аз хезара. Бураман хехо иза волчух тера дара: кьона стаг хиланцара цигахь хехь цкъа а.

— Ткъа оцу хьан декъахо хиллачу нохчочух хIун хилира? — дуткъачу озанца хаьттира тийна Iеш волчо, цуьнга жоп далийтархьамачул сиха, цунна ша ладу-гIуш ву моттийта я иза Iехо гIерташ.

— Айдамар пхийтта шо хан а тоьхна Сибарех ва-хийтира. Изза хир дара суна а; вуьшта гIалгIазкхи хиларна витира со, тIе аса со а, тхайн ваша а да мел верг бохург санна суьдахочунна дIа а деллера: дукха доьзал бисира сан байлахь. Вуьшта Айдамаран а, делор, бацара бехк-м: Мазлакера тIеш а дохош дистина деанчу Терко пачхьалкхан хьераш йохаярна тхойша хIун бехке вара... Вуьшта, хала ду, эпсар, Iилма а, говзалла а йоцчунна карзахдаьллачу Iаламца дерзинчу куьйгашца кьийса, — хIинца мукъана хIун олу техьа кхо аьлча санна, ладоьгIуш сецира бураман хехо.

«Айдамар»... «Эпсар»... Цу дешнаша чIогIа цецваьк-кхина кхин а лерина ладоьгIура коьллашна кIелхьарчу воккхачу стага. Шена муха долу а ца хууш «Ларка» делира цуьнан багах. «Сан тешаме» доттагIа Ларка ву-кх иза. Къанвеллачу хенахь Iехавели теша хIара а! (?). «Эпсар»... эпсар а хIунда ву хьовха кхуьнца... ХIун дан гIерта хьовха?.. Тхан декъазчу юьртана кхин а цхьа бохам-х ца кечбой техьа кхара хIинца а...» — бохуш тайп-тайпана ойланаш даг тIе туьйсуш Iуьллура иза. Цунна хIинца дицделлера ша гIелвелла хилар а, шен тховссехь, серлаялале, Теркал дехьа вала дезар а, дерриг дуьне а. Iаламат йоккха цхьа ойла яра цуьнан корта дIалаьчна, цхьа лаам бара дагна тIехь берг: хIара эпсар кхузахь хIунда ву, винчу юьртана стен кхерам

туыйсу, кьеначу, глелделлачу шен дегле юьртахошна гю
муха — хIун дича далур дара хаар. Машинан некъан
станцера дуыйна лечкъаш ша варна а, ша тIехъ веана
машина дукха маьрша йоцуш хиларна а, новкъахъ
цхъана мотт ма леро: «Нохчи вуьйли вайн хьуьнах» а, —
бохуш, тIаьхъа орца а даьккхина ша эькхийна хиларна
а, хIинца хIара эпсар шена кIелхиъна хир ву, олий а хе-
тара цунна. Иза тIаккха а ладегIа велира:

— Иштта-м массо-а белара уьш Сибарех дIаэхийти-
на. Цара лелорг ца го хьуна, — бахара дуткъа аз дол-
чо, — революцигахъа а бевлла. И хьан бакъахъара стаг
Айдамар а тIехъ, ерраш а акхарой яй уьш-м. Тховса гур
хьуна церан юьртах хиндерг! Аша — тIалгIазкхаша
пайда оьцур бу Терках а, дерригенах а. ТIом веза пач-
чахъ тоьлаш чекхбер бу, тIаккха готта хир ду царна,
доттагIа, хIара дуьне...

— Далла дика хуур ду-кх! Вуьшта, со-м хIокху
гIуллакхех кхеташ а дера вацара, — олуш, доккха са-
даьккхира бураман хехочо.

КIеззигчу хенахъ цхъа а вист ца хуьлуш тийна Iий-
ра и шиъ.

— ХIан-хIа, доттагIа, — олуш, чиркхан серлонгахъ
белш тIера хьесан погонаш а кьегаш, хьалагIаьттира
эпсар, — хIинца кхин хьем бан мегар дац: со сихха
штабе а вахана, вайнаш а балош схьавогIу цхъаццобо-
лу гIирсаш дехъабаха. Са хила герга дахча эскар дехъа
даккха а дезар ду, са тасале юьртана го тасалурриг.
Сиха гIой сан говр схьаялаел ахъ, доттагIа... ДоттагIа,
чагIар чохъ долу сурийла мичхъа ю? — Иза сурийла
схъа а эцна, чагIар мала хIоьттира.

Хехо, меллаша айъавелла буьн чуьра ара а ваьлла
бошмаш юккье волавелира.

— ИвановгIеран бешарчу чардакх кIел йихкина
хьуна аса иза. Сиха лелалахъ, доттагIа! — аьлла, цунна
тIаьхъа мохъ а бахийтина, юха сурийла бете йихьира
эпсаро.

Дукха хан ялале, догIано мустийна, схьагарехъ ткъе-
сех кьехкаш еттаелла, хьекхийча санна, йолу сира говр
а ялош схьакхечира ваханарг. Эпсар сихха ара а ваьл-
ла говра велира.

— Кхин дIа серло яго мегар дац, доттагIа? — аьл-
ла, шен дуткъа оза лахдина долчул а осала а деш, мел-
лаша вистхилира иза. — Бурам дIадастий кийчча а ди-

талахь, нохчийн бердан йистехь лакхъхьа агӀор серло
гой а хьажалахь. Хааделларг со вухавеъча схьадуйцур
ахь.

— Хилла ду-кх иза, эпсар, сайн ницкъ кхочург цхьа
а ца деш Iийр вац со, — олуш, буьнехьа а ваьлла, гов-
ран бетера ша схьалаьцна лаьтта дуьрстанан гаьннаш
дӀахийцира хехочо.

— XIан, делан лаамца диканца гойла вай, — аьлла,
ша лаьттачуьра дӀаэккхийтира эпсаро говр. Бергийн
лар, генна хьуьна юккъехула дӀа а яхана, яйра. Хехо,
чиркх дикка чу а оьзна буьн чохь дӀатийра, мерах цхьа
гӀийлла узам а беш.

III

Коьллашна кӀелахь Iуьллучу воккхачу стагана и
дерриге а гуш а, хезаш а дара. Дукха чӀогӀа ойланаш
йора цо хуьлуш лаьттачун. «Винчу юьртахь дала схьа-
текхийна дегӀ, хӀинца хьайн нахана гӀуллакх дан таро а
хуьлучу меттехь ницкъ хила безара хьобгахь... Хена-
за къанделла хьо, дегӀ, жимма мукъана къондалар
оьшура-кх хӀинца...» — бахара цо ша-шега. TӀаккха ден
долчун сурт хӀотто волалора. Бес-бесара кепаш дагалов-
цура цо, цхьана а тайпана гӀалат ца волуш дерриге а
дан ма деззара долийна хилийта.

Воккха стаг чӀогӀа цецвохура «Вайнаш» а... «Дот-
тагӀа» а... «кхана гур ду хьуна» а... бохуш эпсаран ба-
гах дийлинчу дешнаша. Ванне а резавацара иза хехо-
чун багах шена хезначу... «Сайн ницкъ кхочург цхьа а
цӀа деш Iийр вац со...» — бохучу дешнашна. «Иза хӀинца
тохарлерниг вацахь?.. Цо шен дагахь ма дарра ба-
хахь — тӀаккха?.. TӀаккха суна тешнабехк хир бу, кху
кӀезгачу ницкъаца... Ткъа кху къеначу дегӀаца кхин аьт-
ту боцуш Теркал дехьа вала а воьлла лахь?.. TӀаккха
дерригенна а тешнабехк хуьлу-кх... уггар чӀогӀа оьшу-
чу минутехь винчу юьртана гӀо ца деш а вуьсу, ткъа каш
а ца хуьлу-кха»... — гуттара холчахӀоьттинера иза.
«Iехавелла хир вац сан Ларка, — олий хетара цунна, —
ойла яза-х хир вац иза шеца берахь дуьйна гергарло
лелийнчу нохчочун, тӀаьххара а шен тешаме доттагӀа
хиллачу Айдамаран; шечулла а бехк боццушехь, Си-
барехахь пхийтта шо даккха вахийтинчу пекъаран ой-
ла яза хир вац иза»... Ехха ойла йинчул тӀаьхьа сацам

боллуш цхьаъ дижира цуьнан даг чу. Цо шен дагахь элира: «Нагахь кхин адамалла а доцуш иза хиллехь, нагахь селла бехк боцчу мискачу юьртахошна иза ямарт хиллехь — тIаккха кьена жIабла сан карах дала а тарлур ду-кха. Дуьненахь сел кьиза йоккхучу кху заман чохь цкьа мукъана а хилча мегар дац сан а аьтту».

ХIинццалц мел гинчух а, ша лелийнчух а уггаре а доккха гIуллакх хIинца ша дийриг ду-кха, аьлла а хеташ, воккха стаг, меллаша буьнехьа дIатекхира. Юххе кхаьчча сецира иза. ГIийлла мукъам бора буьн чохь хехочо:

...Дакъаза ма дала,
Аренца кьена Терк,
Бехк боцуш бехкала
Хьо бахьнехь вахна и.
Дакъаза ма дала,
И хьайха хьобгу Терк,
Кхин марша хьо даьлла
Ган доьгIна вуй те и?..

«Мила вуьйцу хьовха цо». «Бехказа бехкала хьо бахьнехь вахна и»... «Мила ву те и «и»... «Со ву... ХIан-хIа, тар а ца лора цо со вицва»... — Дагатесира цунна. ТIаккха, ца хозуьйтуш буьнан бертте дIа а теккха, хехочунна тIехIобьттира воккха стаг.

— Оссолам Iалайкум, кьена Ларка, дагахь а воцу кьена хьаша вевзий хьуна? — аьлла, хехочуьнга куьгкховдийра цо, нисса бIаьргашна чу а хьобжуш. Катоьхна гатан тIехь Iуьллу йоца топ схьаэцна, патарма чу а бахийтина, чиркх хьалауьйзира хехочо. Лаьтта хьалаваьлча санна, веанчу хьешана нисса тIе хьобжура иза. Чиркхан серлонгахь шерра гора тIехIобьттинчун сурт: ехачу сирчу можах хитталучу даккхийчу мекхел а хьалатаьIначу ирачу даьIахийн гонаш чохь Iуьллу, кIора санна, Iаьржа ши бIаьрг дIаса ца хьеш хьобжжучохь бисна бара. Гуттар тIелхигаш хиллачу духаро а, цуьнан селла тамашийна гIийла латтаро а чIогIа тарвора иза хьуьнхахь лечкьинчу хьерваьллачу стагах. Я иза а, я хехо а цхьа а кхин вист ца хуьлуш вехха лаьттира и шиь вовшашна тIе бIаьргаш а доьгIна. ТIаккха хехочо шегара топ меллаша охьайиллира.

— Айдамар, — аьлла, чIогIа мохь а тухуш, цIеххьана хьала а иккхина, воккхачу стагана мара иккхира хехо. — Айдамар... ВаIалайкум салом! Вуьшта, хьо ми-

чара вели, Айдамар?... Чувалахъа... Охъа... Вуьшта, охъахаахъа, Айдамар. Кху сан къеначу бѣаьргаша со Іехах ца вой теша, — дукха хенахъ дуьйна газачу нанна бер санна, тѣе ветталуш, мара лелхаш, барташ даха волавелира хехо.

— Іехавац, Ларка, — олуш, буьн чу велира Айдамар, бѣаьргашна чохъ гуттар боккха там хилар а къегаш, — ванне а ца Іехаво, кху дуьнено а ма Іехавойла-кх хьо кхин.

— Вуьшта, хьо мичара... мичара вели хьо бахий аса-м? — сихвелла цунна хоййла а тоеш, дѣасахьийзара иза. — Охъахаахъа, гѣел а, шел а велла хир ву хьо... Меца хир ву хьо. Вуьшта ас хѣокху сохъта, Айдамар, цѣе латор ю хьуна. Хѣан, хѣара кхехкийнчу сазанах хѣума а, бепиг а ду хьуна... — бохуш, шен доцчу озанца мохъ а бетташ, Ларка, гатанна юккѣера схъаэцна сазанах хѣума а, бепиг а цуьнга дѣа а делла, сихвелла цѣе лато волавелира...

— Кхойтта шо дара-кх, Ларка, — хедош дийца волавелира Айдамар, — хьанна моьттура... Хѣинца хьо ца хиллехъ хѣун дийр дара аса... Цигахъ а ю революци; цунах аьтту баьлла ведда вогѣу со. Винчу юьртана гѣуллакх дан лаьара-кх валале цкъа мукъна а. Каш а винчу меттехъ хуьлийла лаьара-кх.

— Ой, вуьшта, дийцахъ, Айдамар, — цуьнан къамела юкъа лелхара Ларка, — Айдамар ма чѣогѣа сатеснера ас суо валале хьох цкъа бѣаьрг тоха... Ой, вуьшта...

— Хийла сатийси, Ларка, хийла сатийси-кх... Дерриш а дийца хѣинца кхуьурий хьовха, — цхъа велар а, воккхавер а доцчуа юьхъ кхоьлина хилира Айдамаран, — лелийначул коьртаниг дуьй теша вайшимма хѣинца дийца дезаш.

— Ду... Вуьшта, деррига а ду коьртаниг-м, — олушша буьн чуьра схъаэцна декъа эрзаш нисдина а ваьлла, сихха сирник латийна цѣе а хецна, кхунна тѣевирзира Ларка. — Вуьшта вохлол хьо сихха, яалахъ сиха... хѣокху сохъта кхин а саза йоттур ю вайша; тахана дай чохъ яьккхинера ас хѣара...

— Диц-м ца делла хьуна, Ларка, кхойтта шо хьалха вайша хьерахъ уьш яьхна? — Цуьнга хаттар а дина юха а, цо дуьйцу долчу цхъана доккхачу хѣуманнаша хьем бича санна хетта дохко а ваьлла, ладогѣа хѣоьттира Айдамар.

— Мичара дицлора иза. Вуьшта, айса саза моссаз-за йоккху хьо дага а воґий, дагахьбаллам хуьлура суна, хьо царна дукха тӀера хиларна... Вуьшта, Айдамар, хьо вуно чехка шайн юьрта кхача веза, дӀо бурам, — дерриге а цхьана метта дӀаала гӀерташ бурамехьа пӀелг хьажийра цо, — шун юьртал лакхарчу варше кхаччалц хьаладалийна ду: тховса кӀайн эскар дехьадаккха, сахуьллуш юрт яккха... Вуьшта, со-м доккха гӀуллакх деш ву хьуна; партизанийн командир волчу хьан вашас тӀедиллина суна кӀайчара кху сехьа агӀор лелочийн хьокъехь шега хаамаш бар. ЧӀогӀа оьшу иза цунна. ГӀал-гӀазкхи воцчух тешац хӀорш. Вуьшта, сан гӀуллакх а дера ду хӀинца-м кӀеззиг кхераме: шекбевлла богӀу хӀорш сох... ТӀаккха а кхин... ДӀахайта деза юьртахь, бохий ас-м; хӀинца яалахь сиха, ас хӀинца дехьавоккхур ву хьо. Сиха лелалахь, — тӀахьаьллачулла а тӀахьаьлла дӀасахьийзаш Ларкас хӀинцале цӀерга а лавцна чохчош яра саза.

Айдамаран бӀаьргаш, алу санна, кьегара. Шовзткьа шо хьалха санна, ницкъ хаалора цунна шегахь хӀинца. Кху сехьа йистехь ша йоккху бӀаьрган негӀар туху хан а дийнал, кӀирнал дукха хетара цунна.

— Кхин Ӏийр вац вайша, Ларка, — олуш, хьала а иккхина, бурамехьа дӀатасавелира Айдамар, — валолахь сиха... Хьан кьина лойла со, со лахьти чу вижжалц хьо вицвен велахь.

— Вало хьайна, Айдамар... Вуьшта, вайшиннан безаман дуьхьа хӀара яа гӀорталахь... ДӀаэцалахь, хьан-м ведда ваха дезий юьрта кхаччалц. Делан лаамца, кхана цхьаьна хир ву вайша: Со юьрта воґур ву къайллах, — бохуш, цуьнга цӀергахь чохчийна саза дӀа а кхийдош, цунна тӀаьхьахьаьдира Ларка а. Ларкас кхин тӀе а эрзаш техкина цӀе лаккха хьалакхерсташ яра. Бурам сихонца схьа а даьстина, хӀара шиь тӀевелира.

— Муш дӀалацалахь, Айдамар, ас топ схьаэццалц, — аьлла, кхоссавелла бердан йисте а ваьлла, буьне хьаьдира Ларка.

IV.

Цу заман чохь хьуьна чуьра нисса бурамна схьатӀе-догӀура говрийн бергийн сихделла тата. Вохна дӀа-сахьаьвзира Айдамар. Когаш кӀел гӀаж керчича санна

хетаделла, охъакхевдинчу цо, Ларкас сихвеллачу мет-
техъ охъакхоьссина топ схъайцира.

— Кхузахъ ю, кхузахъ ю, валолахъ... — аьлла, лох-
ха мохъ туьйхира цо. Ларка араиккхина схъахъаьдира.
Цо бурамна тӀе ког буьллушехъ, берзалойн арданг сан-
на хъуьнах ара а лилхина схъатӀекхаьчна ткъех дошло,
говрашкара охъа а лелхаш буьнна тӀехъаьлхира.

— ЦӀе хӀунда, доттагӀа?!... — шен багах доллу-
шехъ бӀаьрг кхийтира хъалха вогӀучун, шина стага, ит-
таммо санна, чӀогӀа муш а оьзна, бердан йистера дӀа-
херлуш доллучу бурамах.

— Ямартло... Тоба! — аьлла, мохъ а хъаькхна бу-
рам доьхийле хъаьдира иза а, цунна тӀаьххье вуьш а.
Къора санна, тоьпаш туьйхира цара бурам тӀе. Бердана
ткъех гӀулч гена, хи юккъехъ, хотто лаьцча санна,
тапъаьлла сецира бурам: муш озош цхъа а вацара:
Ларка топ кхетта леш воллур. Айдамар а муш тӀеху-
ла шерша чкъург тӀехъ йолчу тангӀалкха тӀехъа охъа-
кхийтира. Масех минот яьллачул тӀаьхъа, шен духарх
ша бен дийна а боцу, шийла хечин ког, бох а луш, на-
старпхьид тӀе базбелчий бен хаанцара цунна шен когах
топ кхеттийла.

— Муьшах кхозало!.. ТӀеоза бурам! — аьлла, эпса-
ро мохъ хьоккхушехъ, ший хъалхий-тӀаьхий муьшах
а кхозавелла бурамна тӀешерша волавелира.

Цу шиннах бӀаьрг кхеттачу Айдамара, тангӀалкхана
юккъехула юьхьиг чекх а яьккхина, топ йожийра. Кхо-
завелла ший а, куьйгаш хадийча санна, хи чу а воьж-
на тӀепаза вайра.

Гуьллучуьра хъала куьг а кховдийна, дегӀехъ ницкъ
маббу муш озийра Айдамара. Бураман мара кӀезиг юк-
къехъа бирзира. Юьйлучу тоьпашна юккъехула лелха
йолаеллачу тапчийн дӀаьндаргаша муьшах а, тангӀал-
кхан чкъургах а етталуш, сицкъарша санна шакарш ет-
тара. Муьшах кхин дӀа каеттар кхераме дара.

— Айдамар, хи чу эккха... Вуьшта, со виталахъ, Ай-
дамар... Кхана... — аладелира, эсаро гӀа санна, тоьпан
дӀаьндарго накха багорна, макх а делла, дегош долчу
балдашна юккъехула... — Айдамар... Некъ нислойла
хъан... — аьлла, тӀаьххъара дош делира Ларкин багах.

— Ларкина тӀера, ненах сте ярг, баалахъ хӀара
хӀоь, — мохъ а олуш, топ тоьхначу Айдамара, чуха а

тесна схъаозийча санна, хи чу вожийра бердан йисте а х'юьттина тапча етташ лаьтта эпсар. — Х'ан, ахъа а, ахъа а баалахъ — даалаш д'ювш даарш! — аьлла, кхин цкъа а мохъ а аьлла, д'латоьхна велира иза бухабисина шиъ а. Йоцачу тоьпа чохъ хиллачу беа патармел сов кхин уьш доцуш хиллехъ а, Айдамарна х'инццалц ша йоккхучу хенахъ кхузахъ санна ч'юг'ла цкъа а эшна да-цара уьш. Цо цкъа а, шозза а чапг'ла д'ласатуьйхира, амма боцург боцуш бара. Т'аккха иза боккхачу дагахъ-балламца Ларкигахъа хъаьжира: Ларка са ца доьлуш Iуьллура.

«Тоха аша!» — мохъ а тоьхна Айдамар бураман ши-на кеманна юккъехула хи чу иккхира. Г'ювг'ла а йок-кхуш хи юккъехъа озаделира ах хи чохъ доллу бурам лело у. Т'аккха хин масалло теттина чехкка чкъург а хъийзаш юккъехъа доладелира бурам. Лаха гучубе-лира хи чу иккхинчун куй. Йистернаш бердаца охъа-хъаьлхира. Тоьпаш евлира, амма куй буха ца бахара. Царна хиира иза ден коьртахъ бацар. Уьш юха а охъа-нехъа хъаьлхира. Кхин а лахахъа халла къаьсташ хъа-лакъедира корта. Амма кхо топ а ялале цунна т'лехула юха а хи шарделира. Цул т'лаьхъа дукха зама ялале лахъхъа дикка юккъехъа нека деш хезаш хиллехъ а, сти-гал ша а санна, боданечу Терка чохъ йистерчарна гуш х'ума-м дацара. Дехъа йисте кхин а салтий кхечира. Хетарехъ г'лар йол-йолчу д'лаеттачу тоьпийн алонаш бер-даца охъаяхара.

V

Я дехъара а, я сехъара а берд а ца гуш, нека хъоь-кхучу Айдамарна ца хезира х'инца шена т'лехъа етта тоьпаш: коьрта чохъ кхин г'ювг'ла яра, патармаш лелха-рал дуккха а ч'юг'ланиг, цул мелла а кхерамениг. Т'а-мар моссазза туху хаалора шийлачу хих къаьсташ, довха ц'ий аьрру когах ца соццуш Iийдалуш хилар. Дег'I г'еллуш лаьттара, амма бердан йист х'инца а гуш яцара. Х'инца дег'лана селла хъашт болу ницкъ кхачоро дерриг а дохо тарлора: билггал хи юккъехъ сецна хин долу бурам цхъана тайпана д'ла а дигна к'ай-чара Ларкин дакъа эрчадаккха тарлора; юьртахошна х'ума ца хууш, бурамна т'лехъ эскар сехъа а даьккхина сахуьллуш юьрте Iаьржа де х'лотто тарлора; т'лаьхъара а дакъа доцуш т'лепаза вар! Мел къена г'ладдайьинчун-

на а ша гѳорсиз хилла кѳелвисча дуьне мелхо а чѳогѳа дезаш ду. И ерриге а инзараллаш цуьнан ѳѳаьргашна хьалхахула дера кхерстара, амма иза хила тардалар ойлане а ца оьхура. Генарчу Сибарехара дуьйна схьа Нохчийчоьнан агѳонгахьа гѳийла ѳѳаьрг а бетташ, сел гѳийлачу узамашца далхош, кхуо хийла сатийсина сийна Терк ѳожаллина юргѳа а хуьлуш, гѳамарх гѳовла а йина гуттаренна набарх воьлла охьавижа-х ца текхийнерий кхуо шен кьена дегѳ кхуза кхаччалц схьа. Маршонехьа бечу гѳам тѳехь шен юьртахошна далуччул гѳо дан, шен цхьалхабисина доьзал тан, дуьне маьрша даьлча шен йисина зама дуьненан чам бевзаш ца хиллачу ѳеран хенахь ша левзинчу сийначу Теркан тогѳица валлалц ваха а, веллачул тѳаьхьа цигахь, винчу юьртан эвлан йистехь, шен каш хилийта а дагахь схьагѳиртинера-кх иза. Ткьа и дерриге а мерза ойла а хилла дисахь? Тѳаккха цуьнан кьа мича даха деза? Цкьа, инзарчех уггар инзаре, тѳаккха, башхачех уггаре башха суьрташ рогѳѳана чекхдуьйлуро цуьнан ойланехь. Гѳелвора щара, кхачабора вуьшта а кѳезиг бисина болу кхетаман ницкь а тѳехь...

Нека деш волчо шен дазделла куьйгаш, хотталара уьш схьадохуш санна, лохха хьала а уьйуш, рогѳѳана тулгѳенашна юккье деттара.

— Хьаф... хьаф... кьена дегѳ... хѳинца... хѳинца винчу юьрта... — дерриге а деган кѳоргера аьзнаш дуьйлуро цунна чуьра. И, хѳинца ах ѳен дийна доцу дегѳ Терко генна охьадоккхуш лаьттара, амма дѳатухучу хѳор а тѳамаро иза мелла а хьалхатоттура. Винчу юьртан бердан йистехьа, нека дийриг берахьлерачу заман чохь левзинчу тогѳехьа цигахь — нохчий бехачу агѳонгахьа дѳатухуш йолу массо а тѳамар, леш воллучо ѳожалца латточу кьийсамал а догах тухуш яра.

Терк кхин а кьинхетамза дарделча санна хеталора. Оцу дерригенца а латточу кьийсамехь тоьлаш нека де-чо дехьа йист генна тѳехьайитина хиллехь а, цуьнца цхьаьна, некъан бохалла уьдуш дѳабаьллера дегѳера ницкь а. Цунна шена берд гуш ца хиллехь а, иза хѳинца гена-м бацара.

Дера тулгѳенаш!

— Хьаф... хьаф... хѳан-хѳа, хьан-хѳа,—олуш, аз а долуш тѳамарш еттар хѳинца а кьардалаза дара, сих-сиха и аз хада а деш, ах кхетам чохь бисина корта, леташ

санна ийъа а луш, тӀеетталучу тулгӀенаша шайн кийра хьулбеш хиллехъ а.

ГӀаддайначу минутехъ Ӏалам а дуьхьалдалар! Ишт-тачу меттехъ — дала орца доцчохъ, амма иза уггаре а чӀогӀа хьашт долчохъ, цхьаллехъ, берриг некъ а бухъ-хьа баьллачохъ Ӏаламера гӀо-м муххале а ца хуьлучун, мелхо а иза шен уггаре а кьинхетамазаллица дуьхьал даьллачун къа яӀ! Амма оцу дерригенал а тола гӀерт-таш, ша долийнарг чекхдоккхург хиларх тешачун деган ницкъ а яӀ!

Нека деш волчун дегӀ гуттар дазделира. Кхин дӀа тӀамарш еттаяланцара. Гуттар кхетам чура валале хи буха а вахана са даӀа дагахъ, нека саца а деш иза иранисвелира. ХӀай кхаъ яӀ: когаш гӀамарх хьакхабелира. Иза ирахӀоьттира. Хи деггец бен ца догӀура. Ша-шех къа хийтира цунна дикка дехьо дуьйна а ша ирахӀоьттина ца хиларна. Иза ирахӀоьттира. Хи деггец бен ца догӀура. Иза тешна а ца волура ша сехьа йисте кхаьчна хиларх. Хьалха Ӏаьржа лаьтташ гира лоха берд. «ТӀаьххьара минута... ХӀинца, хӀинца хьашт дара-кх хьо, ницкъ. Маржа яӀ! Маржа яӀ! ницкъ, хӀинца суна гӀо ца дан боллу техьа хьо?» — бохуш, ойла йора цо. Иза иштта схьатекхаш хи гӀодаюккьец гамхделира. Кхин дӀа ирахъ ца латталора: ког гуттар дакъаза баьллера. ТӀаккха иза бертал а вижна схьагӀертара. Берде кхача кхо-йиъ гӀулч бен ца йисинчохъ хи юха а гӀодаюккьец кӀоргачу кхаьчча иза цӀеххьана дӀакарчийра тулгӀенаша; корта бердах хьакхабелира. ХӀинца цкъа тохавелча кхин шегяхъ ницкъ биссане а ца буьсийла а хууш, дерриге а дегӀ хьалха а гӀортош, йистера бецаш а лоцуш, бердах тасавеллачу цо хи чуьра хьалаозийна шен чарх а берда тӀе яьккхира. БӀаьргашна чу бода хӀоьттира, тӀаккха иза «АллахӀ...» олуш аркъал керчира.

VI.

ГӀийлла доьлхуш охьаоьхучу Терко, накха берда тӀехъ а, лахе хи чохъ а йолуш Ӏуьллучу цуьнан когах Ӏийдало бухадисна цӀийн тӀадамаш цӀубдеш санна охьа-кхоьхьура. Хьабдинчу бӀаьргашна чохъ можан, цӀен, кӀайн бӀарлагӀаш а хӀуьттущ, вехха Ӏиллинчул тӀаь-хьа воккха стаг, валарал хьалха санна, самавелира. Ша-шена а ца хезаш дешнаш дуьйлура цуьнан балдаш-на юккьехула:

«Винчу юъртахъ каш мукъна а... Юрт яккха йиш
яц... Ларка... Цкъа тогIих бIаьрг тоха-кх...»

Кхин а кIеззиг Iиллинчул тIаьхьа иза юха а кхетаме
веара. Хьеран тIулгаш санна, шена деза хеташ долу
бIаьргийн негIарш хьала а айъина, иза юъртехьа хьаь-
жира. Лахуо гIаларташ тарделира цунна. БIаьрса
кIеззиг серладелира цуьнан. Айъа а лой къегаш, тIак-
кха тIеллуш охьакхеташ кIега гира. «Дуьхьал туьйсу
суьйнаш ду-кх... — аьлла, хийтира. — ХIан-хIа цигаьр-
ка ю иза цхьаммо уьйзу...» ГIаларташ гергахьа хилира.
Цунна ша хIинца кхетам чохъ вуйла хиира.

Шегахъ мел бисна тидам а, кхетам а царна тIе а ба-
хийтина Iуьллучу цунна хIинца дерриг а бохурт санна
кхеташ хиллехъ а, иза ша лайначул а чIогIа оза-
велла цхьаъ дара: хIинца дерриг а дIадийца дезачу мет-
техъ, шен берриг а лаам кхочушхила тарлучу кху йок-
кхачу минутехъ мотт сацарна кхоьрура иза. ХIан-хIа,
иза тарлацара. Бакъалуш лаьттаху матто ерриг а юър-
тана, хи санна, оьшуш дерг шен даггара дIадуйцур ду,
тIаккха иза сецча а болчунна хIумма а хетар дац.

Нах улло тIекхечира. Цунна уьш гора, амма царна
иза ца гора: маса туьйриг Iуьллаура цу бердан йистаца.
Иза а яра-кх, хе юьстах ма кхоссара дIакхет-кхеттачохъ
Iохку кхин ерш а санна, гуьйриг. Делахъ а, цунна
чохъ са дара хIинца а.

Лохха деш къамел хезира цунна.

— Лакхахъ, дехъа агIор цIе йогуш санна хийтира
суна,— бахара цхьаммо,— кхерам болчу агIорхьа цIела-
то дезаш вара Ларка.

— Дера, Оьлбазар цигахьа девлча бакъхьа хир ма
ду вай. Довлиттирин-эвлахъ санна, цара цIеххьана вай-
на а ца хууш юъртана го лацахъ ирча де хир ду.

Къамелаш кхунна улло кхечира...

— Вайх тешна ю шуна, кIентий, юрт, — аьлла во-
лавелира юха а хьалха вистхилларг, — кIадо ян мегар
долуш хан яц шуна хIара. Диц ма делаш хIара лакхе
ларъеш вай виъ а, дехъа йистехъ тогIица волу ши-кхо
стаг а бен вац шуна. — Уьш Iуьллучуьнга нисбелира.

ГIор мадду хIо чу а узуш, хьала айъвала гIерташ
тохавелира иза.

— ХIай, адамаш... — делира цуьнан багах лохчу
озанца, амма цунна шена хетарехъ дуьне Iаддол чIогIа.

— И хІун аз дара? — аьлла, цец а волуш охьатле-
волавелира цхьаь. — Дуьлолаш, кІентий.

Іуьллучунна шера къаьстира шена тІехІоьттина, улло
лаьцна говраш а йолуш виъ стаг.

— ЭхІ-хІей, це йожа хьо белхан делаІ! — олуш,
массарал а хьалха схьалецира иза, цунна шена хетада-
ларехь воккхахволчо, — схьалацалаш, кІентий, дехьара
схьа топ тоьхна-кх кхунна. — Лерина айбина цара иза
къилбехьа а верзош, жимах волчо цу сохьта охьатесна-
чу вертанна тІевиллира.

— Воха ма вохалахь делан кхел йоцуш хІумма а
хир дац хьуна, — бохуш, куьйгаш лехча санна, хІумма а
ца далуш леш воллучул а сов воьхна гонах хьийзара
воккхах верг. Шиъ ког бехка хІоьттира.

— Мичара мила ву теша хІара? Эйт, маржа воккха
стаг яІ! Ма хьоьгахь бакъахь яцара-кх хІара чов, —
бохуш а хезара цунна.

— КІентий! — Делира халлий бен ца хезаш цуьнан
багах. — Леш воллучун дехар ду шуьга: хьем цабар.
Собга ладогІалаш, — цуьнан аз гуттар лахделира, тІе-
хьийзаш болчуша цуьнан бете лергаш дехьира. — Эскар
ду лакхъхьа варша сехьадаккха кечдина... Бурам хи
юккъехь а... дуьсуш кхийсарш йина оха... Суна топ а
цигахь... Сихонца... Сихонца бураман... Муш аща ца
хадабахь... адамийн къа хир ду шуна... хІинцца... хІинц-
цехь дІахьалхийша цига... Диснарг тІаьхьа... — цо куьг
теси́ра, бІаьргаш дийшира. Гонах болчарна хаалора
вистхила гІерташ цо мел чІогІа къахьоьгу.

— Лоьмий, Лечий дІахьада! — воккхачун багах
даьлла далале ши говр дІатилла йоьдуш яра.

Резахилла доккха са даьккхира Іуьллуш волчо. Юха
а бІаьргаш диллира цо.

— Лоьмий, Лечий?.. хьенан... и шиъ? — кхетийра
цара.

— Тхан ден вешин ши кІант ву-кх и шиъ, воккха
стаг. Сибарехахь ву церан да. — Айдамар бохуш вара
иза, — элира воккхахволчо. Массо а дашца, ма хуьллу
цуьнан дог эца гІертара иза, ца ходдуьйтуш цхьанна
тІаьхьа важа а латош сирникаш летайора цо.

Боберан санна, цхьа хаза а, гІийла а велакъажар
хьаьдира Іуьллучун юьхь-сибат тІехула.

— Айса дуьненахь мел... яьккхинчу хенах хІара ми-
нут лур яцара... ас. ХІинцца... вала хала дац... Цу шиннан

да Сибарехахъ вац. Шуна хьалхахъ леш воллу иза... Хьо хилла-кх хІара... Оьлбазар... Хьанна моьттура., — сьдарчий санна, сирла ши тІадам бІаьргех ара а Іовдабелла, беснеш тІехула керчина можа юккье-бахара.

— Айдамар, Айдамар! — мохъ а аьлла тІекхийтира цунна Оьлбазар. Иза хьере хиллера. «ГІан ду теша хІара... Ишта-м ма хир дац... Муха?» бохучу ойланца шена хІун хилла а ца хууш хьийзара. Аз доцуш балдашца Айдамара дечу шабаро ерриге а ойланаш тІеерзийра цуьнан юха а.

— Бурамана тІера... Ларкин дакъа... циггахъ дІа... Сайниг кхузахъ... — кхетара цунна. — Винчу юьрте маршалла... — цо тІаьххьара а садаьккхира. Ша лечу дийнахьчул даккхий вонаш дуьненахъ ша вехаш дуккха а дукха лайна волу Айдамар, дІабуза боьдучу маьлхан санна, цхьа цІен бос бесниш тІе а боьлуш, кхин цкъа а сама ца вала набарх вуьйлира.

Оьлбазар а, цуьнца верг а хьалха куьйгаш а лаьцна доІа дан хІоьттира. Канашна чу оьгура дуьра а, мела а бІаьрахьш. И шиь доІа дина велира.

— Велла ма вала сан декъазчу де-вешин гІийла ши кІант, — элира Оьлбазара бетак ши куьг а хьокхуш, — пхиппа шо долуш шайх къаьстинчу ден дакъа ган доьгІна хилла-кх шуьшинна... — Иза меллаша охьалахвелира. — ХІинца дакъа юьрта хьур ду вайша: хьо сихха гІой варда ялош воьллахъ, дукхавахарг.

— Воха ма вохалахъ, Оьлбазар, хьан де-вашас шен валарца вайн юьртарчу хийла беран, воккхачун са кІелхьарадаьккхи хьуна, — цуьнан дог эца а гІерташ, амма шен бІаьрахьш совцо ницкъ а ца кхочуш, вукхо сихха тІе а ваьлла ма йоьдду чехка юьртехьа хаьхкира говр. Оьлбазар куьйга корта а лаьцна шен де-вешин докъана юххе охьалахвелира. «Дуьненахъ мел долчу хІуманал а нохчий айхьа декъаза кхолларна хьо оьгІаз ца ваханехъ... кхин хьо хІун дан гІерта-м хууш вац со, Дела...» — дага иккхира цунна. Юха вега а луш дага тесира цунна: тховса я кхана шега а хІутту долу Іо-жаллин сахьт кхаьчначу де-вешин докъанна юххе а хиьна, ша и ойланаш яр, кІелхьара ца валлал доккха къа латор ду-кх, аьлла.

«Иштта-м хир дац... Нийса-м дац... ХІумма а дац:

берашна малх хьожур бу»... — ша-шега а олуш, иза
ирахЮьттина дІасахьаьвзира.

Цу заман чохь говраш хаьхкина схьакхечира бура-
ман муш хадо вахана шиъ.

— Муш хадийна, бурам хе охьадахьаш ду...—аьлла-
чохь къамел а хадош говрара охьавоьссира воккхахверг
а, цунна тІаьххье важа а, вертана тІехь Іуьллург вел-
ла-кх аьлла, шек а ваьлла.

— Дика ду... — къурдашна юккъехула а долуш вел-
ларг кху шиннан да хилар а, шен вохар а лачкъо а
гІерташ Оьлбазара цу шинна букътуьйхира.

— ХІинца ший а сихха цІа а гІой, варда ялош во-
ла, — элира Оьлбазара, и шиъ сихха дІавоьдийла лу-
уш, — кху стеган дакъа юьрта дахьа деза... Сиха лела-
лаш ший а, — тІетуьйхира цо.

И велларг мила ву а, муха хІун хилла а хатта
шаьшшинна Іаламат чІогІа луьушехь, воккхачо аьлларг
ца дохорхьама говрашна тІе а ваьлла, цу шиммо а сих-
ха юьрта дІахаьхкира.

Буйса серлаяла йолаеллера. Ладам болуш мох а
бацара. Стиглахь наг-наггахь къегаш гучудуьйлуш дара
седарчий а, сийна Терк доьлхуш санна, гІийла гІар а
еш цхьана эшшара охьаоьхуш дара.

VII.

Теркаца мох баьлча,
Шога гІум кегош,
ГІум гІаттош и хьаькхча
Бухь — байракх лестош
Цхьан лекхчу берда тІехь
ХІолламан гІад ду,
Топ лавцна байракх тІехь
Беречун сурт ду...
И боллу ширделла
Барз лохчу кошехь,
Юьртана са делла
Волчу ден коьртехь;
Айдамар веллачохь
Бу бах и наха,
Цара дуьйцу дог кийрахь
Хиллачух башха.
Ткъа лаккхахь, Теркаца

Дехьарчу йистехь
Цхьа чурт ду дIадоьгIна,
Дуьйцу и илlexь.
Сирлачу Iуьйренан
Малхо кIайн кьегош,
Шен нуьрца суьйренан
Малхо цIиэн лепош.
Хир дохуш чуьрта тIехь
Язйина байташ,
Схьадуьйцуш бурам тIехь
Вийначо дайнарш.
Акхтаргаш ду гонах,
Ха санна, лаьтташ;
Хеставеш и кьонах
Хийламмо дешнаш
Яздина царна тIехь
Арсашца хедош,
Я юьллий «Ларка» цIе
Стогалла хьехош.
Инзарчу буьйсанца
Стигал Iаржъелча,
Деттачу догIанца
Мох хьекха баьлча
Хетало: хIолламо
Чуьрте мохь туху,
Я жоп луш цу чуьрто
Вукхо ладугIу:
— Ларка, шек ма ваьллахь,
Массо а буьйса
Ларъеш бу дозанехь
Вайн кIентий буьрса!..
— Вайший а вийначух
Сел терчу тховса
Малбелча иэхь дара
ТIаьхьешна... Хьовса...

ТУРПАЛЧУ ТАНКИСТАН ДОБЗАЛ

Заводийн лекхачу турбанаш чуъра парталчу кѳуьран буьйда асанаш, Іасаха а сетташ, меллаша мархашка хьалагѳерташ яра. Гѳуллакх сихха кхочушдина чекх-даккха а дезаш дѳадоьлхучу тхан машина, ницкъ маббу маса ѳоьдуш хиллехъ а, ма дарра гуш дара гѳалара бахархой цхьана чѳогѳа оьшучу гѳуллакхана белхаш беш я дан дезаш долчунна кечлуш хилар.

Цѳеххьана цхьа доккха хѳума иккхича, иза хир долуш дуйла хууш а, цунна сихха жоп дала кийча долуш а белхан адамаш хьийзаш хилар берана а хуур дара, гѳа-лин ѳохалла боьдучу некъаца цунах араволуш волчу муьлхачунна а санна, шен махкана а, халкъана а, ша винчу лаьттана а валлац, тѳаьххьара цѳийн тѳадам дѳа-баллац муьтѳахъ волчун дог гуттар а чѳогѳа доккхадер долуш сурт гора тхан некъан бохалла.

Иштта, кхузахъ — Нохч-Гѳалгѳайн республикан столицехъ — Собыжа-Гѳалахъ санна, доггах шен лаьтте, пачхьалкхе безам болу халкъ, царна сел муьтѳахъ долу халкъ изшалур долуш ницкъ лаьттан букъа тѳехъ цкъа а хилла цахилар а, бацар а, хирг цахилар а кхеташ дара.

Цкъа а ца гинчу тайпана хьийкѳинчу хьаьжкѳийн, гулдинчу ялтийн раьгѳнаш санна яккхийчу оьланийн аренна тѳехула чехка дѳадоьлхучу тхуна шерра ган а гора, хаа а лора аренашкахъ сихбелла белхаш бечу колхозникийн догах хьийзар. Мукъалла я дан хѳума доцуш араваьлла лелаш цхьа а гацара. Ялтех ѳоьт-тинчу хѳургонашна, стоьмех доьттинчу гаьннашна ул-лохула тѳех а лелхаш юьртах чу юьйлира машина. Иза

яра революцин майрачу бѣаьхочун, Нохч-Гѣалгѣайн халкъан тешамечу кѣлѣнтан — Шериповн цѣарах юрт — Асланбековск.

Колхозан правленина хьалха гулвелла исс-итт стаг вара. Учи тѣера дѣа цхьаммо дѣанехьа аглор, цхьаьнга-м мохь беттара:

— Сихо елаш хѣургонаш дѣаяхийтарна...

— Хѣургонаш-м тоххара дѣаяхани-ц элеваторе, Нага, — жоп делира сихха цхьанхьа-м дѣавоьдуш хиллачо.

Тхан машина правленина хьалха сецира.

— Ассолом Галийкум, де дика хуьлда шун!

— Валилейкум солом, марша догѣийла, хьеший, — салам дѣа а иэцна, правлени чудигира тхо Ленинан цѣарах йолчу, республикехь тоьлашхачех цхьаь йолчу колхозан председатела Осуев Нагас. Сихха араиккхинчу цо дан дезарш дѣа а дийцина, белхаш тѣе дѣасахьовсийра адамаш. Турпалхочун танкистан Мазаев Маташан доьзалца гѣуллакх долуш тхаьш дахкар оха дѣахаййтича, цо ша хьалха а ваьлла, церан — цига дигира тхо.

Хаза оьзда кечийнчу сирлачу чохь цхьаннан — кхоь, вукхуьнан-диъ шераш долу жима ши кѣлѣнт хьобстуш ѣеш ву безамехь, ша тайна стаг хилар схьаухьуш велакъежар долу воккха стаг Хьамзатхан. Цуьнцара ши кѣлѣнт цуьнан кѣлѣнтан бераш ду.

Тхо ца даьркинехь ѣиш хилла а ѣоцуш санна воккхавеш хьийза воккха стаг. Дуьххьара колхозаш яхка ѣолийнчу хенахь дуьйна член воу иза, хѣинца шайн колхозан башхачу ѣлтийн хехо ву. Цуьнан хѣинцале а кхо бѣе гергга кѣинхьегаман де ду.

— Кхул чѣогѣа тешаме а, доггах болх беш а стаг хир вац, ша хѣара санна вацахь, — боху колхозан председатело Хьамзатханан хьокъехь.

Чуѣогѣий тхоьга маршалла хотту ѣоккхачу стага. Гѣехь дегѣахь йолчу ѣоккхачу стага Балас ларѣина шен могашалла. Иза колхозан ветсанитарка ю. Колхозан председатело схьадуьйцу цуьнан гѣиллакх.

— Буьйса юккъехь гѣаттийчи а, сахуьллуш гѣаттийчи а бен дац цунна. Массо а хьайба, бер санна, лерина Гѣалашдо цо. Иттѣх стага дендерг ша цхьаммо до. Дика белхало ю хьуна-кх, — боху Осуевс.

Сийлахь боккхачу Даймахкехьа, шен мехкан сийлал-

лехъа бечу луьрачу тIамехъ, лом санна, майра летачу, турпаллийца мостагIийн танкаш хIаллакIийнчу турпал-хочун-танкистан капитанан Мазаев Маташан дай, наний ду и доккха ши стаг.

Даймахке болчу бовхачу безамах, мостагIашка болчу ирчу цабезамах дуьзна ду цу шиннан дегнаш. Церан воккхах волу воI — Дага тоьлашха болчех цхъа колхозник ву, колхозана йол хьокхучохъ бIе сов кIинхьегаман де даьккхира цо.

— Сайн карара белхан гIирс охъа а тесна, муьлхха а герз схъаиэцна иэшахъ, тахна а тIаме ваха кийча ву со, — боху Дагас.

Доккхачу шина стеган уггар жимах волу доьзалхо Мутуш 1924-чу шарахъ вина ву. Боккха кхаъ хир бара шена боху Мутушас ша эскаре дIавуьгу, аьлча. Иза педтехникумехъ доьшуш ву. ТIамехъ шен ваша санна, майра а, хьуьнар долуш а хила везийла хоуьйтуш, кIезга хьехарш ца до дас жимах волчу воIана. Седа санна, цIенчу махкарчу, жовхIар санна цIенчу доьзало халкъана тешаме а, лом санна, майра а кIант велла. Эзарнаш, миллионанш иштта кIентий бу церан колхоз, юрт, ирсо заза хецна болу вайн берриг Даймохк фашизман дIовшах, уьнах, Гитлеран талух ларбеш берш.

Кхузткъе итт шо долчу Хьамзатханна шера дагадогIу паччахъан замано кIинхьегаман ламанхошкахъ даллийна Iазап. Цуьнан, беран санна, безамехъ а, тайна а долчу юьхъ-сибата тIехъ гуш ю шен дахарехъ цунна дайначун лараш. Меллаша а, хIора дош цхъа хьаьрк харц доцуш хиларх тешош а дуьйцу цо шен хьалхалера дахар:

— Иэма-Сулехъ бара мехкадай ВасильгIар. Исс шарахъ церан хьуьнан хехо хилла лелла со, — боху Хьамзатхана. — Баттахъ ха дича ялх сом лора суна. Вахар хала а, деза а дара. Амма дерригенал а халаниг — иза хьуо санначу стагана хьалхара вацар, цо хьо адамех цаларар дара.

Цо дуьззина сурт хIоттадо шен дахаран, ткъа иштта, цуьнан санна бакъо йоцуш дахар хилла цуьнан вежарийн — берриг кIинхьегаман нохчийн. Цигахъ — мехкадайн хехо хилла хIара лелаш волчу хенахъ, 1908-чу шарахъ, вина кхуьнан кIант Мазаев Маташ, тахана шен халкъан тешаме воI хилла дIахIоьттина волу капитан-танкист.

Ленинан коммунистически партии куьйгаллица глаьттинчу кьинхьегаман халкьо шен маршонехьа бинчу тIамехь дуьззина дакъалаьцна ву, цу тIамо яьккхина паргIато турпаллица ларъеш волчу воьIан да Хьамзатхан. Тахана фашизман йовссарша Гитлер бохучу маймалан акхачу куьйгаллица бечу тIамах дика кхета Хьамзатхан.

ДIадаханчу шерашкахь интервенташа вайн махкахь лелийна иэхье а, кьинхетамза а гIуллакхаш тахна юха карладовлу цунна, фашизмо ша оккупировать динчу мехкашкахь лелораш гуш.

— КIайн эскар Аьчкашка яккха гуотосуш ду, аьлла орца кхечира тхьогга, — дуьйцу Хьамзатхана. — Тхан юьртара, берриге а бохург санна, нах цига хьаьлхира. Тахана долуш санна, дагадогIу суна, тхо цига дIакхачале юрт яьккхина а бевлла, мискачу нехан тIелхигаш лехьош бохкура уьш. Оха тIом болиьйра. Дикка нах тхьох а байира, амма шен юьззинчу бакьонца, бакьонехьа летарг ца тоьлча йиш яцара. Цу юьртана тIелеттачех дукха ца бахара тхьоггара бевлла. Котам а, истанг а, гIуммагI а — тIекхавч-кхавччарг дIалахьийнера Аьчкашкара цу курхалчаша. Кьинхетамза чевнаш йинера зударшна а, берашна а. ТIавхьа, тхо цIехьа дирзича, тIайна кIел лечкьина воллуш лецира юха кIайчарех ялх стаг. Царех хIораннан а пибьоттина нехан хIуманаш яра. Оццул шайна кхерамечу минотехь а охьа ца кхиссинера цара шайгара и нехан тIелхигаш... Изза дац ткьа ГитлерагIар лелориг. Цуьнан салташий, эпсарший шаьш дIалецначу меттигашкарчу бахархойн долалла дерриге а — оззадой дIа а доккхий шайн махка дIадохьуйту бах. Хьалхалера Iазап, бакьо яцар дан гIерта уьш вайн махка юха а. Ма ярра гуш ю церан юьхь-сибаташ. Вай гIон долчу лаьттор со цигахь оьшуш меттиг ялахь тахана а оцу Гитлерна дуьхьал бечу тIаме хIотта кийча ма ву со; кхечел ца оьшуш, ча санна, дера летар а ма вара со цунах.

Хьамзатханан а, цуьнан накьостийн а мостагIчуьнга болчу цабезаман, церан дераллин йист яц. Уьш тIетаьIина белхаш беш бохку шайн меттигашкахь. Цара дерриге а гIуллакхаш, берриге а белхаш вайн турпалчу ЦIечу эскарро мостагIчунна тIехь толам бакхар лууш деш ду. Церан колхозо тоьлашха болу кIентий хьовсийна вайн турпалчу ЦIечу Эскаре. Уггаре а тоь-

лашха долу хыйкъина ялта ду цара кху шарахь пач-хьалкхана дIаделларг.

Сийлахь-йоккхачу Октябрьски революцис Россехь толам баьккхинчу шерашкахь шен доьзалца ваха Асламбековске кхелхина веана Хьамзатхан. Дукха зама ялале иза тоьлашха волу колхозхо хуьлий дIахIутту. Цуьнан башха доьзал кхиьна. Бераш дерриш а деша дахна. Ткъа дас-нанас шайн ницкъаш ца кхоош колхозехь белхаш а беш, доьзалан дахар хазделла, тоделла дIахIоьттина. Вайн макахь хийла хийланаш болчу башхачу, ирсечу доьзалех цхьа доьзал бу иза а.

— ПхьовалгIа шо ду колхозан ялта лардеш волу, — боху Хьамзатхана, — хIинццалц, цхьана а стеган дош кхаьрдийла йоцуш, доггах болх бина ас, амма хIинца дуйна кхин а лерина бийр бу ас сайн болх. Со нийса волу дела веза колхозникашна а, Iедална а. Мукъа Iан дезча сахьийзаш ву со даима а, ткъа болх бан луург бан болх боцуш цкъа а вуьсур вац вайн макахь. ХIокху тIом болчу хенахь яхь йолуш хила веза стаг, ша стаг велахь.

Сих-сиха шен воIера Маташера кехаташ кхочу Хьамзатхане. Царна тIехь цо дай-наний тешадо, дукха хан ялале вайн эскарша, охана дечохь тракторо лаьхьа санна, шавш мостагI хьаьшна, аьтта дIавоккхург хиларх. Иза цаьрга кхойкху цхьана а минотана Даймакхана шавш кхоа ца деш, хьанал белхаш баре. Дена хазахета шен кIант иштта волуш.

«Хьовсал шу, хьеший, — элира цо тхьогга, — шен бер-м массарна а дукхадеза. ХIинца кхаанхьа чов а хилла Iуьллуш ву-кх сан кIант. Цунах нанна а, дена а къа а-м хета. Вуьшта, тхо вовшийн ма гойла-кх дагахь ма дарра ас шуьга ца бахахь, цо иштта майра тIом бина аьлла хезча, тIамехь иза Даймакхана хьалха юьхь-кIайчу хIоьттина аьлла хезча, цунна чевнаш хилар суна диц ца деллехьара.

ТIамехь чов а йо, вен а воь, амма тIамехь кхеравалар ду уггар вониг. Шера хаьа суна сайн кIант ша товелла воллушехь юха а тIаме дIагIур вуйла. Иза щига ца вахча со реза а хир вацара. ХIара тIом схьаболийн-чун коьртах бахийта беза...

Капитанан Мазаев Маташан къеначу ден-ненан дешнашкахь схьахезаш дерг берриге а колхозникийн дагахь дерг ду. ГIаж лацал мел верг массо а кийча ву

уыш Даймехкан сийлаллехъа бечу тIаме хIотта. Мо-
стагIчунна хуур ду атта шен кара нисделлачу, кху мех-
кашкахъ хилла кхиамаш кхузахъ — дуьненахъ уггар
нуьцкълчу халкъан пачхьалкхехъ, Сийлахъ-йоккхачу
СССР-хъ шен хир боцийла. Кхузахъ, вайн ирсечу Дай-
мехкан дозанехъ шен каш карор ду фашизмана.

— Ша стен а, я боьрша а велхъара зударший, бе-
раший гамо хир яцара цуьнан, цунах а хуур дара иза
хIаллакьхила хьаьхна лелийла, — боху Хьамзатхана
эхъ доьчу Гитлерна.

Дехха къамелаш динчул тIаьхъа тхо тхайн кхидолу
гIуллакхаш дан дIадаха арадевлира.

Оцу вовшашца динчу къамелех а, Гитлерна наьIалт
олуш мел аьллачу дашах а чIогIа самукъа а долуш тхо
чуэцна Ийна доккха ши стаг тхуна тIаьхъа араделира.
Гонахарчу колхозникийн, цу шиннан Iодика а йина тхан
машен генаялале турпалхочун-танкистан капитанан
Маташ Мазаевн нанас Балас тIаьхъа мохъ туьйхира:

— МостагIчун мехкан догIанаш а дахъаш, толамца
кестта цIа воьгIур ву Маташ, сакъера дуьйлалаш, хье-
ший!

Башха адамаш ду церан колхозеранаш, советски
дерриг халкъ санна, башха дегнаш ду. Иштта доьза-
лаш, адамаш иэшо ницкъ хир бац лавттан букъа тIехъ
цкъа а.

ТЕКХАРГ

Нохчийн яздархо Мамакаев Іарби кхелхинчул тІаьхьа, цуьнан шен архив кегош карийна, кхоччуш тІехь болх бина вала и ца кхиъна «Текхарг» дийцар.

Авторан безамана, оха цунах ма диссара тІетуху, дешархо, хІара.

Вовшийн дукхабезаш доттагІий дуккха а хир бу дуьненчохь, вуьшта лаьмнех арайккхина Орга шерачу аренга доллучу меттехь Іуьллучу жимачу юьртахь берахь дуьйна цхьаьна кхиинчу ДунтІеллий, БунтІеллий вовшашна тешаме а волуш кхин ши доттагІ вайн макахь велахь а-м тамаша бу. И шиъ вовшашна дукхавезна Іахьара-м хІун дара хьуна, — юьртахошна а хета и шиъ дукха бакъахьара ши жьонаха.

— Хьаха ву ДунтІий, БунтІий вайн веччан хиларг. Сел эсала, ламаз-марха дика долуш, шайн цІийнан гІуллакхе дика хьожуш ву ши кІант, — олура цу шинна юьртахь цхьаболчу баккхийчу наха. Амма колхозерчу кегийчу нехан цу шинца кІезиг гергарло дара, ткъа хІара шиъ шаьшшиъ цаьрца и гергарло лобхуш а вацара. ГІеметта хІоьттина ши доттагІа шайн амалца дукха тера вара тІаьхьара шераш долчу баккхийчу нахах.

Мархин бутт тІекхаьчча, гІурбанан баттахь, я муьлхачу а пІерасканан сарахьцкъацхьаммо, тІаккха вукхорогІана чувалавора цу шиммо, шешан цІахь чІогІа лоруш волу воккха стаг Дабаз. Дабаз ша дукха дешна вацахь а, цуьнан да тохара хьалха юьртан молла хилла а вара, цу тІе Дабаза ша жима волуш мелла а хьуьжарехь деша а дешнера: ДунтІин, БунтІин берашна бІаьрг ца хуьлуьйту жайнеш а Дабаза даьхнера, цу шиннан зударша схьадийцарехь, бер-кер цомгаш хилча.

кхин лъарашна тледига а ца оьшура, плерасканан буса
Дабазна сагIина хIума а елчхъана, ткъа цамгар яхлахъ
цуьнга жайна а даккхийтичхъана.

— Ошшада биллахI, и никIапанаш а йитина лелаш
болчу кегийчу нахе яха ца яхийта, — олура Дабаз, —
шен йоI и ДунтIий, БунтIий санна волчу кIанте яла
яхийта ма мегар дара.

Стохка аьхка ДунтIин кIант цомгаш хилча, уггаре
а дезачех ши тайпа жайнеш дехира Дабаз, цо хьехна
бес-бесара бехчалгаш а ягийна, кIур а туьйхира кIан-
тана. Делахъ а, делан кхел хилча пайда бац, кIентан
хан кхаьчна хиллера.

— ХIумма а дац, ДунтIа, — элира хIетахъ тезетахъ
Дабаз, — дала хьуначулла шена дукхавезаш дIавигна
иза, делан кхелана резакхила веза.

— Иштта яздина хилла-кх цунна, — аьлла, жоп де-
лира ДунтIас, — доккха хIума дацара иза-м, массо пай-
хамарах а дисна хIара дуьне-м.

ЧIогIа бIаьрг бузийтира ДунтIас шех цу тезетахъ.
Велларг шен кIант а воцуш санна, дIадерзийра цо и
гIуллакх, хаза сагIа а даьккхира, цхьаь бен йоцу газа
а йийна. Ша муха доттагI ву хаййтира БунтIас а. КIан-
тана каш доккхуш, уггар дукха аьркинарг а иза вара,
сагIа доккхуш, баккхийчу нахана юург хьалха хьуриг а
иза вара. Доцца аьлча, вон-дика тIедеьча, даиманна а
цхьаьна хуьлуш ши доттагI вара ДунтIий, БунтIий. Ткъа
Дабаз-м цу шиннан да ларалора. Цхьаь ца хууш ца
олура Дабаз:

— И дела ша воццух кхералур вацара и ши кIант,
бакъо а яц цу шинна кхеравала.

Лахарчу лаьмнийн басешкахъ наг-наггахъ кIайдар:
бен гуш хIума дацара.

Дукхе-дукха беркате еанчу бIаьстенца аренан бел-
хашна сибелла кечам беш хьийзара колхозхой. Дун-
тIин, БунтIин башха уьйр а яцара цу, хьербевлча сан-
на, сиха хьийзачу нахаца. Цу шиннан тахана кхин гIул-
лакх дара: луларчу юьртара церан доттагI ТIунтIа кха-
на суьда хьалха хIуттуш ву, аьлла, хабар кхеттера: ши
доттагI шайн кхозлагIчу доттагIчунна хиллачу бохамна
орцахвала ваха кечвеллера.

Дукха лекха а, дукха лоха а воцуш, юккьера догI-
маш долуш цхьабосса вара ДунтIий, БунтIий, тIаьх-
хьарниг хьалхарчул кхо шо воккха а воллушехъ.

Шаьшшиннан ницкъ ма-кхоччу духар а, мачаш а, куйнаш а цхъатернаш леладора цушиммо, амма БунтІин мара, аьрзонан зІок санна, боккха хиларой, ДунтІа морзалгийн моьнаш долуш хиларой атта къаставора и шиь. ТІаьхьашха хьаьжча а хала дацара и шиь къасто; БунтІас хІор минутехь, маьІан зурма санна, мара бекабора, ткъа ДунтІин и гІиллакх къамелехь толкха хилар дара. Ламаз оьцуш а, деш а дІаяха, такхо атта хилийта цу шимма дукха хьолахь калош лелайора, ткъа тахана санна, цхъанхьа вoьдуш хилча, калош чухула тІергІан пазаташ а юхура. ДунтІин зудчо чІогІа говза юцура тІергІан пазаташ цу шинна. Амма БунтІин зуда а ца юьсура декхарийлахь: цо хІор аьхка шинна а бІегІаган куйнаш дора. Аьхке дикка йохъяллалц месалчу куйнех къаста лууш ца хуьлура и шиь. Цундела тахана а, дика сара тоьхна самса а даьхна, тІетехкина дара Іаьржа месала куйнаш. ДунтІа, туьканна хехь хиларе терра, даиманна а шалго топ лелощ вара, цо иза тахна шеца новкъаяккха цІан а йина кечйинера. БунтІа хІокху тІаьххьарчу хенахь балхахь воцуш вара. Ламазана аьтту а болуш цхьа бегІийла йолуш болх ца карабаро дикка новкъарло йора цуьнан доьзална а.

ГІушлакха хан хиллера ДунтІий, БунтІий... кетІара зІар а диллина, ураме волуш.

— Би-би-бисмиллахІи-рохьманир-рохьим, цхьаццхьаццхьана сохьтехь дІакхочур ву-кх вайша, — аьлла, хьалха дІаволавелира БунтІа.

— Дала мукъалахь алахьа, БунтІа,—олуш, тІаьхьахІоьттира ДунтІа а.

Дехачу урамехула хІара шиь дІавoьдуш, колхозан юьртбахаман гІирсаш болчу керта юххе кхечира. Кертахь цхьацца гІуллакхаш деш хьийзаш кегий нах а бара, дехьo рагІу кІелахь етташ жІов а хезара. Пхи-ялх йoІ кевнна уллохьа сеялкаш тоеш йоллура, и ерриг керт екош, йиш а лoькхуш. Мехкарша лoькхучу эшарна юкъахь шаьшшиннан цІераш йохуш санна хетаделлачу ДунтІас, меллаша кучан юх а лавцна, сацийра БунтІа.

— Оцу адам-лилбазаша йохурш вайшиннан цІераш ю моьттуш ма ву со, — ладогІий вайша, — элира цо, керта юххехьа а таьІаш.

Шерра къаьсташ яра чІогІа самукъадаьлла мехкарша лoькху забаре йиш:

БунтІа мел хаза ву
Къийгаш дІакъехко,
Хорбазийн куьпахъ
Мунданна воІа.
ДунтІа мел дика ву
Шинарш дІачехо,
Вайн ялтийн арахъ,
Іаж санна, латто...

— Хъай, гаураш ли-ли-лилбазаш яІ, кье-кье-кье-матдийнахъ оцу жобжахатин аьргачу бІогІамашца йо-йо-йогур йолуш хІуманаш ю хьуна уьш, — элира БунтІас, буйнаш а хъабдеш. ТІаккха и шиъ, тебба ураман дехъа агІор а ваьлла, дІаволавелира. Хетарехъ, геннахъ дуйна а хІара шиъ тергалвеш хилла мехкарий цІеххъана чІоггІа бийлабелира.

— Ва ДунтІа, схъанехъа таІахъа, хІара Маржан яра-кх хьох бІаьрг тоха лууш, — аьлла, мохъ туьйхира цхъана йоІа.

— БунтІа, ма дош дацара-кх, хьо, бер санна, ловза ца вича, — элира вукхо. Амма ши доттагІ уккалш таІийна, шаьшшинна хІумма а ца хезачуха сихха тІехвелира. Шера хаъара царна, мехкарий шайх ца бешаш буьйлийла. Стохка гурахъ къинхъегаман деношна дуккха а рицкъа кхаьчначу Маржане ДунтІас яр-йитар хъахоро кегийрхойн чІогІа самукъадаьккхинера, хІетахъ дуйна хьийзабора иза кегийчу наха:

— Бехк а бац къеначу берзан жимачу Іахаре безам бахарх, — олура цара. Дохковаьллера ДунтІа ша и хиндоцу захало хІетахъ хъахорах.

Дехьо ваьлча, хьалха вистхилира ДунтІа:

— Го-по-гой хьуна, ДунтІа, и ко-ко-комсомолан хъаькам ву боху Іалавдин кІант ю хьу-хьуна, со-со-соьга и забарш йойтург, ко-ко-колхозе вола б-б-бохуш вара иза соьга. А-а-ас м-муха бийр ба-бара цигахъ б-болх, — элира БунтІас, — хьу-хьуна ма-ма-ма хаъара, сох дика мо-могуш а вац. ХІетахъ а-ас сайга бо-бо-болх балур бац аьлчахъана, со хь-хьи-хьийзош ву-кх иза.

— Вайша вухавирзича, цуьнан дега къамел дийр ду вайша, — олуш, шен доттагІа паргІатвохура БунтІас, — цо иза саца ца вахъ, ламаз тІехъ сардам а кхайкхор бу-кх вайша цунна.

— А-а-ас дешначу къорІанора ю хьу-хьуна уьш де-де-делах дІаевлла хІуманаш-м, — тІетадира БунтІас а.

Малх делкъе баъллера, ши доттагла Тпунтлаглеран эвлан йисте кхаъчча. Лаъмнашкара охьадоглу жима хи эвлан йистехъ гола а тухуш юрта юккъехула охьадоьдуш дара. Бердан йисташца а, шерачу арахъ а хьалакъедда йоглучу бацалахъ наг-наггахъ зезагаш а гора. Хаза яра бѣаьстенан юьхьо кхелина аре. Бердашцарчу кондаршна тѣхъ тайп-тайпана эшарш локхура олхазарша.

— Кху меттехъ клеззиг са а дайна, делкъан ламазаш а дина, вахча бакъахъа ду вайша, — элира Дунтлас.

И шиъ хина йисте бай тѣе охьахира, когара калош дѣа а яыхна, ламазаш эца а кечлуш.

— Тпунтлин берийн кара шай-кай яла а езар ю вайша, Бунтла, къаьстина нахарташ юй хьоггахъ? — олуш, Дунтлас шен киснара шеддаш дина йовлакх схьадаьккхира.

— Е-е-езар ю де-дера, Дунтла, соь-соьгахъ хѣара ши эппаза а ду, хьу-хьуна диц ца дел-деллехъ, хьастагла вайша туьканахъ чѣерий оьцуш, су-суна кхо-кхо шай дала дезаш а ви-висира-кх хьо, — аьлла, Бунтлас гатанан бумаьштиг чуьра шен ши эппаза схьадаьккхина, буйнахъ хьакха а дина, юха чу диллира.

— Деллахъа ма дика болх бу-кх ахъа суна и дагадаийтина, — олуш, Дунтлас йовлакха маьлѣра шед а баьстина, кхо шай дѣакховдийра Бунтѣга, — нехан хьакъ дезаш вац хьуна со, сайн са а кхеташ. Цхьацца эппаза лур ду вайша, Бунтла, берийн кара.

— Хѣокху чуьрчу зудчо оцу колхозан ке-кертахъ хѣу цѣандеш клеззиг-дукха кхе-кхе-кхехъна хьаьжклѣаш йохкина клеззиг шайнаш я-я-яра соьгахъ, хѣинца хѣорш а чекхѣолуш лаьтта, — элира Бунтлас а, — доь-доьгѣнарг дала схьа-схьалур ду-кх.

— Ларлуш хилийталахъ и зуда, Бунтла, гой хьуна Тпунтлина хилларг! Цо кхехъна и хѣунан ялта бахъана долуш суьде велла хьуна иза цу делан мостаглаша. Ларлуш хѣла аьлла дикачу наха.

— Де-дера хаац-кха суна-м, цхаъ ца ле-лелийча, сискал а яалац-кх, — олуш, ламаз эца волавелира Бунтла.

Делкъан ламазаш а дина Дунтлий, Бунтий Тпунтлагѣаьрга дѣавахара. Генна дуьхьал веара цу шинна кетѣарчу тѣулгаш тѣхъ хѣйна ѣеш хѣлла Тпунтла. Тпунтлин коьртахъ холхазан куй бара. Цуьнан ѣаьржа док-

кха мекх цхьа юьхьиг охьа а кхозуш, важа хьовзийна ирх хьобжуш дара. Схьагарехь, кура кеп а яра цуьнан дерриг деглаца.

— Дела ва шуьшиь марша, — олуш, шинна а мара иккхира иза, — шуьшиь ма дика веа! Могуш-парглат?..

— Дика деш ду, дала мукълахь, шу а деца, Тлунтла, могуш-парглат? Тхан хьоме нус Лази хлун деш ю? — аьлла, тле-кере йира Дунтлас а.

— Хьо ва-ваха, хир ю, гугу-гуттара кхунна дов а де-деш деш, ча санна, да-да-дар а елла, — аьлла, забар йира Бунтлас а.

— Шуьший а ваха иза яцахьара со ван а ма вацара. Хиндерг-м дела воцчунна хаац, — элира Тлунтлас, хьалха дла а волалуш, — вуьшта, хьалха дела, шозлатла иза бахьана долуш волу-кх шуна со кхана девнах, оцу защитнико дуьйцург бакъ делахь. Хлокху зудчо шаяха а яхана, длахьедина-кх цуьнга, шен цлийнда девнах валахь, кхерзина котамашший, оьрсийн сирла къаьркый ма-луьу лавттарг хилар а, цхьа дика там ца беш ша Ийриг цахилар а. Со клелхьараваккха дош вукхо а делла-кх...

Цхьаццанхьа диттина аннаш а долуш, вукхазхьа серий а дуцуш, кхозлагичу аглор длатесна клохцалш долу аьчга сара а болуш, йоманаш еккича санна, керт яра Тлунтлин лохачу цленошна гонах. Тхов ах гериг тиллина бара, малхбалехьа аглор иттех шифер йиллинера, юккъехь йисина меттиг силам тоьхначу кехатца кьевлинера. Кораш а дацара цхьана кепехь. Урамехьара ши кор цхьа барам болуш дара, амма кертхьа дерш маьI-маьI-лера идийнчух тера дара, тиша а, цлена а, даккхий а, кегий а хиларна. Цуьнан бахаман глирсехь цхьаьнайоглуш коьчалш ян а яцара, дагадоуьйтура хьобжучунна: «СагIина еллачу нахартех я кадетташ маьI-маьI-лера идийнчу глирсах тера ю-кх хьо глишло». Дан а дара иза иштта. Тлунтлин цленош тлехь клезиг дара кьинхьегаман шай делла эцна хлума.

Кхо доттагла, девзиг хьаькхна цланйинчу уьйтла кхаьчча, гловгланаш а хезна араяьллачу Лазина, бIаьрг ма кхийтти, вевзира шен цлийнден ши доттагла — Дунтий, Бунтий.

— Марша а догIийла шу, хаза клант, — аьлла, хьалха Бунтина, тIаккха Дунтина мараиккхира Лази.

— Дела маршалла хуьлда, Лази, — элира Дунтлас. — Таккха, Лази, муха деш ю хьо?

— Йо-йо-йоха-м ца йохна хьо? — аьлла, тлетуьйхира Бунтлас а, — кха-кхана кюрни дла а ди-ди-дигина юьсурий техьа хьо?

— Мичча вигина а кхетий велира цара хлара, — элира Лазис, пхарс санна, стомма шен члаба белшна тлехьа а кхуссуш, — со йоблххушехь-м дин шуна кхо иза. Ма кхехьахьа, ма идаехьа и пачхьалкхан хлуьмалгаш а, ма кхехьахьа и айхьа къа ца хьетна ялтийн буьртигаш а ас боххушехь ца Иий-кх хлара и ца дича. Ашшиммо дечу ламазора, шай дла а делла эцна тоьхна цхьа хьостам ма бац кху лапгланаш тлехь.

— Дукха шаръелла хьо, зуда, — элира Тлунтлас, — катохна яьккхинарг бен берзан а яц. Иштта ца йича хилаций глешлой, бахам-м. Кхин хлун хьо ден цлера глаланаш яхьаш еанера суна.

— Ас ден цлера-м хлунда яхьара хьуна глаланаш, — олуш, Лази, арахьара неI а йиллина, юьстах сецира, — чудовлал, клант, — кхана хуур ду-кх; ас-м дукха бехира кхуьнга вайшиммо а, наха санна, болх а бича, хьанал къа а хьегча, вайша а дийр дара-кх тешам боллуш цленош а, оьшург а. Хлара ца Иий-кх цхьа доьхнарг ца дича.

— Зуда? — мохь туьйхира Тлунтлас, — хьайн глуплакх доцург а ца дуьйцуш, сихха котам лаца, и ахь боху белхаш бича-м, хьаха хир яцара, иштта ши доттагла веьча ен котам хьовха, кюрни а хир.

Лази котам лаца яхара хьеший чубевлира. Чохь болу глирс дукха хьалдолчух тера бацахь а, гуш дара, чохь глуплакхаш дийраш цлано езачу зудчун куьйгаш хилла хилар.

Цлехьана уьйтлахь когийн дур хезира. Воккханиг хьалха а волуш, деана чуделира пхи бер.

— Ойт, йора берзалой яI, схьадуйла, схьадуйла, — олуш, Дунтлас киснара йовлакх хьаладаьккхира.

— Дла-дла-длаэцал ахча, — аьлла, Бунтлас шинга цхьацца эппаза делира. Вукху кхаанга Дунтлас а делира цхьацца эппаза. Бераш цу сохьта аралилхира.

— Ма дукха а ду-кх хьан хлара бераш! — элира Дунтлас Тлунтега.

— Дала хлаллакйойла иза. Со шега длахьаьжча а

бер до-кха оцу зудчо, ца торуш санна, — элира Тіун-тіас.

— Ша-ша-шайн рицкѡа дуур дара ца-ца-цара-м, — тіетуьйхира Бунтіас, — бер берберкат ду, аьлла дикачу наха.

Лазис шен котам а кечѡеш, доттагІаша шайн кѡаме-лаш а деш, ехха хан елира. Шайн юьртахь мел дерг Тіунтіас дийцира, шайн цигахь дерг Дунтіассий, Бунтіассий а дийцира. Буйсанаш хІинца а гІеххѡа шийла хуьлу дела, дехьарчу чохь пеш а латийна, кхехкийнера Лазис котам. Бода булуш арахь гІеххѡа шелъеллера, амма хѡешийн цІа чохь хаза йовха яра.

Суьйранна пхьор диѡна бевллачул тіаьхѡа, Лазис Бунтіиний, Дунтіиний маьнгеш тіехь меттанаш тодира.

— Дукха чІогІа самукѡадели-кх сан, — элира Тіун-тіас, — тахана шуьшиѡ веана. ХІинца охьадуьйшур ду вай, цкѡа ламазаш а дина.

ЦІенкѡа тесначу истанга тіехь хевшина Іара уьш, ламазаш дина бевлча.

— До-до-доІа дехѡа, Дунтіа, — элира Бунтіас, — охьадуьйшур вай.

— ЧІеран кийрахь ваьллинчу Юнус-пайхамаран дуьхѡа, — аьлла, волавелира Дунтіа, — хѡайн йоза духуш дацахь, бІе эзар, ткѡа эзар, виѡ эзар пайхамаран дуьхѡа жоп ло ахь, хІай сийлахь дела, тхан доІанна. Ахь кхобллинчу хІуманах, хѡо цхѡаѡ воцург, тхо кхобруш хІума а дацара-кх, везахинверг, делахь а хѡуна гІуллакх а деш, цІахь хуьлийла лаѡара-кх хѡан гІийлачу лешна.

— А-а-амин, яаллахІ, амин, — олура сих-сиха Бунтіас а. Дехха доІа дира доттагІаша, кханалерчу денна делера кѡинхетам боьхуш.

— Цхѡана а хІуманах кхеравала мегар дац, Тіунтіа, — бохура Дунтіас, — Делан кхел йоцуш хІума хир дац, вешан рицкѡа долччу ца кхѡьчча девр дац вай.

— А-а-ас дешначу кѡо-кѡорІанора кхералур вацара со о-о-оцу стигла цхѡа моччахал а хІоттийна, лавттах важа моччахал а хІоттийна чугІерташ саьрмик хилча ті-ті-тіаккха а, — элира Бунтіас, — шек діа ма ваьллахь, — Тіу-Тіу-Тіунтіа.

— Вер вац, ас дешначу кѡорІанора со-м, — тіетуьйхира Тіунтіас, — цара тіерга ирх вахийтарх-м.

Со-м хьаха вац сайл майра кьонах хилча, хIара дуьне даа безам болуш а. Суна хIун йийр яра цара?

— Э-э, — дозалла дира ДунтIас а, — кхералур ва-цара хьаха-кх цхьана а саьрмиках а-м. Хийла хьаха нисвелла со буьйсанан кIоргехь хьуьнах берзалойн ар-данга юкъя. Черчашна талла мел лелла со! ТIехь дела а волуш кхера ца вала-м хала хьаха дацара.

— Шу-м майра кIентий хьаха дара, — аьлла, чуели-ра, дехьа чохь, кхара дуьйцург а хезаш, пхьегIаш юьлуш хилла Лази, — охьадийша вай? ДIавало, стаг, дехьа чу охьабийшийта хIорш. Кхана хуур вайна суьдехь, хьо мел майра ву а.

ТIунтIа хьалагIаьттира.

— Марша а дуьйшийла, марша хьала а гIовттий-ла, — элира цо, шен мекхан хьалайирзина юьхьиг а хьовзош. — ХIума хир дац, дала. цадинарг. ТIуьхкаш санна долчу хIокху берашна сискал ца яийча-х ца волу-рий со. Ас еанчу шина- кхаа галино кьи-х ца йиний и колхоз.

— Колхоз кьий-м ца йина хир ю, делахь а хьалдо-луш-м ахь вай а ца дина хьуна, — элира Лазис, — хьу-на хан тохахь бераш кхаба дезарг со ю-кх.

— Ту-ту-тухур яц, Лази, ту-ту-тухур яц, дала мукъ-лахь, — бохура БунтIас, — йоха ма йоха хьо. Де-дехьа гIуо; дIа-дIадийша. Кха-кхана гур вайна.

ТIунтIий, Лазий дехьачу дIадахара. ДунтIий, Бун-тIий охьавижира.

— Зайл дIатесча хIун дара техьа вайша, БунтIа?— хьаттира ДунтIас,—вуйжуш неI кьовла аьлла ду бах-кх жайнахь а.

— Аа-а-арахьара зайл Лазис дIа-дIа-дIатосург хир бу, кху неIаран зайл дIа-дIа-дIатаса бакъахьа а ма-ма ца хета суна-м. ХIун хаьа Ла-Лазин Iуьйранна кху-кху-чохь гIу-гIуллакх хуьлий а,—олуш, БунтIас юргIа тIео-зийра. Цкъя-шозза чIоггIа мара а бекийна, цунна наб кхийтира. ДунтIа вехха Iийра БунтIас дечу Iахаро наб кхета ца вуйтуш, меттахь дIасакерчаш. ТIаьхьара а наб кхийтира цунна.

Сатоссушехь гIаьттинчу Лазис кораш-неIарш а дIа-диллира, цIена хIаваь чудаийта. Хьешан цIа чохь хье-ший, дехьарчу чохь ТIунтIий, бераш набарх довлаза Iохкуш дара.

Лази котамаш арахеца йоьдуш, цхьа доккха сира
цициг иккхира цунна хьалхахула.

— Дела ма даха хьо деха, — элира цо ша-шега, —
ма дуьхьал дели-кх хьо са а хилале, дика ду-кх хьо
Іаьржа мукъана а доцуш. Вон ду боху хьуна, цициго
некъ хадийча.

Корех а, неІарех а чукхетачу шийлачу хІоно сама-
ваьккхира БунтІа. Біаьргаш а биллина Іуьллучу цо
цхьацца ойланаш йора. Массо пенах а, корех а біаьрг
биттинчул тІаьхьа, неІарехьа хьаьжира иза. ТІунтІина
бала хиллачу шина галина тІехь біаьрг а сецна, гІийла
хьобжуш Іечу цуьнан дегІе цІеххьана, вагийча санна, зуз
деара: шина гали юккъехула схьа а къедаш, цІенкъахь
наг-наггахь меллаша сетта а сетташ, Іуьллуш текхарган
цІога гира цунна. БунтІас біаьргаш чу буйнаш хьовзий-
ра боккъалла а ша сема хиларх теша ца лууш. Амма
иза бакъ дара. Хорша еъча санна, вего волийра иза.
Хьаьжа юккъехула болу сийна пха, пІелг санна, стам а
белла тІехиьнера. Иштта ша холчу хІоьттича даиманна
бекош хилла болчу мере куьг дехьира цо, амма текхарг
меттаххьарна кхера а велла, боккхачу дагахьбалламца
сецира иза, гІовгІа ца йоккхуш. ХІинца хІокху инзаре-
чу меттехь, шеца ДунтІа а сема хилча гІоле хеташ, иза
меллаша вистхилира:

— Ду-Ду-ДунтІа, Ду-ДунтІа, самаваьллахь си-сих-
ха. — ДунтІас біаьргаш биллира.

— Хьо самаваьлла, БунтІа?

— Меллиша, ме-меллиша, да-да-дакъазаваккхарг,
мо-мохь ма хье-хьекхахьа. Кху чохь-м текхарг бай, —
элира кхин а меллиша БунтІас. Цу чохь хьеръевлла
берзалой ю аьлlexь а, жхин цецвер вацара ДунтІа.

— Хьо тиларчу-х ца ваханий техьа, БунтІа, ошшаду
дешахьа, — элира цо.

— Хьан о-о-ошшоди, ца ошшоди-м хаац су-су-суна,
со ти-ти-тиларчу дера вахана хьуна, хьан когашкарчу
ши-шина галина юккъехь те-те-текхарг бацахь.

ДунтІас шен когех меллиша юргІа хьарчийра, шийла
хьацар туьйхира цуьнан дегІах. «ЛаилахІа-иллаллахІ
анта-супахьаники-инни-кунта-мина-заламин», аьлла, айт
дийшира цо, ша холчу хІоьттича даиманна а доьшуш
хилла долу.

— ЦІе-цІе-цІейожа хьо белхан, хІинца хІун дан де-
деза, ДунтІа? — гІелонца хьоттура БунтІас.

— Боккха буй текхарг, БунтІа? — хьттира ДунтІас а.

— А-а-ас дешначу кьо-кьо-кьорІанора бу-кх кхес а яьлла-м!

— Эйт, велла вала со делаІ, хІинца хІун дан де-за?!. Хьо волчуьра дІа хІума тоха аьтту болуш хир дара цунна, БунтІа, — олуш, ДунтІас шен когаш мере кхаччалц хьалауьзира.

Мара беко дагахь БунтІас юха а куьг мере дехьира.

— Собар, БунтІа, мара ма бекабелахь, — элира ДунтІас. — Дехьачу ТІунтІига хайта деза хІара гІуллакх.

— ТІу-ТІу-ТІунтІа, — аьлла, гІийлла вистхилира БунтІа, — наь-наь-наьІарехьа гІортахьа.

— Шуьшиь сама ца ваьлла мьттуш ма Іара со-м, — аьлла, меттахьхьайра дехьа чохь ТІунтІа, — тІаккха, буйса муха яьккхи аш? Іуьйре дика хуьлда, берзалой, — олуш, неІаре хІоьттира иза.

— Ма-ма, схьа ма гІерталахь. Хьан бе-бе-берзалой ца берзалой-м хаац, кху чохь текхарг бу хьуна.

— Ой, и бохург хІун ду, лаьхьа бу бах аш? — аьлла, вагийча санна, вухаиккхира ТІунтІа а.

— Це ма яхалахь, ТІунтІа, це яккха магош дац цуьнан. — ДунтІа маьнгин гІовланехьа а гулвелла кІегар хиира. — Оцу арара бел хІума а эций, бел ахь иза, ТІунтІа, дІо галешна юккьехь бу хьуна иза.

ТІунтІа, оцу минотехь арайккхина, лом а дахьаш чувара. Цхьа ког хьала а айбина меллаша галешкахьа бІаьрг кхарстийра цо. Шина галина юккьехула сетта а сетташ схьакьедачу цІоганах бІаьрг кхетча, иза дог вон хилла макхвелира.

— Кхузара тоха аьтту боцуш ду, ДунтІа, — аьлла, кхин а юханехьа велира ТІунтІа, — ас лом корехула хьобга ло хьуна, хьо хьажалахь хьайга хІун дало.

ТІунтІегаран лом корехула схьа а эцна, ДунтІа чу-хула-юхучу бедаршца кІегара хиира, тІаккха цхьа ког маьнгин гІевлина тІе а буьллуш, важа стоьла тІе а буьллуш, хьалавелира. ЦІоганах бІаьрг кхетташехь, иза верриг а лехира. Буйнара лом дегош тховх детталора.

— Да-дакьаза ма вала хьо делаІ, ма-ма чІ-чІогІа дегадо-кх ахь и лом, тховх ма-ма деттахьа иза.

— Ас хІара нийса цунна тІе ца тохахь, хІун дийр

ду вай? — элира ДунтІас, — БунтІа, топ тоха езара вай цунна.

Шена тІеххула кхозу топ йицъеллера БунтІина а.

— ТІу-ТІу-ТІунтІа, топ тохахъа, топ, — мохъ туьйхира хІинца дерриг а собар кхачийнчу БунтІас.

— ХІай зуда, мича яха хьо, дена наьІалт сеттарг, лаьхъа бу кху чохъ, топ мича ехъина ахъ? — аьлла, мохъ туьйхира ТІунтІас, кертахъ цхъацца гІуллакхаш деш йоллучу Лазига, берриг а бехк цуьнан болуш санна.

— Лаьхъа бу боху, лаьхъа, вай дела, — аьлла, мохъ хъаькхна арайккхира хІинца самаваьлла воккхах волу кІант.

— Мама, мама, — бохуш, доьлхуш маьхъарий хъекха дуьйладелира важа кегий бераш. Шийлачу маьхъарца могІа бира цара неІарехъа.

— Маьхъарий ма хъекха, шу динчу дена наьІалт сеттарш, — бохуш, шен оьгІазалла берашна тІе яхийтина, цхъацца тІам а льцуш аракхийсира цо уьш.

— ХІай стаг, хьо хъера-х ца ваьллий, хІун хилла шуна? — аьлла, еана неІаре хІоьттира Лази.

— Лаьха бу чохъ, ца бах хьоьга, топ мичхъа ю? — тІечевхира ТІунтІа.

— Ой, біарз-м ца велла хьо, дІо хъан метта тІеххула ца кхозу топ! — олуш, сени чу елира Лази а, гІеххъа дог вон а хуьлуш. Лази ша осалчех яцахъ а, лаьхъа бохург цхъа дегаза хетара цунна а. — Мичхъа бу иза?

— Сехъа ма гІерталахъ, Лази, къахкабелла а иза гучуьра балахъ къаьхъа де ду хІара, — элира стоьла буьххъехъ вегош лавттачу ДунтІас. Цуьнан чухула юхучу хечин хуьнжар гоьллец кхозуш дара.

— Ший а юьхъиг а йолуьйтуш то-тотохалахъ. ТІу-ТІу-ТІунтІа, — элира пенах дІалетта воллучу БунтІас, топ яхъаш схъавеанчу ТІунтІига.

— Ас дешначу къорІанора, ший юьхъиг йолуьйтуш тоьхча а, сан кхетар-м яц; куьйгаш дегадо сан, ахъ тохахъа хІара, БунтІа.

— Со-со дала кхоьлличхъана тоь-тоь-тоьпан лагъзна дац хъуна ас. ТІунтІа, — олуш, мере жуьг дехъира БунтІас, — хІокху ДунтІига лохъа то-то-топ.

— Собар, БунтІа, битахъа и мара, давелла бисарг, тІетохахъа, ТІунтІа, — аьлла, сихвелира ДунтІа а.

УьйтІахъ берашка шийла маьхъарий оьхура. ТІунтІас топ корехула ДунтІига дІакховдийра.

— Собарделахь, Тiунтiа, сени чуьра дика тухур ю ас топ, — аьлла, коре тасавелира Дунтiа, — Бунтiа хьо меттах ма ваьллахь, иза меттахболий хьожуш, тергалбеллахь, — цкъа кхоссавелла Дунтiа корал ара тасавелира. Коран зайл тосучу чiагарх тасаделла хуьнжар а хаьдда, хеча голашка охьа а йоьдуш, охьакхоссавеллачу Дунтiас катохна барч а лаьцна, хеча хьалаозийра, тiаккха иза, ша жоьжахати чуьра арайккхича санна хеташ, цхьана куьйга шарбал а лаьцна, Тiунтiина тiехьаьдира. Мукьадолчу куьйга, ша муха оьцу а ца хууш, катохна, Тiунтiегара топ схьа а эцна, иза сени чу иккхира. Цхьана буйнахь шарбал а йолуш, вукху буйна топ а лаьцна, Iуьрг дайна дахка санна, гiаддайна хьийзачу Дунтiин кьаьрзинчу бiаьргашка хьаьжча, елаялаза ца Iаелира Лази.

— Дера хьо йоьлучохь а ма ду хьуна хiара, — элира цо, цхьа гамонца Лазига а хьаьжна.

— Ой, кхин елхач ца езий со, кiант, — элира Лазис, шен елар сацо а гiерташ.

— Еза дера-кх елха-м. Иза, гучуьра а баьлла, чохь бисахь, хiун дийр ду ахь, хiокху цiенойх цiе ца тасахь. Кху чу йижа яхьвар ярий хьо? — олуш, Дунтiа ког ойбуш, меллаша сени чу велира. НеIарехьа гiорта дегаза хеташ, генара хьаьжча, текхарг гуш бацара. Tiаккха юха ара а ваьлла из корехьа гiоьртира. Шарбалан барч кьевллина буьйнахь бара, амма тоьпаца гiуллакх кiезиг дара цуьнан. Кьорзачу истанга тiехь кхозучу шен тоьпах бiаьрг кхийтира Дунтiин, корах чухьаьжча.

— Бунтiа, ва Бунтiа, хьуна юххехь кхозу хьуна сан топ; шайтiанан нанна йожийча а, харц хир йоцуш а ю хьуна иза. Сени чуьра дiа гуш бац текхарг, тiетохал ахь хьо волччуьра дiа, — элира цо. Бунтiа, да вийнчу мостагiчуьнга санна, хьаьжира пенах кхозучу тоьпе.

— Ас де-де-деиначу кьорIанора ма тоха Бу-Бу-Бунтiас-м. Хьо вацара саьрмиках а кхе-кхералур вацара со, бо-бохуш? — аьлла, иза стоьла тiе ког а тухуш, корах арайккхира, корта тоьхна, суьрташ чохь долу гур охьа а божош. Текхарг ша бисира чохь. Цкъа неIаре, тiаккха коре лелхаш, боьхна хьийзачу доттагiашна дог даьттiа Лази вон йистхилира:

— Деллахьа, ма нах дац-кх шу, хiун хилла шуна цу беса? Цо шаьш даарна кхоьру шу?! Схьалол и топ соьга.

— Діа-діа-діалол ахь, Дунтіа, топ Ла-Лазига, хьол-м иза тоьлар ю хьуна, — элира Бунтіас.

— Иза-м хьол а, аса дешначу кьорІанора, тоьлар ю, топ схьаэца а ца ваьхьачу, — олуш Дунтіас Лазига діакховдийра топ.

— Тіеяхийталахь, зуда, озий и лаг а кагдеш, — элира Тіунтіас а. — Пайхамарора, яц шуна иза-м кхералур йолуш. Хьайтал ас юлий хьуна.

— Діавалахьа кхузара, вала а, ма кьонахий а ду, — аьллачу Лазис чу патарма мукъне а биллиний теша кхара, аьлла шекаяьлла, топ тіехьара Іад діа а озийна саттийра. Тоьпа чохь цхьа а патарма бацара.

— Лаг ца кагдахь, кхин дан хІума-м дац кхунах, хІара-х юьзна а яц. Эхь дац аш лелориг, хІун хилла шуна цу беса, текхарг бен буй иза? — элира цо хІинца баккьал оьгіаз а яхана. — ХІей, шарбалан барч лаьцна лаьттарг, мичхьа ду хьан патармаш? — Дунтіа, ша лаьцначу шарбале а хьаьжна, юха а корехьа таьІира. Цхьа гІийла хьаьжира иза пенах кхозучу шен тоьпе а, маьнгин гІевлангахь кхозуш йисинчу шен тіехулаюхучу хечига а.

Дехьарчу ціа чу иккхинчу Тіунтіас, Лазига ши патарма діакховдийра. Лази, ший а патарма чубиллина топ а юьйлина, меллаша текхарг болчу ціа чу елира.

— Тіе ма гІерта, зуда, тіе ма гІерта, хьо йолччуьра діатоха, — бахара Тіунтіас, ша юха а телаш.

Лази леррина галешна юккье хьаьжира. Дахдинна ціюга діа а дахийтина дижна Іуьллуш Іуьйранна кхуьнан некъ хадийна цициг дара.

— ХІан, діаэца топ, — элира цо галешкахьа ког а боккхуш, — хІара текхарг-м ас куьйга а лоцур бу шуна. — Цо меллаша схьаэцна діакховдийра деха ціюга долу доккха сира цициг.

Кхо доттагіа вовшашка вист а ца хуьлуш, Іадийча санна, висира. Вовшийн біаьра хьажа лаацара царна. «Текхарго» дохийнера дерриге а кьонахалла а, гергарло а.

— Делла довла шу майра кьонахой, — элира Лазис, — ма саьрмик тарбеллера шуна кху цицигах.

Лазига цхьа дош а ца олуш, кІентий гІийлла чубевліра. Дунтіа цхьа гоме діахьаьжира шина гали юккье.

— Адамашна дагадогіу хІума а дуй иза! — элира цо Бунтіина Іоттар еш, шен тіехула юху хеча тіеюха а

волалуш. — Текхарг бу, текхарг бу... Ма члогла цецваьлла а хилла... Хьуний бен дагадогIу хIума а дуй иза?..

— Це-це-цец-м со а ваьлла хир ва-вара, — элира БунтIас, шен хеча схьа а оьцуш, — ахь кхеравелла тхевнах гIортийнчу лобмо даьккхина а ду доккха Iуь-Iуь-Iуьрг-м. Ду-ду-дукха кхеравелла, хе-хе-хечин хуьн-жар и хадийра ахьа-м.

— Ас минот яьлlexь топ тухура-кх цунна, — олуш. галешка хьаьжира ТIунтIа, хаьн тIе куьйгаш а гIортийна, — гIуллакх доцуш цициг а дейтина, кьа латадойтур-кх аша соьга.

— Кхерам бацара-кх ахь и кьа латадарна, — аьлла Лази, доьлхуш маьхьарий хьоькху ара́ра бераш теда яхара. Вехха Iийра кхо доттагI вовшашка вист ца хуьлуш. Цул тIаьхьа масех сахьт даьлча суьде дIа-боьлхуш а кьамел ца тасалора церан. Сахуьллушехь дуьйна ца товш деанера де. Суьдехь тIаьхьара дош олуш боберах тера вара ТIунтIа. Колхозан дIаден кечдина хIу лечкьорна, шена шо хан кхайкхийча, ша воцург массо а хьерваьлла мояттура цунна. Шен мекхан хьалахьаьвзина юьхьиг охьанехьа саттийра цо, милиционеро ша зала чуьра аравоккхуш. Гонах бIарг тоьхча, гуш ДунтIий, БунтIий а вацара. И шиь генна юьстах лаьтташ вара.

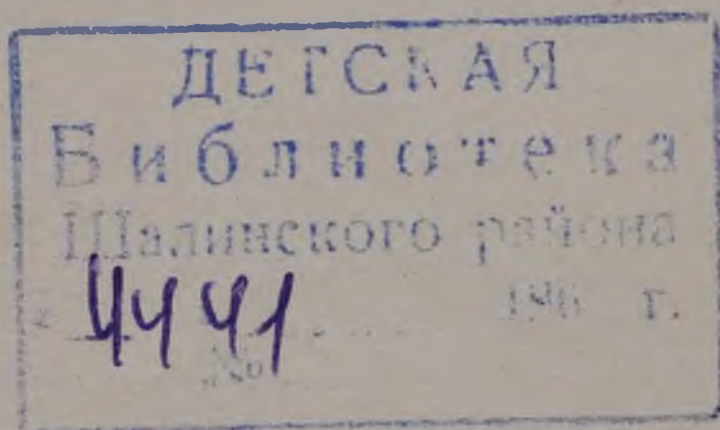
— Ахь лелочух ге-ге-герз хир дац, ДунтIа, — бохура БунтIас, — хьо а хьаха веза хьайн ша-ша-шалго топ охьа а йиллина, колхозе балха ваха.

— Ахь лелориг а дац хьуна чекх-м дер, — элира, цуьнга дIа а ца хьожуш, ДунтIас а, — кхин ялтийн кенаш кхехьахь, хьан зуда дIаядо а яц йоккха юкь. ТIаккха мацалла вала деза хьан. Цул тоьла хьуна, хьо а колхозе балха вахча.

Ши доттагIа члогIа реза вацара вовшашна. И шиь Лазин Iодика ян а дицделла, ша-ша волуш, цхьацца новкьахула юьртах велира.

Дабаз хестийна доттагIалла хIинца доьхначух гера дара.

Дасанжотов
19 1/7 1967 год.

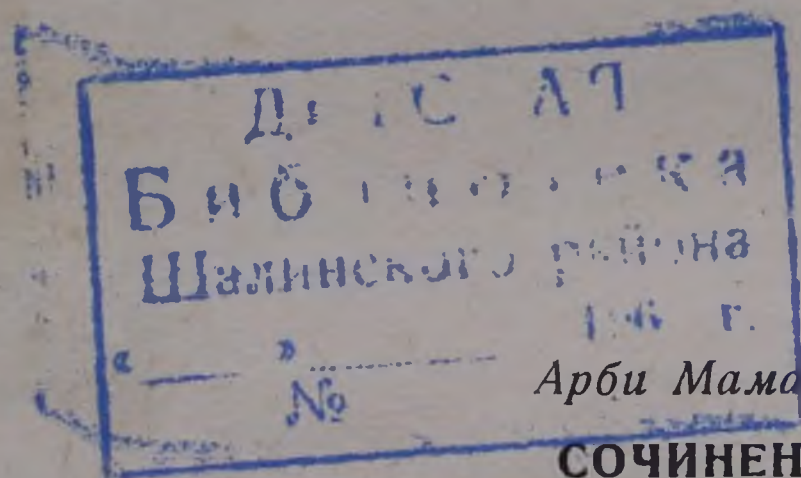

ЧУЛАЦАМ

Мамакаев Гарби	3
Терк	6
Блаьстенан Гуйре	8
Блаьсте, блаьсте	10
Доттагичуьнга	11
Цен седа	13
Рустаман илли	14
Хьажа-Насердинан илли	15
Цхьана йоле	16
Блаьстенан юьхь	17
Лаха-Невре	19
Айза	20
Партизанийн илли	22
Сарахь Теркан тогехь	24
1921-чу шеран 13-гIа сентябрь	26
Ден коша тIехь	30
Южалла	33
КIенташка	34
Хьо эскаре воьду	35
Т. Шевченко	37
ДоттагIа гIароллехь	39
Вайн некъ	40
Шуйта	42
Эгоисташ безац суна	43
Майн параде	45
Къахьегарах	46
Накъосташка	47
Сан нохчо, сан гIалгIа	49
Хьалха гIор вай	50
Хьекъаллий, ницккый	51
Йоле	53
Ма тайна, тайна ду	54

Ч. М-не	55
Буйса ю башха	56
Ч. М-не	57
Баркалла хьуна	58
Іа	60
Шийлачу цу буса	62
Іийр дац вай, вежарий	63
Революцин сийлахь поэт	64
Даге дош	68
Накъосте	69
Октябран хенарчийн илли	70
Комсомолке	72
ХІумма а дац, и цатам	74
Дерриге а тІамна	75
Массо а маЫе	77
Даймехкан тІом бечохь	79
Дозанхочуьнга кехат	80
Со йиц ма елахь	82
Даймохк	84
Керлачу совхозехь	86
ДоттагІчуьнга	88
Шеначулла сов хуушверг	90
Керлачу шарца	91
Валол, валол	93
Хьалхара бал	95
Езделлачуьнга	96
ХІумма а дац	97
Зезагаш юккье а	98
ЙоІе	99
Иштта а хуьлу-кх цкѣацкѣа	102
ХІинццалца лачкѣийнарг нахах	103
VI-гІа фестиваль	104
Жимчу Зинига	107
Ленинан Октябрь	109
Даге	111
Поэте	115
Ва кѣонах	116
ДоттагІчуьнга кехат	118
Лар ца дина ирс (поэмин дакѣа)	124
Суьйренан ойла еш	128
Кавказе маршалла	132
Кавказан Латта	134
Кегирхойн дезде	139

Везавеллачуьнга		141
ЙоьІан безам		143
Майе		145
Маржа яІ		147
БІаьргаш		148
Беран нана		149
Сайн кІанте		150
БІаьргех хиш Іийдало		151
Кхаш тІехь кьора		154
Садаьржаш		156
Дагалецамаш		157
Ден сурт		163
Дадин кьамел		171
Нохчийн лаьмнашкахь (поэма)		179
Винчу юьрта (повесть)		231
Турпалчу танкистан доьзал (очерк)		249
Текхарг (дийцар)		255

Арби Мамакаев

СОЧИНЕНИЯ

Редактор *Мусаев М.*

Оформление художника *Солсаева С.*

Худож. редактор *Магомаев М. Б.*

Техн. редактор *Кузьменкова Н. Т.*

Корректор *Джамалханов З.*

✱

Сдано в набор 26.IX 1963 г. Подписано к печати 6.II 1964 г.
Формат 84x108₃₂ Объем 8,5(14,28) п. л. Уч.-изд. л. 11,59

СФ02034 Тираж 1000.

Чечено-Ингушское книжное издательство,
Грозный, 21, улица Ленина, 14.

✱

Заказ № 80.

Типография имени 11 августа 1918 года,
Грозный, проспект Революции, 22/3.

Цена 74 коп.

Мах 74 кеп.

СОЧИНЕНИЯ
(на чеченском языке)